M. Biržyszka.

SKRÓT DZIEJÓW
Piśmiennictwa Litewskiego.

WILNO Wydawnictwo „Głosu Litwy". 1919

Druk „Promień" w Wilnie.

Praca niniejsza powstała przeszło przed 10 laty. Przeznaczaliśmy ją do Wielkiej Encyklopedji Powszechnej Ilustrowanej, z czego wszakże część tylko („skrót skrótu") w niej się ukazała. Wobec nalegań osób, które się interesują piśmiennictwem litewskiem, przejrzałem ją, sprostowałem dostrzeżone omyłki lub przeoczenia i oddaję do druku. Wobec nawału prac nie mogę się podjąć ponownego jej opracowania, jakkolwiek niektóre rozdziały, zwłaszcza pierwszy (XVI, XVII i XVIII wieki), stanowczo by tego wymagały. Rozdział ostatni (1904—1914) podaję w tłumaczeniu z pracy swej, zamieszczonej p. t. Litowskaja litieratura w rosyjskiem Encykłopiediczeskij Słowar Granata (wyd. VII, t. 27, r. 1914). Dla posiadających język litewski, jako uzupełnienia rozdziału pierwszego, mogę wskazać parę swych rozpraw po litewsku:

1) Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje (Języki obce w historji literatury litewskiej) — „Lietuvos Aidas" 1917 r. №№ 1, 3, 8 i 11.

2) Sarbieviana — «Lietuvių Tauta» 1914 r. II. 3, str. 369—375.

3) Jezuitų mokyklos teatras Lietuvoje (Teatr szkolny jezuitów litewskich) — „Lietuvos Mokykla" 1918 r. №№ 3, 4, 5—6 i 7—8.

4) Duonelaičio gyvenimas ir raštai (Żywot i pisma Duonelaitisa) — 1918, str. 77.

5) Lietuvių dainų literatūros istorija (Dzieje literatury dajn litewskich) — I. 1919, str. 120.

I. Wieki XVI, XVII i XVIII.

Początek literatury litewskiej datuje się od połowy XVI stulecia. Za najdawniejszy zabytek piśmienny języka litewskiego uważa się zwykle napis na pasie czy też szerokiej wstędze jedwabnej, z datą 1512 r., zawierający w sobie początkowe słowa pieśni ludowej: Pas mamužes augau warga nežinojau (rosłam przy matuli, biedy nie zaznałam); atoli pisownia polska napisu (w pierwszych znanych nam drukach i rękopisach litewskich używano gotyku), oraz inne względy zniewalają nas do powątpiewania co do prawdziwości daty. Również wątpliwą jest data 1533 r., stawiana przez niektórych bibljografów na książce wydanej w Wilnie p. t. Wyprawa duszy na tamten świat... Agenda w języku polskim, łacińskim, litewskim i niemieckim. Zupełnie zaś pewne są: rok 1545— data śmierci dwu pierwszych znanych nam poetów litewskich, Rapagelonis'a i Culvensis'a oraz 1547 —rok wydania pierwszej znanej nam książki litewskiej, katechizmu Mažvydis'a. Czterdzieste tedy lata XVI stulecia uważać możemy za początek dziejów literatury litewskiej.

Kolebką piśmiennictwa w języku litewskim była tak zwana Litwa mniejsza czyli pruska (pierwsze druki litewskie ukazały się w stolicy dawnych Prus Królewcu), matką zaś — reformacja. Po przyjęciu reformacji pierwszy świecki władca pruski, książę Albrecht Brandenburski (*1490 †1568) gorliwie się zakrzątnął, by ją rozpowszechnić wśród pozornie tylko chrześcjan (katolików), w rzeczywistości zaś nawpół bałwochwalczych jeszcze swych poddanych, w znacznej części z litwinów i pobratymczych im, wymierających już prusów się składających. Roku 1544 założył uniwersytet w Królewcu, ufundował w nim stypendja dla teologów litewskich, pastorów i kaznodziei, inicjował i popierał wydawnictwa religijne w języku pruskim i litewskim.

Z jego też imieniem oraz z uniwersytetem królewieckim ściśle są związane imiona pierwszych pionerów protestantyzmu w Litwie i pierwszych pisarzów litewskich. Wychowanek uniwersytetu wittenberskiego, profesor teologji w Królewcu Stanisław **Rapagelionis** (Stanislaus Rapagelonis Lituanus, †1545), pochodzący z okolic Kielm w późniejszej gub. kowieńskiej, był autorem, właściwie tłumaczem z polskiego i niemieckiego na litewski kilku pieśni religijnych. Abraham **Culvensis**, z miasta Kulwy pod Kownem, wychowanek uniwersytetów: krakowskiego i lowańskiego, później wittenberskiego i lipskiego (†1545), założył szkołę w Wilnie, później był profesorem w Królewcu; przetłumaczył na litewski psalmy, które umierając uczniom swym śpiewać kazał. Marcin **Mažvydis** (po łac. Mossvidius) Vaitkūnas (†1562), stypendysta księcia Albrechta, później pastor w Ragnecie, przetłumaczył katechizm (wyd. 1547), Te Deum laudamus (wyd. 1549), wydał „Forma chrikstima (1559). Również stypendysta i pastor, Bartłomiej **Vilentas** (†1587) w r. 1579 ogłosił Mały Katechizm

Lutra (Enchiridion) oraz Euangelias bei Epistolas. W Królewcu się kształcił i pastor Jan **Bretkūnas** (* 1535 †1602); tłumaczył z niemieckiego pieśni religine (wyd. 1589), wydał Postyllę (1591), w rękopisie pozostawił wielce ceniony przez filologów i znawców języka litewskiego przekład całkowity Biblji, nad którym pracował 10 przeszło lat (ukoń. 1590).

Wszyscy ci pisarze litewscy, oraz większość pozostałych pracowników pióra, kaznodziei i pastorów Litwy pruskiej XVI stulecia, byli to rodowici litwini, którzy usilnie i z zapałem pracowali w kierunku luterańskim na polu oświaty ludu prusko-litewskiego. A jednak pracownicy ci nie wywołali wśród niego głębszego i szerszego ruchu narodowego pomimo opieki, jaką otaczał rozwój kultury litwinów pruskich nie tylko książę Albrecht, lecz i jego następcy, którzy nawet w aktach oficjalnych posługiwali się nieraz językiem litewskim; naprz. książę Jerzy Fryderyk (akty r. 1578, 1579), król Fryderyk I (akt r. 1705), król Fryderyk Wilhelm I (akt 1724), król Fryderyk II Wielki (2 akty z roku 1747 i 1777). Nielicznych też mieli pisarze litwini XVI stulecia następców rodaków. Niemcy, którzy jeszcze w XVI wieku panowali niepodzielnie w nauce i dziejopisarstwie pruskiem (dzieła historyczne i naukowe wychodziły w języku łacińskim lub niemieckim), od początku XVII stulecia biorą na się kierownictwo i ruchu wydawniczego litewskiego; większość piszących po litewsku w Litwie pruskiej stanowią już niemcy...

W drugiej połowie XVI stulecia reformacja przechodzi i do Litwy większej, po litewsku zwanej Litwą Wielką, i odrazu porywa za sobą tłumy szlachty i magnatów, a nawet księży. Lud zaś, zbyt po macoszemu traktowany przez rozwydrzone obce mu duchowieństwo,które nie rozumiało ani swego posłannictwa, ani też potrzeb i języka ludu, i wskutek tego nie przywiązany do narzuconego mu przez państwo katolicyzmu, albo przyjmuje „nową wiarę“, albo znów wraca do bałwochwalstwa (w wielu miejscowościach na Żmudzi) i powstaje z bronią w ręku przeciwko panom i księżom, niszczy, pali, morduje. Biskup Valančius (Wołonczewski) twierdzi, że w tym czasie w całej djecezji żmudzkiej pozostało tylko 7 księży katolickich. Wkrótce jednak rozpoczęła się reakcja katolicka.

Na czele duchowieństwa litewskiego stanęli energicznie biskupi, żmudzki książe Melchior Giedroyć (bisk. Giedraitis (1576 — 1609) i wileński Walerjan Protasewicz-Suszkowski (* 1504,bisk. 1556—1580), którzy wzięli w karby duchowieństwo i mając do pomocy kilku niepospolitych księży, nie tylko naprawili sprawę katolicką w Litwie, lecz ją jeszcze naprzód posunęli. Protasewicz sprowadził do Litwy jezuitów (r. 1579), ufundował Akademję Wileńską (tegoż roku). Przestano się zadawalniać księżmi obcokrajowcami i postarano się o siły miejscowe. W tym celu r. 1579 założono w Wilnie seminarjum duchowne, w którem początkowo i młodzież djecezji żmudzkiej nauki swe pobierała, póki się nie utworzyło seminarjum żmudzkie (w Krożach, później w Worniach); seminarja te dały wielu zdolnych i pracowitych księży. Zaczęto zakładać szkółki

paraljalne i średnie, rywalizujące ze szkołami inowierców. Słynną zwłaszcza była na Żmudzi szkoła kroska (1616—1840), w której w w. XVII wykładali Sarbiewski i Kojałowicz, w końcu XVIII stulecia Kłągiewicz, w XIX Valančius i inni, a która wydała liczny zastęp inteligentnych działaczy litewskich. Wysłano kaznodziei do najciemniejszych zakątków Litwy, którzy już w języku litewskim nauczając, nawracali lud nanowo, chrzcili i spowiadali. Rozpoczęto polemikę religijną z luteranami i kalwinami, którzy jednocześnie prawie z pierwszymi zjawili się do Litwy i cieszyli się powodzeniem, zwłaszcza wśród warstw wyższych, może jeszcze większem niż luteranizm; wytoczono także przeciwko nim procesy sądowe o zabrane kościoły i majątki. Język litewski, który był niebezpieczną bronią reformacji przeciwko łacinie katolików, otrzymał i u katolików prawa obywatelstwa nietylko w propagandzie i polemice ustnej, lecz i w druku.

Walka z inowiercami i naprężone stosunki polityczne możnowładztwa litewskiego z Polską sprzyjają ukazaniu się czegoś w rodzaju ruchu kulturalnego litewskiego. Na czele opozycji politycznej staje wspomniany wyżej biskup Giedroyc, gorliwy opiekun piśmiennictwa litewskiego. Zasłynął dzielny współpracownik biskupa, kanonik żmudzki ksiądz Mikołaj **Daukša** swem tłumaczeniem katechizmu Jak. Ledesmy (wyd. Wilno 1595) i Postylli Jak. Wujka (wyd. Wilno 1599), a jeszcze więcej swą podniosłą przedmową do Postylli po polsku, w której wystąpił jako gorący patrjota litewski w obronie poniewieranego przez wykształconych rodaków języka litewskiego, ostro strofując ich za to i z zapałem przemawiając za nim; bynajmniej jednak nie powstając przeciwko używaniu na równi z litewskim i innych języków, a zwłaszcza polskiego. W tym też czasie i bodaj za namową biskupa, pisał swą „Kronikę polską, litewską, żmudzką... która przedtym nigdy świata nie widziała“ (1582 po polsku), stanowiącą ważne źródło do poznania dziejów Litwy, mazur Maciej **Stryjkowski** (*1547 † po 1582), który służąc w Litwie wojskowo zebrał o niej wiadomości historyczne; nauczył się nawet nieco po litewsku.

W Wilnie słynie kaznodzieja św. Jana, pierwszy leksykolog litewski, ks. Konstanty **Širvydas** (*1564 † 1631). W r. 1629 wyszły jego „Punkty kazań“ po polsku i po litewsku (cz. II w r. 1644); tegoż roku „Dictionarium trium linguarum“ (II wyd. 1631, III 1642, IV 1677, V 1713, VI 1718), słownik polsko łaciński; w r. 1630. Clavis linguae lithuanicae. „Punkty kazań“ jestto pierwsza książka litewska, w połowie tekstu odbita czcionkami łacińskiemi; druki pruskie dotychczas są odbijane gotykiem, pierwsze zaś druki katolickie również bito czcionkami gotyckiemi — W. r. 1605 ukazało się tłumaczenie katechizmu Ledesmy w narzeczu wschodnio-litewskiem (tłumacz. Daukszy w narz. żmudzkim); pod tłumaczeniem litewskiem dedykacja wierszem bisk. Giedroyciowi podpisał się nieznany bliżej Wacław Labunauskis (Łabunowski). Jezuita Jan **Joknavičia** (Jachnowicz, *1589 † 1668), tłumaczył pieśni duchowne (wyd. 1660-1668),

układał litewskie mowy katechizmowe (wyd. 1638) i rozmaite książeczki religijne (pierwszą litewską książkę do nabożeństwa, katolicką wyd. 1630 i inne); w rękopisie zostawił podobno gramatykę litewską, ułożoną koło r. 1660.

Przed zjednoczoną kontrakcją władz duchownych i świeckich Litwy luteranie musieli ustąpić; odtąd kościół luterski, stanowiąc religję panującą w Litwie pruskiej, w Litwie Wielkiej nielicznych ma wyznawców, przeważnie wśród niemców, łotyszów lub litwinów z Prus przybywających. Kalwini zdołali pozyskać sobie wziętość i wpływ wśród magnaterji i szlachty litewskiej. Dzięki potężnej opiece Radziwiłłów, oraz innych rodzin magnackich, jak również dzięki umiejętnej pracy swych inteligentnych duchownych, zdołali się oni wysunąć na czoło ruchu umysłowego Litwy w w. XVI i poczęści XVII. Szkoły ich były lepsze niż szkoły katolickie, a szczególnie szkoła kiejdańska (1625 — 1824). Znane były ich wydawnictwa w języku litewskim — wileńskie: Polski z Litewskim Katechizm (1598), Postilla Lietuwiszka Jak. Morkunas'a (1600); kiejdańskie: 1653 r

Kniga Nobażnisties (książka do nabożeństwa), Summa, Maldos krikscioniškos (Modlitwy chrześcjańskie), Katechizmas, 1701 r. tł. Nowego Testamentu, słynna Biblja londyńska (przekład biblji przez Samuela Bogumiła Chylińskiego † 1668), między r. 1659 a 1662 druk. w Edynburgu; z powodu podania do wątpliwości autorstwa **Chylińskiego** na rzecz Jerzego Skrodzkiego (* 1609 † 1683) i Jana Borzymowskiego († 1671,) przed 20 laty wywiązała się ciekawa polemika pomiędzy bibljografami literatury litewskiej. Po przejściu jednak Radziwiłłów na łono wiary katolickiej w Litwie wpływ kalwinów upada, — odtąd panuje reakcja katolicka. Odtąd też, jak i w Litwie pruskiej po chwilowem ożywieniu w drugiej połowie XVI stulecia, w Litwie Wielkiej następuje upadek (jakościowy) piśmiennictwa litewskiego, ktory trwa aż do XIX stulecia.

W Litwie pruskiej opieka rządowa nad piśmiennictwem i życiem kulturalnem litwinów w w. XVII i XVIII nie ustaje, nawet się wzmacnia za panowania króla Fryderyka Wilhelma I (*1688-1740), który zakładał liczne szkółki początkowe z jęz. litewskim i niemieckim, zaprowadził naukę języka litewskiego w szkole okręgowej w Tylży, r. 1723 przy uniwersytecie królewieckim utworzył seminarjum litewskie teologiczne i nauczycielskie, którego wychowańcy brali czynny udział w piśmiennictwie litewskiem i w pracy nad oświatą początkową ludu litewskiego w rodzinnym języku. Ruch piśmienniczy litewski w XVII i XVIII stuleciu w Litwie pruskiej nie urywał się ani na chwilę, lecz jak wspomnieliśmy, kierowali nim niemcy (rząd i pastorowie), litwini zaś bardziej podrzędne niż w w. XVI grali w nim role i cały ruch skarlał, pomimo pracowitości i sumienności niektórych działaczy i pisarzów.

W w. XVII wyróżniają się: pastor Łazarz **Sengstock** (1562-1621), niemiec, ogłosił powtórnie Enchiridion tł. Vilentasa (1612), Euange-

lias bei Epistolas tegoż (1612), Giesmes Chrikstzionischkos ir Duchaunischkos (1612 r.—145 pieśni religijnych tłumaczonych i 20 oryginalnych); pastor Szymon Vaišnoras, litwin, przetł. Margarita Theologica (wyd. 1600). Lorintz Segebad r. 1625 wydał Psalterz Dawidowy po niemiecku i po litewsku. Niemiec Daniel **Klein** ułożył gramatykę litewską (1653), r. 1666 wydał Naujos Giesmiu Knygos (121 pieśń religijna, tłumaczone przedtem przez innych, przez Klejna poprawione, i 108 przezeń tłumaczonych) — doczekała się 3 wydań; tegoż roku Naujos... Maldu knygeles (książeczka z modlitwami) również się doczekała kilku wydań. R. 1678 Teofil Schulz wydał ułożone przez Krzysztofa Sapunasa Elementa linguae lithuanicae w Compendium grammaticae lithuanicae. Tutaj też, nie wymieniając innych, wspomniemy poważnego dziejopisarza pruskiego Krzysztofa **Hartknocha** (1644—1687), autora dzieł, Alt und Neues Preussens oder preussischer Historien zwey Theile (1684), Selectae dissertationes historicae de variis rebus Prussicis (1679), Dissertatio de lingua veterum Prussorum (1679) i in.

W XVIII stuleciu opracowano 2 wydania zbiorowe: Naujas Testamentas lietuviszkas (1701), tłumacz. „Nowego Testamentu przez szczerych (prawdziwych) litwinów", wydane ku uczczeniu dnia koronacji króla Fryderyka I, ojca króla Fryderyka Wilhelma I, z przedmową Bernarda Zand'a o tłumaczeniach Pisma Świętego. 1727 kaznodzieja królewski Jan Jakób Quandt wydał nowe tłumaczenie Nowego Testamentu po niemiecku i po litewsku, r. 1735 i 1740 wydano je na nowo, r. 1755 opracowano go dla szkół.

R. 1719 Henryk Lisius († 1731) wspólnie z innymi pastorami opracował tłumaczenie Małego katechizmu Lutra (owo Enchiridion w tł. Vilentasa, wyd. 1579 i powtórnie przez Sengstocka 1612 r.), które to tłumaczenie pozostało w rękopisie, lecz miało wpływ pewien na późniejsze wydawnictwa religijne. R. 1735 wydano zbiorową pracę pastorów pruskich — przekład całkowity Biblji (II wyd. 1755).

Oprócz wyżej wymienionych i innych książek treści wyłącznie religijnej, wynotować można cały szereg wydawnictw, bliższy mających związek z literaturą piękną, mianowicie pieśni religijne. Od r. 1732 aż do końca wieku XVIII ukazuje się kilkanaście wydań zbioru pieśni religijnych, poprawianych, uzupełnianych lub psutych przez rozmaitych pastorów (Berendta, Quandta, Schimmelpfenniga, Glasera i in), znanego p. t. Isznaujo perweizdetos ir pagerintos Giesmiu Knygos. R. 1736 pastorowie Glaser i Berendt na swoją rękę wyd. pieśni religijne p. t. Kelos nobažnos Giesmes (I wyd. 68 pieśni, II 1738 r.—78 pieśni, III — 1740 r. — 128 pieśni), połączone później ze wzmiankowanym zbiorem. R. 1781 grupa pastorów, z Got. Ostermeyerem i Chr. Lovinas'em na czele, wydała nowy zbiór pieśni duchownych p. t. Giesmes szwentos; Chr. Gott. Mylkė (Mielcke) ostro krytykuje zbiór ten i wspólnie z innymi układa kontr zbiorek. R. 1800 ukazał się zbiór pieśni religijnych p. t. Wisokios naujos Giesmes.

W w. XVIII w Litwie pruskiej ukazują się pierwsze książeczki litewskie treści świeckiej, cele pedagogiczne mające na widoku, mianowicie: r. 1706 tłum. Bajek Ezopa przez Jana Schulz'a, r. 1708 pierwszy elementarz litewski (Skaitytines) — właściwie znajdujemy elementarz już 1547 u Mažvydisa. Prace są, drukowane w Królewcu, pod względem języka i ideowości zarówno religijne jak i świeckie, niżej stoją od wydawnictw XVI stulecia, mimo że badania nad językiem litewskim zajmują coraz poczcześniejsze miejsce w piśmiennictwie prusko-litewskiem. Pastor Filip **Rugys** (Ruhig) r. 1745 wyd. swe badania nad językiem litewskim (Betrachtung der littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften) oraz słówníkl itewsko-niemiecki i niemiecko-litewski (wyd. 1747). Syn Filipa, Paweł ogłosił jednocześnie (1747), a nawet razem z pracą ojca swe podstawy gramatyki litewskiej (Anfangsgründe einer littauischen Grammatik) R. 1791. Gotlr. Ostermeyer wyd. swą Neue littauische Grammatik ans Licht gesteltt. R. 1800 Gottlieb Mylkė wyd. przejrzany przez siebie słównik Rugysa. z przedmową Immanuela Kanta, w której znakomity filozof mówi o znaczeniu języka litewskiego dla rozwoju kulturalnego litwinów i dla poznania dziejów wędrówki ludów.

Jakkolwiek piśmiennictwo prusko-litewskie XVII—XVIII stulecia wązkiem płynęło korytem i nie mogło zadowolnić warstw wyższych, które też garnęły się ku kulturze niemieckiej, pociągając za sobą warstwy niższe, to jednak w porównaniu z piśmiennictwem litewskiem Litwy Wielkiej wygląda ono imponująco. Podczas gdy w Litwie Pruskiej spotykamy całe zastępy pracowników pióra, w Litwie Wielkiej niewielu możemy wymienić i to bardzo miernych; ruszczyzna, łacina, później polszczyzna, podobnie jak niemczyzna w Litwie pruskiej, panują tutaj wśród warstw wyższych i wykształconych (na Żmudzi w mniejszym stopniu), język litewski nie doznaje żadnej opieki i poparcia od rządu, i przeważnie tylko cele religijne lub naukowe skłaniają duchowieństwo i jezuitów do zajmowania się tym językiem i używania go w stosunku z ludem. Piśmiennictwo litewskie XVII i XVIII stulecia, nie ożywione ideałami i zapałem Giedraitys'a, Daukšy i Szirvydas'a, nie rozognione walką z inowiercami nie rozwija się, lecz się posuwa powolnie po utartej drodze popularyzacji religijnej i chyli się ku upadkowi. Nie napotykamy tu prac zbiorowych jak w Litwie pruskiej, w rodzaju tłumaczeń Biblji lub pieśni religijnych; po śmierci Szirvydasa i Jachnowicza, nie znajdziemy i nazwisk głośniejszych... Z w. XVII wymienić można jeszcze ks. Franciszka Szrubauskisa (Szrubowski, † 1680), który nap. katechizm dla dzieci, rozmaite książeczki i pieśni żmudzkie i bezpłatnie rozdawał je wśród ludu; inni z tegoż wieku pisarze nawet z nazwiska nie są znani. W dwóch intermedjach polskich, grywanych w w. XVII w kolegjum jezuickiem w Krożach, spotykamy sporo słów, zdań i rozmów litewskich zwłaszcza tam, gdzie przemawiają wieśniacy.

W w. XVIII działalność wydawnicza ilościowo stosunkowo nieźle się przedstawia, lecz jakościowo stoi na bardzo nizkim poziomie. Były to prawie wyłącznie książeczki religijne najniewybredniejszej treści, najeżone najokropniejszemi makaronizmami, rozmaite Pedelis miros, Ałtorius duchawnas kvepencio smilkimo i inne w tym rodzaju. Taka naprz. Broma atwerta ing wiecznasti (Brama otwarta do wieczności, 1753) księdza Michała Olševskis'a, która się doczekała kilku wydań, słusznie później ośmiana zarówno przez świeckich jak i przez duchowieństwo. Ukazało się parę książeczek, odpowiadających mniejwięcej teraźniejszym książeczkom do nabożeństwa: 1734 r. Kniga Juzupa S. apey wisokes broctwas, która po kilku wydaniach została zastąpiona r. 1752 przez Bałsas szirdes pas Wieszpati Diewa, przedrukowaną jeszcze w pierwszem ćwierćwieczu XIX stulecia; popularny Auksa ałtorius (1793, 1821, 1824, 1837 etc.). 1790 r. Spasabas giedoima (Sposób śpiewania mszy świętej), z dodatkiem kilku pieśni — ks. Ant. Strazdasa, który później dał się poznać jako zdolny piosenkarz. 1722 — tłum. Modlitw św. Tomasza á Kempis, dokonane przez nieznanego jezuitę. 1766 r. — nauka języka polskiego dla małych dzieci (litewskich), 1781 takaż nauka języka litewskiego. W r. 1794 rząd rewolucyjny ogłosił kilka aktów po litewsku; tegoż roku w jęz. litewskim zostało ogłoszone kazanie znanego mówcy i kaznodziei polskiego (wówczas w Wilnie), księdza Michała Karpowicza (*1744 † 1805), miane po mszy za obywateli, którzy polegli w obronie ojczyzny i wolności. Wszystkie wydawnictwa katolików litewskich z paru wyjątkami ukazały się w Wilnie. Na tem polu, jak również w zakresie dziejopisarstwa i językoznawstwa litewskiego, więcej od innych pracowali księża jezuici. Albert Wijuk **Kojałowicz** (*1609 † 1677) wydał Historia Lituania (I—1650, II—1669) i Herbarz rycerstwa w. ks. Litewskiego. Stanisław Rostowski Lithuanicae Societatis Jesu historiae prowinciales (1768). R. 1737—jezuici wydali Universitas lingvarum Lituanicae (II wyd. 1781). W drugiej połowie XVIII stulecia kilka książeczek religijnych po litewsku ułożyli księża dominikanie, lecz poważniejszych prac po sobie nie pozostawili i głębszego wpływu nie wywarli.

Na nudnem, bezbarwnem tle popularyzacji religijnej i dociekań językoznawczych i historycznych, jak gwiazda pierwszej wielkości, w piśmiennictwie litewskiem XVIII stulecia jaśnieje postać genjalnego poety, pastora w Litwie pruskiej, Krystyna **Duonelaitisa** (*1 stycznia 1714 † 1780). Cudnym heksametrem opisał on życie litwina pruskiego, jego dolę i niedolę, w słynnych Czterech porach roku, wydanych dopiero w r. 1818 przez profesora Rhesę, po raz drugi przez Aug. Schleicher'a 1865, po raz trzeci przez prof. G. Nesselmann'a 1869. Oprócz tych naukowych wydań, są jeszcze wydania popularne, tłumaczone na język niemiecki (przez Rèzę, Nesselmann'a i innych), łotewski (przez pastora Watsona), polski (przez Akielewicza, Ossowskiego, Andrysona i innych). Pory roku jestto najwybitniejszy utwór poezji litewskiej. Realizm do krańcowości nieraz posunięty, bogactwo opisów natury, głębokie przeniknięcie w duszę

ludu, doskonała znajomość jego życia, zwyczajów i obyczajów, nieraz mistrzowstwo formy — cechuje znakomity utwór D. D. napisał jeszcze kilka bajek, które zwykle przedrukowują się z głównem jego dziełem. Oprócz D. w literaturze litewskiej XVlll stulecia nie znamy więcej żadnego wybitniejszego autora, któryby twórczością swą przypomniał nam choć w części czasy Bretkunas'a, Daukšy, Szirvydas'a.— Ogólną ilość druków litewskich bibliografja oblicza na przeszło 25 w w. XVl, przeszło 35—XVll, koło 130—XVlll, razem przeszło 200.

II. Lata 1801—1864. 1801—1832.

Ożywienie w piśmiennictwie litewskiem, zwłaszcza w Litwie Wielkiej, następuje dopiero w w. XlX. Olbrzymie znaczenie w rozwoju kulturalnym Litwinów miał uniwersytet wileński (1803—1832), który zespolił siły naukowe Litwy i Białejrusi, pogłębił wsród młodzieży i społeczeństwa zainteresowanie się przeszłością swego kraju i kierował jego oświatą oraz ruchem umysłowym. Szereg badań historycznych nad przeszłością, co prawda poza uniwersytetem rozpoczyna Tadeusz Czacki (*1765 † 1813), swem dziełem „O litewskich i polskich prawach" (wyd. 1801), które wywołuje szerokie zainteresowanie uczonych i ogółu. Jeszcze większe zainteresowanie budzi, miłośników zaś litewszczyzny w entuzjazm wprawia i pobudza do pracy nad nią, ksiądz Franciszek Ksawery **Baużas** (Bohusz, *1746 † 1823) rozprawą swą w języku polskim w grudniu 1806 r. na publicznem posiedzeniu Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk wygłoszoną: „O początkach narodu i języka litewskiego". Nad przeszłością kraju i narodu litewskiego pracują profesorowie uniwer. wileńskiego, jakkolwiek wiele prac swoich poźniej dopiero ogłaszają: Joachim Lelewel (*1786 † 1861) — Rzut oka na dawność litewskich narodów (wyd. 1808) i inne; Żegota Ignacy Onacewicz (*1780 † 1845) — Historja Litwy (w rękopisie); Ignacy Daniłowicz (*1789 † 1842) — Skarbiec dyplomatów do dziejów Litwy (1860—1862) i inne; Józef Jaroszewicz (*1793 † 1860) — Obraz Litwy (1844—1845). Poza uniwersytetem już wtedy pracuje Teodor **Narbutt** (*1784 † 1864).

W Niemczech nad dziejami Litwy i Prus pracuje Jan Voigt (*1786 † 1863), którego Geschichte Preussens (wyd. 1827—1839) miała wielki wpływ na współczesnych historyków. Aug. Kotzebue ogłasza Preussens älteste Geschichte (1808).

Badania Baużasa nad językiem litewskim i starożytnością narodu litewskiego pracami swemi poparli: Djonizy Poška (Paszkiewicz), który układa słównik litewsko-polsko-łaciński, wyd. swe Rozmyślania wieśniaka rolnika o narodach litewskich (1829) z przypisami Kajetana Lubicz Niezabitowskiego (*1800 † 1876), który pozostawił w rękopisie Historję Litwy i Żmujdzi, Gramatykę języka żmujdzkiego i słównik litewsko (żmudzko) - polski R. 1824 ogłosił po litewsku (przy elementarzu) i po polsku (w Dzien. Wileń.) swą Wiadomość o literaturze litewsko-żmujdzkiej (jestto próba bibljografii

książek litewskich), ksiądz Szymon Staniewicz pozostawił w rękopisie nieukończone słównik i gramatykę litewską (żmudzką); r. 1829 przedruk. Grammatica brevis linguae lithuanicae z r. 1737. Ksiądz Kalikst Kossakowski r. 1832 wyd. swą gramatykę żmudzką. Jerzy hr. Plater († 1836) pozostawił w rękop. gramatykę żmudzką; zbierał materjały do Historji Litwy. W Rosji Piotr Koeppen (* 1793 † 1864) wyd. O proischoždenii jazyka i litieratury litowskich narodow (1827).

W Litwie pruskiej prof. Ludwik Jan Reza († 1846) r. 1816 wyd. Geschichte der lit. Bibel, r. 1825 ogłosił zbiór pieśni ludowych litewskich (Dainos oder Lithauische Volkslieder). W Litwie Wielkiej pierwszym zbieraczem pieśni ludowych był wymieniony już ks. Staniewicz, który w r. 1829 wyd. zbiór Daynos Żemayczių, roku zaś 1833 ogł. do nich melodje. Rzewne, melodyjne pieśni litewskie zwróciły uwagę już G. Lessinga; nic dziwnego, że poeci i młodzież litewska i polska z zapałem rzuciła się do nich i oto ukazały się tłumaczenia lub parafrazy Ludw. Osińskiego, Kaź. Brodzińskiego, Leona Rogalskiego, Emeryka Staniewicza i innych.

Przeszłość historyczna Litwy pociąga wyobraźnię takich tytanów myśli i słowa, jak **Ad. Mickiewicz** (* 1798 † 1855) z nieśmiertelnymi i drogimi dla litwinów utworami — Grażyna (1823), Dziady (1821 — 1823 — 1833), Konrad Wallenrod (1826—1827), Pan Tadeusz (1832—1834); nie mówiąc o die minores, jak Antoni Edward Odyniec (* 1804 — 1884) i inni. Poza „szkołą“ stoi Feliks Bernatowicz (* 1786 † 1836) — Pojata (wyd. 1826); Juljan Ursyn Niemcewicz (* 1757 † 1841) — Kiejstut.

Piśmiennictwo w języku litewskim również się ożywiło, nawet religijne. Od r. 1801 do 1838 djecezją żmudzką rządził książę Józef Arnold Giedrajtis (po pol. Giedrojć * 1754 † 1838), który namawia i zachęca własnym przykładem wykształceńszych litwinów do pracy, zmusza księży do zakładania szkółek parafjalnych, tłumaczy (mając do pomocy księży Bonawenturę Gojlewicza, * 1752†1835, i Mogienasa) i wyd. r. 1816 Nowy Testament, podług którego każe księżom lud nauczać. W pracy litewsko—religijnej pomaga mu, wydając rozmaite książeczki, cały szereg księży wymienionych wyżej i innych jak Sz. Staniewicz, Mogienas i Gojlewicz, Ant. Sawicki (tłumaczył O naśladowaniu Chrystusa, Tomasza a Kempis 1828, Rozmowę duszy z Bogiem św. Augustyna 1829), Strazdas, Wincenty Valmikas (Kantyczkos żemajtyszkos 1826) i inni.

W porównaniu z wydawnictwami religijnemi w XVIII w. widzimy teraz większą dbałość o treść i stronę zewnętrzną. U kalwinów wydawał książki religijne Mich. Cerauskis. Pod wpływem bisk. Giedraitisa i uniw. wileńskiego (bezpośrednio i przez tak zw. Seminarjum Główne duchowne przy uniw. 1808 — 1832, odpowiadające dzisiejszej akademji duchownej a urozmaicone szeregiem katedr nauk ogólnie kształcących,) księża litewscy (zwłaszcza na Żmudzi) jęli się też popularyzacji dla ludu. ks. Józef Rupejka tłumaczy

Jana ze Swisłoczy J. Chodźki (wyd. 1823), Kaj. Niezabitowski opracowuje elementarz litewski.

Lata 1801 — 1832 jest to okres rozkwitu poezji litewskiej, właściwie żmudzkiej, gdyż nawoływania patrjotyczne Baużas'a i innych znalazło posłuch wyłącznie wśród szlachty żmudzkiej, bliżej z ludem związanej, wśród której kultura polska, jakkolwiek silnie przez uniw. oddziaływająca, mniejsze niż gdzieindziej szczerby była poczyniła. Ruch patrjotyczny polski, jaki się rozwinął wśród budzącej się ku samodzielnemu życiu drobnej i średnio zamożnej szlachty w Litwie, w mniejszym stopniu ogarnął również budzącą się pod względem społecznym i intelektualnym szlachtę żmudzką, w wielu zaś wzbudził patrjotyzm litewski, właściwie żmudzki. Jestto okres (czasy uniw. wil.) romantyzmu żmudzkiego. Pisarze żmudzcy (zauważyć należy, że i księża, pochodząc przeważnie ze Żmudzi, po żmudzku pisali) wpływ swój w piśmiennictwie zaznaczyli nietylko pod względem języka (który w utworach ich był żmudzkim, lecz także pod względem predylekcji do wszystkiego co żmudzkie i czerpania ideałów swych w istniejących wówczas stosunkach społecznych na Żmudzi. Tylko ks. Antoni **Strazdas** (po polsku Drozdowski, * 1763 — 1833), ulubiony poeta ludu litewskiego, pisał nie w żmudzkiem narzeczu. Ogólnie znaną jest i śpiewaną jego pieśń religijna: Pulkim ant keliu, liryczne Ei'dienos mano kłapatu, Strazdelis, Paswido i in; rzewny, tkliwy język i forma nieraz szwankują. Zbiorek jego poezji ukazał się 1814 p. t. Giesmes swietiszkas ir szwintas

Ksiądz Franc. Ksaw. Baużas tłum. Metamorfozy Owidjusza i Gieorgiki Wirgiljusza. Dyonizy **Poška** (* 1760 † 1832, podł. nadgrobku 1775 — 1830, podł. Woltera 1747—1831) tłum. Eneidę, układał satyry, epigramata, dumy historyczne, śmiały wiersz Żemaicziu ir Lietuvos Mużikas, w którym otwarcie stanął po stronie wyzyskiwanych przez panów włościan.

Sylwester **Valiunas** (Walenewicz 1790 † 1831), włościanin z pochodzenia, napis. słynną pieśń o Birucie (poprawioną mu przez Poszkę), ktorą dotąd lud śpiewa w wielu miejscowościach.

Szymon **Stanevičia**, bodaj najgruntowniejszy na owe czasy znawca litewszczyzny, był jednocześnie utalentowanym poetą; szeroko słynęły jego bajki: Arklis ir meška i Aitorai oraz poważna Sława żmudzinów (Żemaičiu Szlavė). Pisywali też wiersze po żmudzku i inni.

Podczas gdy w Litwie Wielkiej rozwija się ożywiony ruch umysłowy, w Litwie pruskiej opieka rządowa dalej trzyma w uśpieniu społeczeństwo litewskie. Z pisarzów pruskich—litewskich tej doby na wyróżnienie zasługuje jedynie wspomniany już prof. L. J. Reza wydawca Duonelaitis'a (z tłum. 1818), tłum. Biblji 1816, zbieracz pieśni ludowych (1825), tłum. bajek Ezopa (1824.) Reszta to przeważnie autorowie książek religijnych w rodzaju tych jakie były wydawane w w. XVIII, a nawet przedruków z nich, i nielicznych książeczek z zakresu popularyzacji lub treści moralizującej.— W latach 1801—1832 ukazało się koło 120 rozmaitych książek litewskich.

1832 — 1855.

Nieszczęśliwe dla kraju powstanie r. 1830 — 1831 znacznie zmieniło warunki rozwoju kulturalnego. Zniesienie Statutu Litewskiego (1840) i instytucji samorządu szlacheckiego było ciosem śmiertelnym dla samodzielności prawno-administracyjnej, z której Litwa do pewnego stopnia jeszcze i po rozbiorze korzystała. Represje rządowe, zwłaszcza względem najbardziej wówczas ku oświacie się garnącej szlachty drobnej, zamknięcie szkół, a przedewszystkiem uniwersytetu wileńskiego, przerwało w gwałtowny sposób samodzielny ruch krajowy oświatowo-kulturalny. Wzmocnienie kontroli państwowo-administracyjnej i oddanie szkolnictwa w ręce obcej dla kraju biurokracji, kierującej się wyłącznie wskazówkami centralistycznemi Petersburga, uniemożliwiło szerszą pracę samodzielną na tem polu. Niepowetowaną stratą zwłaszcza było zamknięcie uniwersytetu, który całą tę pracę ześrodkował, kierował nią i rzec można, potęgował. Wpływ jego jakkolwiek osłabiony, trwał jednak jeszcze przez czas niejaki, podtrzymywany przez pozostałych w Litwie byłych profesorów i uczniów uniwersytetu, poczęści przez akademję medyczno-chirurgiczną (r. 1842 przeniesioną do Petersburga), która do pewnego stopnia zastępowała brak uniwersytetu, utrzymując w kraju i skupiając studenterję. Zmiana warunków politycznych odbiła się niekorzystnie i na piśmiennictwie krajowem zarówno polskiem, jak i litewskem. Zniesienie uniwersytetu, który bezpośrednio i za pośrednictwem seminarjum głównego wywierał duży wpływ na literaturę litewską, odebranie przez rząd od biskupa Giedraitis'a, który na Żmudzi ześrodkowywał ruch oświatowy i narodowy, rządów faktycznych, emigracja z kraju wielu zdolnych jednostek, zwłaszcza z pośród profesury i młodzieży uniwersyteckiej, zgon kilku najwybitniejszych literatów litewskich (Poška, Valiunas, Strazdas poumierali wkrótce po powstaniu), a usunięcie się w zacisze domowe paru innych (ks. Staniewicz, Kaj. Niezabitowski) nie mogło nie zaważyć na losach piśmiennictwa litewskiego i badań nad dziejami i stanem obecnym Litwy. Ani zbyt specjalna akademja medyczno-chirurgiczna, ani odosobniona od wpływów nauki świeckiej akademja duchowna (w Wilnie 1834—1842, poczem w Petersburgu) nie miały tego znaczenia dla piśmiennictwa litewskiego co uniwersytet. Praca rządzących po śmierci Giedrajtisa djecezją żmudzką administratorów ograniczała się wyłącznie do zaspakajania religijnych potrzeb ludu. Nie było już tej szerokiej, zbiorowej, w Wilnie ześrodkowanej pracy nad przeszłością Litwy: rozproszeni po całej Litwie miłośnicy tej przeszłości pracowali każdy o własnych siłach.

Praca, jakkolwiek rozproszona, stopniowo jednak się rozwija. Po zniesieniu uniw. ukazują się główne dzieła Jaroszewicza i Daniłowicza, opracowane jeszcze w atmosferze uniwersyteckiej. Uczeń uniwersytetu wileńskiego, Michał Baliński (*1794 † 1864) ogłasza swe „Opisanie statystyczne miasta Wilna" (1835), w dziele Lipińskiego" „Starożytna Polska" opracowuje dział Litwy i Żmudzi (korzystając

z pomocy Sz. Staniewicza) i Inflant (1846), w wieku późniejszym wydaje „Dawną akademję wileńską“ (1862). Pracujący prawie po za wpływami uniwersyteckiemi, lecz silnie ulegający wpływowi historyków pruskich (Voigta i Kotzebue) i piśmiennictwa etnograficzno-litewskiego (Reza, Bohusz), przejęty głęboką czcią ku Litwie starożytnej i jej sławnym bohaterom, T. Narbutt ogłasza swe znane, lecz bałamutne „Dzieje narodu Litewskiego (1835 — 1841). Znakomity później pisarz polski Józef Ignacy **Kraszewski** (*1812 † 1887) z zapałem pracuje nad historją Litwy, z dokumentów skrzętnie zbieranych tworzy swe ciekawe „Wilno od początków jego do roku 1750“ (1850) „Litwę“ w 2 tomach (1850), którego tom I zwłaszcza, poświęcony językowi litewskiemu, dawnej wierze i życiu, obyczajom, pieśniom, przysłowiom i podaniom litwinów, przeważnie kompilacja z dzieł prusko-niemieckich badaczów, i Jucewicza, zyskuje duży rozgłos wśród miłośników litewszczyzny. Przewyższa Kraszewskiego pod względem znajomości języka i życia ludu litewskiego (żmudzkiego), lecz mniej od niego ma zmysłu krytycznego żmudzin entuzjasta, ksiądz (poźniej przyjął prawosławie) Ludwik Adam **Jucewicz** (*1810 † 1846), znany pod pseudonimem Ludwik z Pokiewia. R. 1837 ogłasza „Wyjątki z nowoczesnych poetów polskich, tłumaczone na język litewski“ z Mickiewicza i innych. 1842 wydaje swe „Wspomnienia Żmudzi“ — zbiór artykulików treści etnograficznej, geograficznej lub historycznej, 1844 ukazują się w jego tłumaczeniu „Pieśni litewskie“. 1846 duże dzieło „Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów“, z którego wiele korzystał Kraszewski, a które stanowi cenne źródło dla etnografji litewskiej. Miał zamiar, a może nawet opracował 200 biografii pisarzów, uczonych i działaczy litewskich, lecz tylko kilka z nich ukazało się w „Piśmiennictwie krajowem“ Skimborowicza (1841). Pieśni litewskie zbierał także w tym czasie i tłumaczył na polski bodaj autor znanej „Nocy strzelców w Anatolii“ Karol Brzozowski (*1821†1904): „Pieśni ludu nadniemeńskiego z okolic Aleksoty“ (1844).

„Dzieje“ Narbutta, prace Kraszewskiego i Jucewicza, którzy wyraźniej podkreślili znaczenie pierwiastku etnograficznego litewskiego w historji Litwy, stanowiły źródło intelektualne patrjotyzmu szlachecko-litewskiego po r. 1831. Poezję litewską (żmudzką), która przed powstaniem wywierała stosunkowo dosyć duży wpływ, po powstaniu zaś była prawie zamilkła, zastąpił ogromny epos Kraszewskiego po polsku z dziejów Litwy pogańskiej i Witoldowej „Anafielas“ (1842 — 1845), składający się z trzech poematów; „Witolorauda (po litewsku wyd. 1881), „Mindowe“ i „Witoldowe boje“. Niewysoki polot poetycki i przeładowanie szczegółami mitologicznemi i historycznemi znacznie obniżają wartość utworu, lecz w swoim czasie wielce był ceniony przez ogół czytający Litwy dzięki ożywiającemu go patrjotycznemu uczuciu litewskiemu. „Obrazy litewskie“ Ignacego Chodźki (*1794 — †1861), zwłaszcza „Brzegi Wilji“ (1842) lub „Dworki na Antokolu“ (1854), odznaczające się bogactwem przepysznych krajobrazów litewskich, również stanowiły ulubioną lekturę miłośników Litwy.

Głównymi przedstawicielami piśmiennictwa właściwie litewskiego w tym czasie byli Daukantas, Valančius i Ivinskis. **Daukantas** (Dowkont, * 1793 † 1864), pochodzący z ludzi skarbowych, wychowaniec uniw. wileńsk., był urzędnikiem w Rydze, następnie w Petersburgu, zamieszkał później (1850) z bisk. Valančius'em na Żmudzi, lecz po kilku latach, poróżniwszy się z nim dla niewyjaśnionych należycie powodów, odjechał odeń i tułał się aż do śmierci po domach swych przyjaciół — obywateli i księży; umarł prawie w nędzy. Wykształcony, pracowity, entuzjasta, duszą i ciałem oddany ukochanej swej Litwie, wywierał duży wpływ na współczesnych i mocno pchnął naprzód literaturę litewską. Literacka działalność jego była wielce różnostronną: studjował przeszłość Litwy i wydał z dziedziny historji „Zwyczaje starożytnych Litwinów" (Būdas senovės lietuvių, 1845), w rękopisie pozostawił dwutomową „Hisrorję Litwy" (Lietuvos istorija, wyd. w Ameryce 1893 tom. I, 1897 tom II) i „Opowiadania o dawnych czynach narodu litewskiego" (Pasakojimai apie veikalas lietuvių tautossenovėje, wyd. w Prusach 1893); opracował i wydał gramatykę łacińsko-żmudzką (1846), bajki Fedra (1846); opracował podręcznik języka litewskiego (żmudzkiego 1842); zbierał pieśni ludowe (wyd. 1846); popularyzował wiedzę rolniczą, ogrodniczą, pszczelniczą i t. p. w wielu książeczkach i t. d. Niektóre jego prace dotąd pozostają w rękopisach, naprz. duży słownik polsko-litewski od A. do Z. Wszystkie swe dzieła D. pisał po litewsku w narzeczu żmudzkiem, starannie oczyszczając je od wszelkich obcych naleciałości i nieraz przez to zbytnio utrudniając ich zrozumienie; aby zaś obcy myśleli, iż pisarzy litewskich jest już dosyć dużo, używał kilku pseudonimów, wyrzekając się w ten sposób sławy literackiej. Prowadził obszerną korespondencję zarówno z krajowymi miłośnikami litewszczyzny, jako też z pruskimi; marzył z Valančius'em o utworzeniu akademji litewskiej...

Nauczyciel ludowy Wawrzyniec Ivinskis (Iwiński, *1883) zasłynął swemi kalendarzami żmudzkiemi, które od r. 1846, przeważnie środkami księcia Irenego Ogińskiego (*1863), aż do r. 1865 wydawał. Kalendarze te o treści wielce urozmaiconej, pierwsze w języku litewskim, zastępowały do pewnego stopnia nieistniejącą wówczas prasę perjodyczną litewską (w Litwie Wielkiej). Treść ich była wielce urozmaicona: I. umieszczał w nich nietylko zwykłe wiadomości kalendarzowe, lecz także porady dla rolników, artykuliki treści religijnej, opowiadania moralizujące, nieco wiadomości z przeszłości Litwy, Rosji i innych krajów, z mitologji litewskiej, statystykę narodu litewskiego, bibljografję litewską. utwory poetyckie Poški, Valiūnas'a, Baronas'a i. t. d. Pozostawił w rękopisie: słownik polsko-litewski (nieukończony), zbiór przysłów, zagadek, gramatykę litewską, tłumaczenie (słabe) na litewski „Raju utraconego" Miltona i „Nocy" Junga, nomenklaturę botaniczną, zoologiczną i mineralogiczną litewską i in...

Kilkanaście prac z botaniki napisał w języku litewskim ksiądz Jerzy Ambroży Pabrieža (*1771 † 1849), których za życia jego nie

wydrukowano (Botanika wyd. 1900 w Ameryce); w przedmowie do botaniki P. uskarża się na szyderstwa, któremi spotkano jego prace żmudzkie, a przecież, powiada, „język polski zupełnie już u nas zanika"... Ksiądz Leon Montvydas r. 1845 opracował i wydał „Punktai sakimu (Punkty kazań) Širvydas'a. Kilku księży, zakonników, obywateli układało słowniki, gramatyki i historje litewskie, które dotychczas leżą w rękopisach, często zupełnie nie znanych. Piśmiennictwo religijne od śmierci Giedraitis'a aż do czasów Valančius'a prawie się nie rozwijało i zadawalniało się przeważnie przekładami z innych języków; dopiero od czasu wstąpienia na tron biskupi (djecezji żmudzkiej) księdza Valančius'a spostrzegamy w niem pewną planowość, większą staranność o czystość języka i jasność myśli, większą dbałość o dostrajanie się do poziomu umysłowego ludu i jego potrzeb bieżących.

Słynny „biskup chłop" Maciej Kazimierz Valančius (Wołonczewski *1801 — 1875), z wolnych ludzi, energicznie a trzeźwo rządził swą djecezją; pracowity, surowy, lecz sprawiedliwy, rozumny, znał i kochał lud i przezeń też był kochany i szanowany. Wpływ jego na duchowieństwo był olbrzymi i ogarniał nietylko księży Żmudzi właściwej, lecz i innych powiatów (górnej Litwy) gubernji kowieńskiej, które po utworzeniu się tejże były odłączone od djecezyi wileńskiej, a przyłączone do żmudzkiej. Podniósł stan nauk, wykładanych w seminarjum, założył biblioteki dekanackie, sam egzaminował starszych już księży, napędzał ich do zakładania szkółek parafjalnych i rozpowszechniania książeczek. Mieszkając wśród ludu (w głębi Żmudzi w m. Worniach) i co rok jeżdżąc po djecezji, wywierał wpływ zbawienny i na lud. Światlejsza część ziemiaństwa litewskiego, zwłaszcza przychylna rozwojowi litewszczyzny, sprzyjała, nieraz popierała go w jego pracy apostolsko religijnej, lecz w szerszej działalności jego zwykle dostrzegała cechy „chłopomanji" i z niedowierzaniem a obawą na nią patrzyła. Biskup zaś, mając u boku czas dłuższy jako sekretarza Daukantas'a i poniekąd ulegając jego wpływowi, otoczony najwybitniejszemi księżmi swej djecezji (bracia Juzumowicze, rektor Dawidowicz, prałaci Raczkowski, Kossakowski, kanonik Proniewski, dziekan Skrodzki i inni), coraz bardziej zześrodkowywał i organizował ruch piśmienniczo-religijny (patrz okres 1855—1864).

Obok Daukantas'a V. był najwybitniejszym w tym czasie pisarzem litewskim: r. 1848 ogłosił swą wielce cenioną pracę „Biskupstwo Żmudzkie" (Żemajtiū Wiskupiste, po polsku w przekładzie Hryszkiewicza ukazała się w Krakowie 1898), owoc długoletniej a żmudnej pracy w archiwach kroskich i innych szkolnych i parafjalnych. 1869 r. wydał już za granicą swe opowiadanie „Józio z Połągi" (Pałangos Juze) i pozostawił w rękopisie „Opowiadanie tercjarza Antoniego" (Pasakojimas Antano Tretininko, wyd. w Ameryce 1891), prace przedstawiające dużą wartość dla etnografów litewskich. Ułożył wypisy dla dzieci i dla dorosłych. Wydał kilka swych niezmiernie wśród ludu popularnych dziełek religijnych. Po polsku spisywał

„Pamiętnik Domowy“ i „Wiadomości rozmaite“, które tylko przed kilku laty zostały ogłoszone, lecz już w przekładzie litewskim.

Piśmiennictwo litewskie i w tym okresie ma zabarwienie żmudzkie, kierowane przeważnie przez biskupa żmudzkiego, Daukantas'a i Ivinskis'a, znajdujące się w rękach duchowieństwa żmudzkiego a popierane przez wielu żmudzkich ziemian — patrjotów, lecz od czasu do czasu ukazywały się rozmaite książki i w narzeczach górnej Litwy. W ulegającej wpływom polonizacyjnym szkoły, administracji i duchowieństwa polskiego w Suwalszczyźnie w tym czasie głośno i szeroko zasłynął ksiądz Antoni **Tatare** (*1805†1889), który w Suwałkach wydał parę książek treści religijnej (Żyburys 1848, Tiesiausis kelias 1849) lub pouczająco-belletrystycznej w formie powiastek, bajek, przypowieści (Pamokslay iszminties ir teisybes 1836, Pamokslai grażiū żmoniū, przygot. do druku 1849, lecz wyd. dopiero w 1900). Rektor seminarjum Wileńskiego ksiądz Antoni Kitkus (po polsku Kitkiewicz *1805 † 1857), tłumacząc na polski „Hymny ojców świętych“ (1848), tamże przetłumaczył 14 hymnów po litewsku.

W Litwie pruskiej praca oświatowa dla ludu i na polu piśmiennictwa litewskiego znajduje się w ręku kilku tylko wybitniejszych jednostek, lecz wzrasta w tym czasie zainteresowanie się językiem i folklorem Litwy wśród uczonych niemieckich. Profesorowie: berliński Franciszek Bopp (* 1791 1867: „Vergleichende Grammatik des Sanskrit... Lithauischen und Deutschen“, 1832), haleński August Fryderyk Pott (* 1802 † 1887 „De linguarum leticarum cum vicinis nexu commentatio“, 1842 i inne), królewiecki Piotr Bohlen) * 1796 † 1840, — «Unter die Sprache der alten Preuszen w „Geschichte Preussens“ Voigt'a, 1827; „Sammlung lithauischer Volkslieder“, ogł. dopiero 1857 — 1861 i 1865) — wnieśli do badań nad językiem litewskim pierwiastek krytyczno-naukowy i uobywatelnili go (język) w nauce europejskiej.

Koło uniwersytetu królewieckiego grupuje się szereg uczonych lub entuzjastów, którzy zbierają i opracowują materjał lingwistyczno-folklorystyczny i ogłaszają go w „Preussische Provinzial-Blätter“ (1829 — 1845) i w „Neue Preussische Provinzial — Blätter“ (1846—1866). Ruchowi temu przewodniczył profesor Jerzy Henryk Ferdynand **Nesselmann** (* 1811 † 1881), który ułożył słownik litewsko-niemiecki (1850), ogłosił zbiór pieśni ludu prusko-litewskiego (1853) oraz nowe wydanie dzieł Duonelaitis'a (1869.)

Na polu oświaty i piśmiennictwa ludowego wyróżnił się Fryderyk **Kelkis** (po niem. Kelch, * 1801 † 1877); od r. 1832 wydawał pierwsze pisemko litewskie, dotychczas w odstępach miesięcznych ukazujące się w Królewcu „Nusidavimai apie Ewangelijos praplatinimą tarp żydu ir pagonu (Wiadomości o rozpowszechnianiu ewangielji wśród żydów i pogan); pismo to podawało nieraz wiadomości z polityki i życia litwinów pruskich. K. wydał też kilka książek religijnych, zbiory pieśni duchownych (popularne Salamons bey Sulamyte 1870 i in.), na parę lat przed śmiercią stanął w ob-

ronie praw języka litewskiego, który rząd wtedy już zaczął ze szkół rugować, i posyłał listy błagalne do deputowanych, ministrów i króla pruskiego. Edward **Gizevius** (* 1798 † 1880) z zapałem zajmował się historją i starożytnościami, folklorem i językiem prusko-litewskim, ogłaszając drobne, lecz wartościowe prace w pismach niemieckich; będąc nauczycielem języka litewskiego w gimnazjum tylżańskim, G. starał się w uczniach swych i otoczeniu wzbudzić miłość ku litewszczyźnie zabiegając jednocześnie o opiekę dla niej i u sfer rządowych, zwłaszcza u króla. Towarzystwo litewskie szerzenia oświaty wśród ludu, które w tym czasie utworzyło się w Królewcu, nie jest nam bliżej znane.

Na po'u oświaty, nauki i piśmiennictwa najwybitniejszym litwinem pruskim nie tylko w tym okresie, lecz wogóle w w. XIX był pastor Fryderyk **Kuršaitis** (po niem. Kurschat, * 1806 † 1884). Konserwatysta i legalista pruski, nietylko nie próbował wzniecić ruchu narodowościowego wśród rodaków, lecz nie rozumiał i był przeciwnikiem tego zaczątku ruchu, jaki pod koniec swego życia w Litwie pruskiej dostrzegał. Będąc kaznodzieją żołnierzy litwinów, układał dla nich zbiory urzędowych pieśni religijnych. Z inicjatywy generała Plehwego, który pragnął utrzymać lud litewski w wierności i posłuszeństwie dla rządu, wydawał popularny tygodnik „Keleivis“ (Wędrownik 1849—1880) i ściśle starał się wykonać nakazy administracji. Pomimo to, zasługi jego względem rodaków są olbrzymie: będąc profesorem języka litewskiego w tak zwanem seminarjum litewskiem (przy wydziale teologicznym na uniwersytecie królewieckim). którego był także dyrektorem, doskonale wyćwiczył w tym języku cały zastęp kaznodziei i pastorów, którzy później w ojczystym języku do ludu przemawiali i w ten sposób pośrednio przynajmniej wstrzymywali coraz szybciej dokonywający się w nim proces niemczenia.

Ogłosił cały szereg prac podstawowych z zakresu językoznawstwa litewskiego, zwłaszcza ceniony słownik („Beytrage zur Kunde der littauischen Sprache“ 1843 — 1849), Grammatik der littauischen Sprache 1876 i wreszcie owoc 35 letniej pracy „Wörterbuch der littauischen Sprache, słownik niemiecko—litewski 1870 i litewsko-niemiecki 1883, które posiadają nietylko wielką wartość naukową jako oparte na bezpośredniej znajomości autora z rozmaitemi narzeczami języka litewskiego (K. jeździł kilka razy do Litwy rosyjskiej), lecz też stanowiły i dotąd stanowią, zwłaszcza gramatyki i słownik, źródło zapału patrjotycznego miłośników litewszczyzny w Litwie pruskiej, wykazując bogactwo języka. Nawet „Keleivis“ jego jakkolwiek nie miał na celu szerzenia samowiedzy narodowościowej, lecz szerząc oświatę w ciągu lat 30 w języku litewskim, pośredno również przyczyniał się do utrzymania jeżeli nie samowiedzy, to narodowości litewskiej w Prusach. Wszystkie te prace na polu oświaty i piśmiennictwa, nie ożywione głębszą myślą polityczną i narodową, a mające na celu względy naukowe lub rządowo-religijne, nie wywołały szerokiego ruchu w Litwie pruskiej ani w życiu publicznem,

ani w piśmiennictwie. Ilościowo jednak to ostatnie przedstawiało się dosyć nieźle: z 200 przeszło książek litewskich wyd. w przeciągu lat 1832 — 1855, na Litwę pruską wypada 75.

Lata 1855 — 1864.

Pamiętne w dziejach Rosji dziesięciolecie reform zaznaczyło się i w Litwie (przed powstaniem) ożywieniem życia społecznego i ruchu piśmienniczego. Zainicjowana przez rząd sprawa uwłaszczenia i uobywatelnienia włościaństwa zwróciła powszechną uwagę na lud, życie jego, zwyczaje, język i t. d. Jedyny w Litwie dziennik «Kurjer Wileński" ze świstka półurzędowego staje się (za redakcji Adama Honorego Kirkora 1860—1863) poważnym organem społeczności ziemiańsko-szlacheckiej, żywo się zajmuje sprawą włościańską i zastanawia nad mającemi nastąpić wskutek uwłaszczenia zmianami w stosunkach społecznych, oceniając je naturalnie z punktu widzenia potrzeb ziemiańskich. Popierano emancypację i jednocześnie się obawiano, by się nie zerwały węzły ekonomiczne i kulturalne, jakie przedtem łączyły „chłopka" z dworem, by „poczciwy, lecz ciemny chłopek" nie usunął się zupełnie z pod wpływów szlacheckich. Popierano oświatową działalność duchowieństwa żmudzkiego, zakładano szkółki dla ludu i t. d. i w ten sposób utrzymywano i nadal wpływ wśród ludu, jednocześnie zaś z trwogą spoglądano na tak zwanych „chłopomanów", których nie brak było wśród studenterji (naprz. w Moskwie), księży, a nawet ziemian. O „chłopomanję" i „tendencje demagogiczne" pomawiano nawet biskupa Valančiusa i jego otoczenie. Tendencje jednak chłopomańskie zbyt jeszcze były słabe i nieświadome, by się miano naserjo z niemi liczyć, i służyły li tylko za straszak, którego używali nieprzejednani „pleśniowcy" przeciwko argumentom „demokratycznym" inteligencji ziemiańskiej.

W każdym razie zainteresowanie się ludem (litewskim, a nawet białoruskim) coraz bardziej wzrastało.

Gdy gorący ludowiec, również o chłopomanję pomawiany, marjampolczyk Mikołaj **Akelajtis** (po pol. Akielewicz, * 1828†1887) zamierzył wydać kilka książeczek dla ludu po litewsku (wyd. 1860)— elementarz, wykład Modlitwy Pańskiej, Kwestoriusz (kwestarz jeździ po Litwie i lud naucza—nauki moralne, porady lekarskie, wiadomości z przyrody, z przeszłości i geografji Litwy i t. p.), popraw. tłumaczenie Pana Jana ze Świsłoczy — w rodzaju poprzedniej, koszta wydawnictwa pokryli ziemianie, nawet z Rusi. Studenci moskiewscy, z mieszczan lub nawet ze szlachty pochodzący, zamierzali opracować (1862) obszerny podręcznik nauki początkowej, z którego tylko mineralogja (Apraszymas żemes turtu) Franciszka Lipštavičia (Lipsztowicz, * 1841 † 1901) po dwudziestu przeszło latach w druku się ukazała. Wzrosła działalność Ivinskis'a i bisk. Valančius'a, kalendarze Iv. stawały się coraz bogatsze w treść i niezmiernie popularne wśród ludu (o nich wyżej).

Za przykładem duchowieństwa polskiego, 1858 r. Val. zapoczątkował energiczną akcję przeciwko pijaństwu i zalał Żmudź bractwami trzeźwości i książeczkami o niej (Ape brostwa. błajwistes w 40.000 egz., którą władze sprzedawać zabroniły, i inne.) Omal za to przez rząd na Sybir nie został zesłany (1860), lecz dopiął celu: na czas jakiś przynajmniej Żmudź, a nawet cała gub. kowieńska pić przestała i w ten sposób została przygotowana do szerszej pracy oświatowej. Biskup gorliwie śledził za tem, by we wszystkich parafjach były szkółki.

Książeczki biskupa, księdza Józefa Dowidajtis'a (Dawidowicz *1825 † 1882) aut. niezmiernie popularnego wśród ludu opowiadania pouczającego Szauleniszkis senelis (Staruszek szawlański, 1860—1864 w 3 częściach) księdza Wincentego Juzumavićia (Juzumowicza, * 1819 † 1900, aut. Szwentas Izidorius artojus 1854, Paskutini wałanda 1856, Kialis i dangu i innych z zakresu popularyzacji religijnej), brata jego Tadeusza Juzumavićia (* 1809 † 1854), aut. cenionej wielce i kilkadziesiąt razy przedrukowanej książki do nabożeństwa Senas auksa ałtorius 1846 i Didesis elementorius, które się również doczekalo kilku wydań, księdza Kaliksta Kasakauskis'a (Kossakowskiego † 1866, aut. znanej gramatyki żmudzkiej Kalbrieda lieżuvio żiamaytiszka 1832 i kilku książeczek przeciwko pijaństwu lub treści religijnej), księdza Hieronima Raćkauskis'a (Raczkowski, * 1824 † 1889, aut. kilku nieraz przedruk. książeczek religijnych) i innych rozpowszechniały się w takiej ilości, że główna firma nakładowa Zawadzkiego (w Wilnie) musiała aż założyć filję swej księgarni w głębi Żmudzi w stolicy bisk. Worniach. Lecz książeczki te już nie mogły zaspokoić wciąż wzrastających, zwłaszcza wskutek zaprowadzenia trzeźwości, potrzeb duchowych ludu.

Myślano już r. 1856 o wydawaniu czasopisma litewskiego dla ludu. Ivinskis proponował swe tygodniowe Aitwaras, biskup zaś 1859 r. podał prośbę o koncesję na pismo, mając upatrzonego redaktora w osobie ruchliwego Akelaitis'a, lecz pozwolenia nie otrzymał, i zamiar spełzł na niczem.

Po przerwie 25 letntiej (1832—1855), pod wpływem ogólnego ożywienia budzi się poezja litewska. Na czoło jej wysuwa się po Duonelaitisie największy dotychczas poeta litewski, młody wówczas ksiądz, a póżniej biskup Antoni **Baranauskis** (Baranowski, znany w stronach rodzinnych i pod nazwą Baronas'a, *1835 † 1902), autor słynnego poematu opisowego Anykščiu šilelis (Borek oniksztyński, nap. 1858 i 1859), — pod względem uczucia i żywości nieraz go przewyższającego, lecz jako całość poetycka o wiele słabszego odeń opisu podróży do Petersburga (Kelione Peterburkan, nap. 1858 r.), z którego ustępy patrjotyczne chętnie są śpiewane przez „młodą Litwę“, cenionej przez księży, lecz w rzeczywistości zbyt dewociarskiej Rozmowy śpiewaka z Litwą (Pasikalbėjimas giesmininko su Lietuva nap. 1859), pieśni religijnych (Artoju giesmies szwentas, wyd. 1860), wyrastających ponad szablon, i innych. Przywiązanie do rodziny, ludu, kraju, natury i wiary wiąże sobą owiane nowem

uczuciem, odznaczające się zwykle śliczną formą utwory B. Oddany poźniej studjom nad językiem litewskim (zasłynął jako jeden z najlepszych znawców jego), matematycznym i pełnieniu obowiązków kapłaństwa ze szkodą dla literatury litewskiej opuścił niwę poezji.

Pod wpływem Bar. (lub może naodwrót) próbowała tworzyć po litewsku znana w tamtych czasach poetka ze Żmudzi („Zuzula i Żmudzka") Karolina Praniauckiute (Proniewska, *1830 † 1859) — tłum. ustępy z Witoloraudy (1856). Wielkie nadzieje rokował przedwcześnie zmarły przyjaciel Bar. ks. Klemens Kairys (†1864), który pozostawił w rękopisie kilka utworów lirycznych. Ksiądz K. Aleknavičius (Olechnowicz) wydał zbiór poezji z życia ludu p. t. Pasakos, prytikimai, weseles ir giesmes (1861). Ksiądz Józef Żelvavičia (Żelwowicz) tłumaczył bajki Kryłowa, wierszem opowiadał stary testament (wyd. 1858); wiersze dosyć słabe, styl przyciężki, lecz bajki zwłaszcza obfitują w doskonałe wyrażenia. Walerjan Ażukalnis (tak się podpisywał Zagórski) pozostawił w rękopisie zbiór poezji oryginalnej, w której się przejawia gorące umiłowanie przyrody, i tłumaczeń (bajki Krasickiego, pieśni Karpińskiego, z Mickiewicza, Syrokomli, Odyńca i innych). M. Godlewski przetłum. Konrada Wallenroda. Ksiądz Onufry Jasajtis (Jasiewicz † 1884) pisywał wiersze jeszcze przed powstaniem, lecz talent jego rozwinął się dopiero na wygnaniu, skąd przysyłał tęskne listy i wiersze. Pisywali wiersze również Valančius, Ivinskis, ks. Franc. Stanskis (*1813 † 1905, nap. przeciwko pijaństwu); ks. Karol Bruno Rimavičius (Rymowicz, *1808 † 1874) i inni; ich dajnos śpiewają przeważnie byli ich parafjanie.

Baranauskis, Kairys, Aleknavičius, Ażukalnis pochodzą z Litwy górnej i pisali w swych narzeczach czyniąc przez to wyłom w dotychczasowym żmudzkim wyłącznie kierunku literatury litewskiej, co się spotkało naturalnie z oporem purystów żmudzkich (patrz naprz. protestujące listy Ugiańskiego do Iwińskiego z powodu wydrukowania przezeń „barbaryńskiego utworu ks. Baranowskiego „Anykščiu šilelis"). Poeci ci zwiastowali zbliżający się nowy okres w rozwoju uświadomienia i piśmiennictwa litewskiego—dominujących wpływów górno-litwinów (aukštaičiai), jakkolwiek w tym czasie nie wywierali jeszcze dużego wpływu, zwłaszcza że literatura popularna górnej Litwy była wciąż jeszcze wielce uboga: w Wileńszczyźnie pracował nad jej stworzeniem wymieniony już ks. Aleknavičius (elementarz litewski, 1846 i 1858) i paru jeszcze mniej wybitnych księży; w Suwalszczyznie rozpowszechniał książeczki litewskie ks. Maciej Brunza (uł. elementarz 1859 i in), zaś ks. Antoni Marcinskas przerobił wydaną jeszcze r. 1833 gramatykę litewsko-polską stryja swego M. F. Marcińskiego (wyd. nowe 1861).

Przeszłość Litwy, mitologja, język, twórczość litwinów od czasów uniwersytetu wileńskiego miały w Litwie wielu zapalonych badaczów. Teraz zaś, gdy sprawa włościańska wzbudziła zainteresowanie się wszystkiem, co się tyczyło ludu, nie poszczególni już miłośnicy, lecz rzec można cały prawie ogół inteligentny zajmował

się temi kwestjami, „Kur. Wileń“ i pisma warszawskie przepełnione były korespondencjami artykułami, w których rozmaici, dzisiaj przeważnie już zapomniani, miłośnicy litewszczyzny z zapałem rozprawiali o niej, tocząc nieraz między sobą polemiki zawzięte. Ogólnie uważano za powagi w tych kwestjach, chociaż później znacznie obniżono ich znaczenie, wymienionego wyżej Akelaitis'a o bogach litewskich (w dod. do Polski, dziejów i rzeczy jej J. Lelewela t. V; Rzut oka na starożytność narodu litewskiego, 1885; „Gramatyka litewska, 1890., w ręk. Słownik litewsko polski, słownik litewski porównawczy i inne prace), smutnej pamięci Stanisława Mikuckiego (*1815 † 1880), drobne rozprawy paru ziemian, lepiej od innych obeznanych z językiem litewskim, zwłaszcza piszącego pod pseudonimem K. A. K. ks. Ambrożego Kašarauskis'a (Kossarzewskiego, *1820 † 1880), raauto Znaczenia języka litewskiego we względzie naukowym (1859), Rzeczy o litewskich słownikach (1862), nieogłoszonego jeszcze słownika rosyjsko-litewskiego i innych prac. Pracują też: pastor Karol Nerlich (†1860, w ręk. gramatyka lit.), prof. uniwersytetu kazańskiego Andrzej Ugianskis (Ugiański, *1816 † 1870, w ręk. słownik litewsko-łacińsko-rosyjski), wsławieni później bracia Juškai (Juszkiewiczowie) Jan i ks. Antoni, i wielu innych.

Zwraca uwagę na Litwę etnograficzną historyk rosyjski Mikołaj Kostomarow (* 1817 † 1885 r.—„Litowskoje plemia i otnoszenija jewo k russkoj istorji, 1864, Litowskaja narodnaja poezija, nap. 1860).

Utw. w 1855 r. w Wilnie Komisja archeologiczna, która starała się skupić rozproszone siły naukowe Litwy, coraz baczniejszą zwracała uwagę na pracę nad litewszczyzną. Ruchliwy redaktor „Kurjera Wileń.“, członek komisji archeologicznej i wileńskiego komitetu gubernjalnego A. H. Kirkor (* 1812 † 1886), który jak później pisał, „od r. 1839 stale pracując dla Litwy“, napisał cały szereg większych lub mniejszych rozpraw (po polsku i po rosyjsku), przeważnie kompilacyjnych, z historji, mitologji, archeologji, etnografji, statystyki Litwy.

Akelaitis tłumaczy Duonelaitisa (druk w „Gazecie Polskiej“), Maurycy Hryszkiewicz)* 1801 † 1864) Biskupstwo żmudzkie Wołonczewskiego (tłum. wyd. 1898), przedtem nieco (1849) Romuald Podbereski (* 1863) O sposobie prowadzenia wojny starożytnych litwinów ze Zwyczajów starożytnych litwinów Dowkonta. Pod wpływem tego ożywienia na polu litewszczyzny pozostawał znany poeta polski z Białej Rusi Ludwik Kondratowicz (pseud. Syrokomla, * 1823 † 1862), który rzewnie wyrażał w swych utworach gorącą swą miłość ku Litwie, uwielbiał jej przeszłość w poematach: Margier (nap. 1854) i Córa Piastów (1855), Trzech córkach litwina (1859) i innych poezjach.

Wszystko przemawiało za tem, że praca nad oświatą i uświadomieniem ludu, badania nad historją, językiem i t. d. litewskiem, ześrodkowane w Wilnie, spotęgują ruch narodowy w Wilnie jako ośrodku litewszczyzny. Rząd rosyjski jednak pozbawił Wilno znacze-

nia jako ośrodka kulturalnego. Takim ośrodkiem stała się Tylża w Prusach.

W Prusach w tym czasie, oprócz wymienionych w okresie poprzednim pracowników, godni są wyróżnienia: pastor Karol Rudolf Jakobis (Iacoby, * 1817 † 1881), który pracując zwłaszcza ostatnie lat dwadzieścia wśród litwinów kłajpedzkich, sprawiedliwością swą, uwzględnieniem i popieraniem ich żądań w zakresie praw języka zyskał powszechną miłość i uznanie, i superintendent („biskup") tylżański Otton Glagavas (Glagau, * 1875), autor, tłumaczu lub wydawca dwudziestu przeszło książeczek religijnych; oprócz tego J. wydał wypisy litewskie dla szkół („Litauische Chrestomathie zum Schulgebrauch, 1880) i pisywał w pismach naukowych artykuły z zakresu djalektologji, historji i t. p. języka litewskiego, Gl. zaś umieszczał w nich przyczynki do folkloru litewskiego (dainos, zwyczaje weselne) i r. 1869 wydał w osobnej książce swe szkice etnograficzno-historyczne „Littauen und die Littauer". Duży wpływ na pisownię i filologję litewską wywarł znakomity uczony niemiecki August **Schleicher** (* 1821 † 1868), prof. uniw. w Jenie. W celu gruntownego poznania języka i djalektów litewskich odbył on parokrotne podróże do Litwy pruskiej i rosyjskiej i, łącząc znajomość praktyczną języka z głęboką wiedzą z zakresu lingwistyki porównawczej, wydał podstawowe dla nauki litewskiej dzieło „Handbuch der Litauischen Sprache (I Grammatik 1856, II Glossar und Lesebuch 1857). Z pomiędzy prawie 300 książek litewskich, wyd. w przeciągu lat 1855—1865, na piśmiennictwo prusko-litewskie wypada koło 70.

III. Lata 1864 — 1914.

1864 — 1880.

Zmiany w życiu społecznem — ekonomicznem Litwy, jakie nastąpiły wskutek uwłaszczenia włościan, musiały niebawem wywrzeć swój wpływ na dotychczasową kulturę i piśmiennictwo litewskie w kierunku wciąż wzrastającej demokratyzacji. Represje i zmiany administracyjno - polityczne, wywołane przez zdławienie powstania 63 roku, również nie pozostały bez wpływu na nie, przerywając w brutalny sposób społeczną pracę przedpowstaniową, w popowstaniowej zaś pracy kulturalnej nadając rządowi (przynajmniej w danym okresie) wpływy decydujące i otaczając ją jaknajściślejszą kontrolą. Bezpośrednio jednak przeciwko piśmiennictwu litewskiemu wymierzony zakaz drukowania czcionkami łacińskiemi nietylko nie osiągnął zamierzonego skutku — uwschodnienia kultury ludu litewskiego, lecz naodwrót odgrodził ją od wpływów Wschodu oficjalnego i zbliżył ku kulturze zachodnio-europejskiej.

Projekt zamiany czcionek łacińskich na rosyjskie powstał w głowie sympatyzującego owszem litwinom (art. „Litwa i Żmud" napis. w końcu r. 1863) słowianofila rosyjskiego Aleksandra Hilfer-

dinga (* 1831 † 1872), który marzył o zjednoczeniu wszystkich słowian i blizkich im narodowości (litwinów, łotyszów) za pomocą zmodyfikowanego nieco alfabetu rosyjskiego, nazwanego przezeń wszechsłowiańskiem. Projekt ten, poparty przez „naukę litewską“ w osobie wymienionego wyżej S. Mikuckiego, był aprobowany przez władze warszawskie (M. Milutin) i wileńskie (M. Murawjew), rozognione wówczas walką przeciwko „łacinizmowi polskiemu“. Z początku spodziewały się one, że czcionki łacińskie uda się usunąć z książek litewskich w drodze konkurencji pokojowej, i zadawalniały się wydawnictwem książeczek i elementarzy litewskich lub rosyjsko-litewskich czcionkami rosyjskiemi, co czyniono w tym czasie i względem piśmiennictwa łotewskiego, a nawet polskiego. Wkrótce jednak zrozumiały, że konkurencja wydawnictw rządowych z prywatnemi problematyczny tylko może osiągnąć skutek, i wystarały się o bardziej radykalny środek, mian. d. 13 (26) września 1865 r. minister spraw wewnętrznych Wałujew zwrócił się z okólnikiem do gubernatora, którym uogólnił na wszystkie gubernje rozporządzenie generałgubernatora wileńskiego. K. Kaufmana (z d. 6 września 1865r.), zabraniające właścicielom drukarni drukować jakiebądź wydawnictwa, litewskie lub żmudzkie, czcionkami łacińskiemi; takie same rozporządzenie wydano i względem druków łotewskich (ucierpieli przez to tylko łotysze witebscy — katolicy, gdyż większość łotyszów — luteranie i nadal używała gotyku), lecz na krok taki względem „znanej i na zachodzie“ literatury polskiej nie posunięto się.

Jakkolwiek rozporządzenie ministra nigdy nie uzyskało sankcji prawnej, wyjednany bowiem d. 30 stycz. 1866 r. przez władze warszawskie ukaz najwyższy względem drukowania książek litewskich czcionkami litewskiemi dotyczył tylko wydawnictw rządowych, to jednak w praktyce stosowane było z nieznacznymi wyjątkami z całą bezwzględnością aż do r. 1904, gdy za zgodą cesarza zostało uchylone. Już w lutym 1864 r. Jan Juška dał się namówić i w ułożonej przez się gramatyce rosyjsko-żmudzkiej rozpoczął przepisywanie tekstu żmudzkiego rosyjskiemi literami, lecz później się cofnął. Wkrótce potem w Wilnie utworzono specjalną komisję, która się zajęła układaniem i wydawnictwem książeczek litewskich czcionkami rosyjskiemi. Na czele komisji stał znany Mikucki, w skład zaś jej weszli przechrzta — cenzor (protojerej Antonij Pietkiewicz), były nauczyciel Iwan Kreczyńskij i Wawrzyniec Ivinskis. Komisja, jak się zdaje, wydała tylko jedną książeczkę, mianowicie elementarz „Абецеле жемайтишкай лѣтувишка“ (1864). Później (1865 — 1871 układał je przeważnie Kreczyńskij, kontrolowany przez zarząd okręgu naukowego. Niebawem praca w tym kierunku rozpoczęła się i w Warszawie, kierowana przez Mikuckiego, przy pomocy, głównie dwu czy trzech uczniów Szkoły Głównej, znających język litewski. Wydano w tym czasie kilkanaście książeczek czcion. rosyjskiemi: „Букварсъ жемайтишкай-русишкасисъ“ (1865), „Евангеліосъ“ (1865), „Кантигкосъ“ (1865), „Трумпасъ катехизмасъ“ (1865),

„Абецеле лѣтувишкай-русишка“ (1865), „Сенасъ аукса алтарюсъ“ (1866 książeczka do nabożeństwa), „Актасъ иръ потерей“ (1867), „Моксласъ скайтима“ (1867) i inne, przeważnie elementarze lub książeczki religijne, jako też „Русско-литовскій мѣсяцесловъ“ (na 1866—1871), kalendarz Ivinskis'a (1869). J. Juška zgodził się na wydruk. w Petersburgu jego zbiorku pieśni ludowych czc. rosyjskiemi (1867). Książeczki te rozsyłano do szkół ludowych i zarządów gminnych w celu rozpowszechnienia ich wśród ludu, lecz w znacznej większości wypadków spotykano się z oporem, na złamanie którego nie znaleziono żadnego sposobu. Opór ten miał pod kład wyłącznie prawie religijny, widziano bowiem w książeczkach religijnych wyd. czcion. rosyjs. niebezpieczeństwo, zagrażające wierze katolickiej. Nie mogąc brać w oporze czynnego udziału, księża również się starali wśród ludu uświadomić potrzebę, a nawet niezbędność jego.

Oddany w Kownie pod ścisłą kontrolę administracyjną, dokąd go r. 1864 z Worń przeprowadzono, steroryzowany prawie przez władze bisk. Valančius z początku dawał swój podpis na wydawawanych przez rząd książeczkach i w ten sposób wiele się przyczynił do zbałamucenia umysłów, lecz później widząc opór powszechny i czerpiąc w nim siłę moralną, zaczął się opierać. „Сенасъ аукco алторюсъ“ naprz. ukazał się bez jego aprobaty, gdyż tej nie zdołano na nim wymóc. Wkrótce też zdecydował się na krok, który pociągnął za sobą nieprzewidywane wówczas następstwa. W r. 1867 — 1869 za pośrednictwem dziekana tylżańskiego ks. Jana Zabermann'a, wydał w Prusach kilka broszur, w których starał się natchnąć otuchą wiernych wobec prześladowania wiary, mianowicie: „Isz tamsybes wed tiktay kelis teysybes“, „Perspeimas“, „Prajautimas“, «Sznekesis katalika su nekataliku“, „Litanie apej wisus-szwentus muczelninkus“, Wargaj bażniczios. kataliku Lietuwoj ir Żemajcziusi“ (autorem był Zabermann). Od tego też czasu drukowanie w Prusach książek litewskich czcionkami łacińskiemi, a więc przeznaczonych dla Litwy Wielkiej, rozpoczęło się na wielką skalę. Kierował niem, z początku wyłącznie, później przeważnie (przynajmniej względem książek religijnych) w ciągu kilkudziesięciu lat dziekan tylżański Zabermann, który doskonale na tem zarabiał.

Ponieważ główny nakładca litewski przed r. 1865, księgarz Zawadzki w Wilnie wyrobił sobie pozwolenie narozprzedanie pozostałych u niego na składzie wydawnictw, skorzystano z tego dla ułatwienia obiegu przemycanych do Litwy Większej wydawnictw pruskich, mianowicie tworzono t. zw. kontrafakcje: drukując nowe książki, nadawano im całkowicie wygląd dawnych wydań wileńskich, o takim samem tytule, z wymienieniem drukarni krajowej, roku pierwowzoru i podpisu cenzora („dozwoleno cenzuroju“); później coraz mniej się krępowano rokiem i miejscem druku i wymieniano prawdziwe obok pozwolenia cenzury, a nawet bez tego. Drukowano książki do nabożeństwa, kantyczki, „kalwarje“ i t. p., elementarze,

kalendarze, od czasu do czasu jaką oryginalniejszą pracę Valanćius'a... Druki te, o ile nie były przedrukami z dawniej wydanych lub opracowane przez bisk. i jego najbliższe otoczenie, ustępowały naogół drukom przedzakazowym, na co bezwarunkowo wpłynęło i to, że wielu najwybitniejszych pisarzy litewskich (ks. Kašarauskis, ks. Kajrys, ks. Dowidajtis, ks. Jasajtis, Lipštavićia, Akelaitis), w dobie przedpowstaniowej rozpoczynających dopiero pracę piśmienniczą, zostało zesłanych w głąb Rosji lub było zmuszonych tułać się po Europie. Piśmiennictwo prusko (litewskie w tym czasie również słaby prowadziło żywot —dwie gazetki „Keleivis" i „Nusidavimai"), kilkadziesiąt książeczek czułostkowo—religijnych, przedruki Katechizmu Lutra, Nowego testamentu, pieśni duchownych, parę tłumaczonych z niemieckiego opowiadań „dla ludu", parę prusko—patryotycznych broszur (naprz. tłum. „Wacht am Rhein"), kilka niemiecko—litewskich podręczników szkolnych, a zwłaszcza dopiero wchodzące w użycie „kalendros" (kalendarze) — oto cała strawa duchowa, jaką pastorowie i nauczyciele ludowi prusko—litewscy lud ten karmili.

Drukowane w Prusach książeczki, zarówno czcionkami łacińskiemi, jak i gotykiem, przemycano do Litwy i rozpowszechniano w wielkiej ilości. Księża nietylko organizowali ich wydawanie, lecz brali również wybitny udział w rozpowszechnianiu, za co też pierwsi ucierpieli: r. 1870—71 wszczęto pierwszą dużą sprawę o wydawanie i rozpowszechnianie książek litewskich, aresztowano i osadzono w Wilnie w № 14 dziewięciu księży, zrobiono rewizję w domu biskupim w Kownie, wreszcie 8 z pośród aresztowanych zesłano w głąb Rosji, w tej liczbie ks. Franc. Butkiewicza (* 1821†1896), autora kilku dotychczas w rękopisie pozostających książeczek religijnych.

Prześladowanie za przemycanie i rozpowszechnianie książek litewskich, specjalny zakaz względem wydawnictw druk. gotykiem (z d. 20 grudnia 1872) oraz narzucanie druku czcionkami rosyjskiemi prawie nie osiągały skutku. Litwini czytali druki zagraniczne, rosyjskie zaś palili. Władze krajowe zmuszone były bądź co bądź liczyć się z tym milczącym lecz stanowczym oporem i oto widzimy, że w latach 70-tych ustaje na czas pewien działalność wydawnicza rządu; zakazu co prawda nie zniesiono, w latach 80—90-ych próbowano narzucić czcionki rosyjskie, lecz już bez początkowego zapału i wiary w pomyślne następstwa.

O wiele pomyślniejszą, lecz też nie w takim stopniu, jakiego oczekiwano, była działalność rządu na polu oświaty. Ze szkolnictwa wygnano resztki „polszczyzny", zamknięto wszystkie szkoły prywatne i wiele rządowych, w uczniach starano się wpoić zasady bezwzględnej wierności, posłuszeństwa, wdzięczności względem rządu. Starano się ich „odpolszczyć", lecz nie w tym celu, by utrzymać ich przy litewskości, lecz by wyraźnie ich zruszczyć.

W szkołach niższych gubernji Suwalskiej, początkowo i na Żmudzi (3 — 4 lata), jako też w gimnazjum suwalskiem i marjampolskiem wprowadzono naukę języka litewskiego, naturalnie

z podręczników drukowanych czcionkami rosyjskiemi. W gimnazjum szawelskiem w końcu lat 60-tych namawiano uczni do zbierania podań, przypowieści, pieśni ludowych litewskich, drukowano je w oficjalnym „Wileńskij Wiestnik", obiecywano za to lub wydawano nagrody. Od r. 1866 w uniwersytetach moskiewskim i petersburskim wyznaczano po 10 „stypendjów litewskich» litwinom, którzy ukończyli gimnazjum marjampolskie lub suwalskie.

Wszystkie te i inne w tym rodzaju zarządzenia pomogły młodzieży litewskiej do utrzymania swej odrębności narodowej, lecz z drugiej strony długo nie dały wielu z niej przejrzeć polityki rządowej. Niechęć ku polakom, jaką popierały w niej władze szkolne, miała grunt pod sobą już uprzednio przygotowany w domu rodzicielskim, gdzie niedawno tylko uwłaszczeni ich rodzice nieraz opowiadali o czasach pańszczyźnianych i obchodzeniu się z nimi panów (polaków), o powstaniu polskiem, o prześladowaniu przez rząd katolików po powstaniu, zaco również i polaków przeklinano jako „sprawców tego" wszystko to, w połączeniu z naturalną u „synów chłopskich" nieufnością i niechęcią względem pogardzających nimi „synów szlacheckich" (częste bójki pomiędzy nimi w szkołach średnich, nieporozumienia nawet w zakładach wyższych) odgradzało studenterję litewską od polskiej, większy zaś niż przedtem (wskutek uwłaszczenia i początkowo przynajmniej dobrobytu włościaństwa) napływ „synów chłopskich" do uniwersytetów i innych zakładów naukowych dadawał jej śmiałości iść odrębną od polaków drogą.

Coraz mniejszy odsetek ulegał wpływom kultury polskiej, z początku duży, lecz stopniowo się zmniejszał odsetek tych co bezpowrotnie oddawali się kulturze urzędniczo-wschodniej, coraz zaś bardziej wzrastał odsetek mniej lub więcej poczuwających się do swej własnej odrębnej kultury. Czytano Schleichera, Duonelaitisa, Daukantasa, Kraszewskiego, Narbutta, interesowano się odrodzeniem Czech oraz innych drobnych narodowości, wszczynano spory i dyskusje bardziej zasadnicze z polakami, którzy odrazu boczyć się zaczęli względem tego ruchu; próbowano zawiązać bliższe stosunki z łotyszami... W bibljotekach wertowano dawniejsze i nowe dzieła z zakresu historji, etnografji i filologji litewskiej.

Prace nowe na tem polu wciąż przybywały, gdyż zainteresowanie się świata uczonego litwologją nieustannie wzrastało. Na czele jej, zwłaszcza badań nad językiem i etnografją, stali uczeni niemieccy lub zachodnio—słowiańscy, zwłaszcza prof. w Getyrdze, od r. 1880 w Królewcu Adalbert **Bezzenberger** (* 1851) — „Litauische und Lettische Drucke des XVI und XVII Jahrhunderts", 1874—1885, „Litauische Forschungen" 1882 i cały szereg rozpraw i recenzji; Czech Ławosław Geitler (* 1847†1885, „Litva i Litvane" 1874, Litauische Studien" 1875); prof. lipski August Leskien (* 1840) i następca jego Fryderyk Karol Brugmann (*1849), którzy zebrali w tym czasie, lecz później nieco ogłosili „Litauische Volkslieder und Märchen" (1882), tak samo Hugo Weber („Ostlitauische Texte", 1882) i wielu innych, jako też wydawnictwa

„Altpreusische Monatsschrift“ od r. 1864 (uwzględnia przeważnie prowincje wschodniopruskie) oraz „Archiv für slawische Philologie“ (od r. 1876).

Nauka polska również zwraca baczniejszą uwagę na litwologję. Na czele historyków stoi niezmordowany Antoni Prochaska („Ostatnie lata Witolda“ 1880—1881), nad mitologją pracuje Antoni Mierzyński (* 1829) rozprawy jego w rozmaitym czasie ogłaszane zebrane są w „Źródłach do mitologji litewskiej od Tacyta do końca XIII w.“, 1892 — 1896. Akademja nauk krakowska ogłasza „Pieśni ludu litewskiego“ (1879) Osk. Kolberga (1814 — 1890), Jan Karłowicz ogłasza znaną swą pracę „O języku litewskim“ (1874), prof. berliński Aleksander Brückner (* 1856) — Die Slawischen Fremdwörter in Litauen“ (1877), we dwadzieścia lat później (1897)— „Starożytną Litwę.“ Prof. kazański (1875—1883), później dorpacki, krakowski, petersburski, Jan Baudouin de Courtenay (* 1845), ceniony jako głęboki znawca języka litewskiego, lecz większych prac nie ogłasza.

W nauce rosyjskiej przeważa z początku kierunek oficjalny, tendencyjny, mający na celu nie tylko zbadanie przeszłości i stanu teraźniejszego Litwy i jej mieszkańców, ile udowodnienie, że „Litwa iskoni russkij kraj.“ Tendencja ta cechuje przedewszystkiem działalność miejscowej (w Wilnie), przekształconej z komisji archeologicznej — urzędowej „Wilenskaja komissija dla razbora drewnich aktów“, której wydawnictwa nie są jednakże bez wartości, zawierają bowiem sporo materjałów—dokumentów. Tendencją tą przepojone są prace prof. petersb. semin. duchown. Michała Kojałowicza (* 1828 † 1891 — „Lekcji po istorji zapadnoj Rosji“ 1864) i osławionego Dimitrija Iłowajskija (* 1832), którzy ani w dawnej ani w teraźniejszej Litwie nie chcą widzieć nic innego jak tylko „Zapadnaja Ruś.“ Bardziej bezstronną i więcej liczącą się, co do przeszłości przynajmniej, z tendencjami decentralistycznemi „okrain“, wchodzących później w skład państwa rosyjskiego, była budząca się dopiero nauka małoruska i rosyjska w uniwersytecie odeskim, a zwłaszcza kijowskim. Profesor warszawski, wówczas (do r. 1891) odeski Teodor Leontowicz (* 1833 — „Ruskaja Prawda i Litowskij statut“, 1865; „Oczerk istorii litowsko—russkaho prawa“ 1892—93, „Oczerki istorii litowsko — russkaho gosudarstwa“ 1894 i inne); kijowscy Włodzimierz Antonowicz (1834 † 1908 „Oczerk istorji wielikaho kniażestwa — litowskaho“ 1878) i Michał Władimirskij — Budanow (* 1838 „Ułożenije i Litowskij Statut“, „Oczerki iz istorii litowsko-ruskaho prawa“ 1889 i in.) zwracają uwagę nauki rosyjskiej na konieczność dla niej poznania historji „litowsko — ruskaho gosudarstwa.“

Jeszcze z początku lat 60-ych, gdy w społeczeństwie rosyjskiem, wskutek zaostrzenia się sporu polsko — rosyjskiego o Litwę, Biało—i Małoruś, wzbudziło się szersze zainteresowanie się prowincjami zachodniemi państwa, które dotychczas stanowiły dlań terra incognita, Petersburskie towarzystwo geograficzne powzięło zamiar

zorganizowania ekspedycji naukowej w tamte strony. Powstanie 63 r. zaskoczyło je w pracy przygotowawczej i przeszkodziło urzeczywistnieniu powziętego zamiaru, lecz w drugiej połowie 60 lat udało się posłać do gubernji południowo—i północno—zachodnich kilku etnografów i ekonomistów. Do Litwy od r. 1869 jeździł kilkakrotnie łotysz J. Kuzniecow, którego wszakże studja dziesięcioletnie ekonomiczno—etnograficzne nie wydały wielkich plonów. Utworzony r. 1867 w Wilnie i prawie do połowy lat 70-ych istniejący Oddział północno-zachodni tegoż towarzystwa, kierowany przez urzędników, zebrał nieco materjałów, lecz nie mógł skupić koło siebie badaczów choćby tylko krajowych. Uniwersytet moskiewski r. 1872 drukuje, coprawda czcionkami rosyjskiemi, zebrane przez młodych wówczas badaczów Wsewołoda Millera (* 1846) i Filipa Fortunatowa (* 1848) pieśni litewskie.

Petersburska akademja nauk, która r. 1865 wydała Duonelaitisa w opracowaniu Schleichera i pisowni łacińskiej ze słownikiem litewsko-niemieckim, za co wszystko szczuł na nią Mikucki — 1867, już czcionkami rosyjskiemi, ogłosiła pieśni litewskie zebr. przez naucz. gimn. Jana **Juška** (Juszkiewicz * 1815 † 1886), w końcu lat 70-ch przystąpiła do wydawnictwa największego dotychczas słownika litewskiego, ułożonego przez młodszego brata Jana, ks. Antoniego J. (* 1819 † 1880). Gdy w r. 1879 uniwersytet kazański postanowił wydać zebrane przez tegoż księdza trzy duże tomy ludowych pieśni litewskich i obrządki weselne ludu litewskiego, tłum. później na język niemiecki, polski i rosyjski, spotkał się z naciskiem administracji, by drukowano je czcionkami rosyjskiemi; dzięki wstawieniu się prof. Baudouin de Courtenay, oparto się temu i wydrukowano je czcionkami łacińskiemi (obrządki 1880, pieśni 1880—1882), nie zważajac na żadne zakazy administracyjne. Sprawę tę zepsuła poniekąd akademja, gdyż zamiast oparcia się na przysługującem jej prawie drukowania wszystkiego bez cenzury i bez ograniczeń wystarała się o specjalne zezwolenie Cesarskie (1880) na drukowanie po litewsku literami łacińskiemi (pod warunkiem, że druki te nie będą rozpowszechnione wśród ludu), przez co usankcjonowano do pewnego stopnia zakaz administracyjny 1865 r. Tom I słownika litewsko-polskiego, do którego przekład rosyjski dodał Jan Juška, redagowany przez Jana J., po śmierci tegoż przez profesora moskiewskiego F. Fortunatowa, wreszcie syna Jana Witolda J. (* 1870 † 1896), ukazał się dopiero r. 1897, II 1902 red. przez Jana Jablonskisa (* 1860) następne dotychczas nie są ogłoszone. R. 1883 akademja wydała też śpiewy weselne ludu litewskiego, zebrane również przez księdza Ant. J. Prace braci Jušków, zwłaszcza ks. Antoniego, budziły ogólne zainteresowanie, zarówno uczonych, jak inteligencji litewskiej.

Wielce ceniona była również wiedza wspomnianego w zeszłym okresie ks. Antoniego Baranauskis'a, jako doskonałego znawcy języka polskiego: będąc profesorem seminarjum kowieńskiego, B. wiele się przyczynił do podniesienia języka litewskiego w praktyce

kościelnej i wydaw. religijnych, wykształcił znakomitego ks. Kaz. Jaunius'a. Oprócz nich zajmowało się językiem, etnografją, poczęści i historją litewską, jeszcze kilkanaście osób, przeważnie księży lub ziemian mniej zamożnych.

Poezje reprezentował ks. Sylwester **Gimżauskis** (Gimżewski, * 1846 † 1897 w djecezji wileńskiej), autor kilku zagranicą bezimiennie wydanych zbiorków poezji („Linksmenes" 1870, „Ant nauju metu Lietuvai dovaniale" 1879, „Lietuvos bicziulis" 1881), treści patrjotycznej lub moralizatorskiej (naprz. przeciwko pijaństwu i żydom), masy krążących wśród ludu — parafjan jego śpiewów i dosyć popularnego w swoim czasie wierszyka polskiego „Niema borów, niema lasów", w którym napada zwłaszcza na zwierzchość djecezjalną za poniewieranie języka litewskiego, na ziemiaństwo za poniewieranie zabytków przeszłości. Do tegoż okresu poniekąd może być zaliczony i ks. Antoni **Vienažindis** (Wienożyński, * 1841 † 1892), autor niezmiernie popularnych wśród ludu poezji «Lietuvos tėvynės dainos" 1894 (inne wyd. 1898) rzewnych i śpiewnych. Młodzież uniwersytecka aczkolwiek dosyć liczna i z zapałem studjująca wszystko, co się tyczyło Litwy, w piśmiennictwie jeszcze żadnego nie brała udziału. Lecz ona to, mianowicie studenterja petersburska, uczyniła wyłom w stosowaniu zakazu względem czcionek łacińskich, gdyż się wystarała o pozwolenie na wydrukowanie temi czcionkami w Petersburgu paru książeczek litewskich Roku 1876—77 Piotr **Vileišis** (* 1851), który po 30 prawie latach założył w Wilnie pierwszy dziennik litewski „Vilniaus Žinios", wydał kilka książeczek popularnych po litewsku. W tym też czasie udało się Ivinskis'owi wydać czcion. łacin. kalendarz na rok 1878. Razem z wymienionemi w Petersburgu i w Warszawie w latach 70-ch pozwolono wydać koło 15 rozmaitych książek litewskich temi czcionkami. Jakkolwiek wkrótce już, zwłaszcza po wstąpieniu na tron Aleksandra III, przestano udzielać pozwolenia na druk książek czcion. łaciń. i nanowo rozpoczęto wydawnictwa rosyjsko-litewskie, jako też wzmocniono środki zapobiegawcze przeciwko drukom zagranicznym, lecz nie mogło to powstrzymać rwącej się do czynu młodzieży, która też w okresie następnym występuje na widownię publiczną.

W latach 1864—1880 wydano koło 350 książek litewskich, z tego gotykiem koło 170.

Lata 1880 — 1886.

Już w końcu lat 70-ych ruch wśród młodzieży litewskiej na uniwersytetach znacznie się ożywia, krystalizuje. Studenci moskiewscy i petersburscy łączą się w samodzielne kółka, wydają hektografowane pisemka ulotne („Kalvis—melagis" 1877—78 w Petersburgu, „Aušra" 1880—81 w Moskwie), pisują do pism rosyjskich w sprawie druku litewskiego i stosunków polsko-litewskich, w Moskwie projektują (razem z profesorem Fortunatowem) założen.e litewskiego towarzystwa naukowego, zbliżają się do łotyszów — studentów,

znajomią z historją ruchu łotewskiego, wreszcie zawiązują stosunki z litwinami pruskimi. Litwa pruska również się ożywia w tym czasie, cyrkularz bowiem z dnia 12/24 VI 1873 r. oberpr Prus Horn'a, zwężający prawa językowe litwinów w szkołach początkowych i zmiana w polityce urzędowej względem litwinów, mająca na celu szybsze zniemczenie prowincji prusko litewskich, leżące na drodze ku „Niemcom nadbaltyckim", poruszyła umysły. Konserwatywny, przywiązany do rządu lud zaczął się uskarżać przed pastorami na pogwałcenie jego praw, prosił o wstawienie się przed rządem swych deputowanych niemców, wreszcie (już pod wpływem inteligencji) posyłał petycje zbiorowe lub deputacje do Berlina.

Dostrzegli niebezpieczeństwo, zagrażające językowi litewskiemu w Prusach, a więc i litwologji, uczeni prusko — niemieccy, wspomnieni wyżej Bezzenberger, Nesselmann, Jakobis, Gizevius i inni, i w r. 1879 założyli w Tylży do dziś dnia istniejące „Litauische Literarische Gesellschaft". Towarzystwo to postawiło za zadanie badanie i „zachowanie dla nauki od ostatecznej zagłady" resztek litewszczyzny, która „z prawa natury i wskutek rozwoju dziejowego zginąć musi", ogłosiło kilkadziesiąt roczników „Mittheilungen" (od r. 1880) swych prac, nieraz wartościowych, interesuje się rozwojem litwologji, lecz ściśle przestrzegając postawione przez się zadanie i mając w swem łonie wielu urzędników i zażartych przeciwników ruchu litewskiego, nietylko nie popierało żadnych dążeń narodowych wśród litwinów pruskich, lecz nie powstało nawet w obronie najelementarniejszych praw językowych ludu prusko—litewskiego. Inteligencja litewska z Litwy Wielkiej z początku z zapałem towarzystwo to powitała, spodziewając się, że będzie ono jednym z głównych czynników ruchu narodowego, chętnie też zapisywała się w poczet członków i umieszczała w „Mittheilungen" swe prace, lecz wkrótce już zrozumiała, że towarzystwo to nic nie ma wspólnego z jej ideałami, i powoli zeń się wycofała, co poniekąd wpłynęło nawet na zmniejszenie się produkcyjności tegoż. Pastorowie i wogóle starsza generacja pracowników na polu oświaty ludowej—Kuršaitis, Kelkis, Jacobis, Gizevius, lubo występowali nieraz przeciwko poniewieraniu w szkołach języka litewskiego, lecz przekonani o nieuniknionem w przyszłości pochłonięciu litewszczyzny przez zewsząd na nią napierającą potężną kulturę niemiecką, nie zdobyli się, gdyż nie chcieli się zdobyć na bardziej stanowcze wypowiedzenie się w obronie poniewieranych praw językowych.

Nie samodzielnie coprawda, lecz pod wpływem bodźca z zewnątrz zdobyła się na to młodsza inteligencja prusko—litewska i wywołała wązkim wprawdzie płynący korytem, niegłęboki, lecz żywszy bądź co bądź ruch narodowościowy wśród litwinów pruskich. Bodźca jej dodali młodzi inteligenci z Litwy rosyjskiej, Basanavičius, Szliupas, emigrant z r. 63 Viśtšlius, oraz hanowerczyk Sauerwein. Oni to zaczęli umieszczać artykuły patrjotyczne, Sauerwein zaś też i piosnki, w założonem r. 1877. (1878?) przez Marcina Szernius'a (* 1849 † 1908) pismie „Lietuviszka Ceitunga" (Gazeta Litewska),

poczęści też w „Naujasis Keleivis“ (1880 — 1883, ciąg dalszy kurszatowskiego „Keleivis‘a“) Einaras‘a; obydwa pisma wychodziły w Kłajpedzie. Chociaż artykuły te nie trafiły do przekonania zbyt konserwatywnego ogółu czytelników—włościan, i redaktorowie tych pism zmuszeni byli, z powodu niezadowolenia i szemrania większości zaprzestać umieszczania takich artykułów, lecz poruszyły wszakże nieco umysły, zwłaszcza inteligencji włościańskiej, a nawet dyplomowanej i nauczycieli ludowych. Oprócz tego, zbliżyły i zaznajomiły ze sobą inteligencję litewską z obu stron granicy, która też wkrótce połączyła się we wspólnej pracy w „Auszrze“.

Jeszcze r. 1880 J. Kraszewski wskazywał tłumaczowi swojej Witoloraudy“ na litewski (tłumaczenie ukazało się 1881 w Poznaniu), Janowi Andrzejowi Vištalius‘owi (Wisztelewskiemu z pow. marjampolskiego) na niezbędność dla litwinów rosyjskich założenia własnego pisma. R. 1881 wychowanek gimn. marjampolskiego i uniwer. moskiewskiego, młody lekarz w Bulgarji Jan **Basanavičius** (Bassanowicz, † 1851) projektował wydawanie takiego pisma w Bulgarji, roku następnego w Serbji, później w Czechach, aż wreszcie po porozumieniu się uprzedniem z Vištalius‘em i ze znajdującym pod wpływem tegoż młodym litwinem pruskim Jerzym Mikšas‘em (* 1861 † 1903), r. 1883 w Litwie pruskiej (Ragneta, później Tylża) rozpoczął wydawnictwo pierwszego pisma litewskiego, drukowanego czcionkami łacińskiemi, a więc przeznaczonego przeważnie dla Litwy rosyjskiej, słynnej „Auszry“ (Zorza, której do lipca 1886 r., gdy przestała wychodzić, ukazało się 40 numerów.

„Aušra“ dała wyraz dążeniom i uczuciom, jakie coraz silniej i szerzej ogarniały młodą inteligencję litewską. W szeregu artykułów popartych przez odpowiednią poezję, starała się przekonać ogół o prawie litwinów do stanowienia o własnym losie, powołując się na prastarą historję i kulturę litewską, bogactwo języka litewskiego, przykład łotyszów, czechów, słoweńców i t. d. Zagrzewając inteligencję do pracy narodowej, przeważnie na polu piśmiennictwa i oświaty, „Auszra“ zaznajamiała ją z historją, geografją i etnografją Litwy, z dziejami, najwybitniejszymi przedstawicielami i utworami piśmiennictwa rodzinnego; starannie nawiązywała nić łączącą nową pracę z tradycjami dawnej; wskazywała, w jaki sposób inteligencja i innych narodowości pracowała nad podniesieniem społeczeństwa; dawała nieco i popularyzacji dla ludu.

Stanowczo się zastrzegając wobec polonizacji Litwy, „Aušra“ starała się nie drażnić rządów pruskiego i rosyjskiego ze względów taktycznych (Basanavičius starał się nawet o pozwolenie na przeniesienie „Aušry“ do Kowna), podkreślając swą apolityczność. Artykuły Basanavičius‘a, najruchliwszego redaktora „Aušry“ (1883 — 1884), byłego studenta, później emigranta Jana **Szliupas‘a** (Szlupowicza, * 1861, z pow. Szawelskiego) i innych, w szczegółach różniące się pomiędzy sobą, nawoływały do połączenia się w pracy oświatowo-

Zakwitła w „Auszrze“ (i poza nią) poezja oryginalna. Wymieniony już Vištalius („Regéjimas“ — Widzenie), hanowerczyk lingwista, oddany sprawom uciemiężonych narodowości, Jerzy **Sauerwein** (* 1831 † 1904), słabsi Vevtrsis (pseudonim), Miglovara (pseud. Józefa Milewskiego), Agle (pseud. Ludwiki Malinowskiej, później Szliupasowej) i inni. Tłumaczenia, nieraz wcale niezłe: ks. Stanisława Norkus'a (Narkiewicz, tł. „Margiera“ Syrokomli), naucz. gimnazjalnego Dagilis'a (tłum. Konrada Wallenroda w zbiorze „Lietuviškas šiupinys“, 1884—85), naucz. ludowy Piotr Arminas (* 1853 † 1885), tłum. «Córę Piastów“ Syrokomli—zbiór jego poezji „Raštai“ doczekał się kilku wydań).

Ukazanie się „Auszry“ sprawiło wielkie wrażenie nietylko w Litwie i wśród litwinów, lecz i poza jej granicami, u obcych. Pisma i administracja niemiecka widziała w tem objaw agitacji wszechsłowiańskiej, wrogiej germanizmowi (w tym czasie rozpoczął się ruch narodowy wśród polaków poznańskich). Większość pism rosyjskich upatrywały w „Auszrze“ „wyrób rządu pruskiego“ — próbę bałamucenia poddanych rosyjskich (pomawiano „Auszrę“ o subsydja bismarkowskie), lub też wszechobecną intrygę polską. W prasie i społeczeństwie polskiem naogół panowało przekonanie, że „Aušra“ jest świadomem lub nieświadomem celu narzędziem polityki rosyjskiej przeciwko polakom. „Auszra“ broniła się w „Litauische Literarische Gesellschaft“. Szliupas tłumaczył i podkreślał niezupełnie szczerze pokojowy kierunek pisma. W pismach rosyjskich Basanavičius i inni auszryści, przeważnie studenci, starali się wykorzystać rozgłos, nadany „Auszrze“ w celu posunięcia naprzód kwestji zwrotu druku litewskiego, używając nieraz argumentów ad hoc ukutych, by przekonać władze i społeczeństwo rosyjskie o tem, że ruch litewski nie jest dla Rosji niebezpieczny. Szliupas za namową innych zapędził się do tego stopnia, iż jeździł do Warszawy ze specjalnym memorjałem, w którym się starał przekonać administrację miejscową o szkodliwości zabronienia druku litwinom, strasząc ją agitacją polską... Próbowano zabierać głos i w prasie polskiej; najbardziej poinformowany co do spraw litewskich był zawsze „Kraj“ petersburski, zwłaszcza przez korespondencje (1885—90) Budrys'a (pseudonim znanego później popularyzatora Szernas'a).

Nietylko wrażenie, ale i wpływ wywarła „Auszra“ na inteligencję litewską. W Litwie pruskiej skupiło się koło niej grono młodzieży inteligentnej i nawpół inteligentnej, która wspólnie ze Szliupas'em starała się poruszyć śpiące masy ludowe. R. 1884 Szliupas próbował założyć litewskie towarzystwo naukowe w Tylży, lecz próba ta skończyła się niefortunnie: Sz. wygnano z Prus.

Roku następnego inteligencji prusko—litewskiej udało się jednak założyć towarzystwo patrjotyczne „Byrutė», które z początku zwłaszcza zyskało duży rozgłos i wpływ. «Byrute“ urządzała zebrania, przemowy, odczyty, na których starając się obudzić ducha patrjotycznego wśród Litwinów pruskich, w wychwalaniu przeszłości Litwy i piękności języka litewskiego do śmieszności się nieraz posu-

wała; starała się nakłonić ogół do czynnej polityki narodowej, naprz. agitując za wybraniem posłów na sejm litwinów, którzyby bronili praw języka litewskiego. Mikšas, sprytny włościanin—pisarz Marcin Jankus (* 1858) i inni, od czasu do czasu próbowali wydawać pisemka czcionkami łacińskiemi, w których bronili sprawy litewskiej i starali się wciągnąć litwinów pruskich do ruchu ogólno-litewskiego. Agitacja ta, lubo energicznie a z zapałem przez Sauerwein'a, Jankus'a i innych była prowadzona, trafiła na konserwatyzm legalisty pruskiego, jaki cechuje większość konserwatywną włościaństwa prusko-litewskiego, i zdołała wciągnąć do życia narodowego zaledwie część inteligentniejszą tegoż.

W Litwie rosyjskiej „Auszra" zespoliła młodą inteligencję litewską, ośmieliła ją do bardziej stanowszego stawiania swych żądań, zachęciła do próbowania sił swoich w piśmiennictwie, do rozpowszechniania idei odrodzenia narodowego. Spory z polakami stają się namiętniejsze. Jeszcze w r. 1881 Litwini próbowali stworzyć w Rydze własne ognisko narodowe w towarzystwie «Auszra" (odczyty w niej Szliupas'a o Duonelaitišie, poezji ludowej litewskiej), która wszakże przekształciła się na zwykły klub karciarski lub polski. W miastach uniwersyteckich studenci litwini coraz bardziej się wyodrębniali od polaków, a po ukazaniu się „Auszry" ruch w tym kierunku wzrasta jeszcze bardziej.

Kwestja uzyskania druku litewskiego w granicach państwa rosyjskiego przedewszystkiem zajmuje umysły. Oprócz artykułów w pismach rosyjskich, prowadzi się wśród ludu akcja petycjowa (za wskazaniem „Auszry"), mająca na celu przekonanie rządu o niezbędności zwrotu druku ze względu na powszechne żądanie litwinów. Mniej chętni lub niezdolni do pracy praktycznej piszą wiersze patrjotyczne, pracują nad udoskonaleniem pisowni („Auszra" się waha, lecz ostatecznie skłania się ku nowej), zwłaszcza z wyzwoleniem jej z pod wpływów polskich, na własną rękę kontynują badania, nie zawsze szczęśliwe z zakresu mitologji, etnologji, lingwistyki litewskiej, wszczęte w „Auszrze" przez Basanavičius'a, Vištalius'a, Sauerwein'a i innych. Na czele ruchu stoi inteligentna młodzież—synowie chłopscy z górnej Litwy, zwłaszcza z milczącej przedtem gub. suwalskiej, co w piśmiennictwie wprowadza zmianę kardynalną: narzecze żmudzkie znika zeń na rzecz górno—litewskiego.

Jednakże i na Żmudzi ruch ten odbił się głośnem echem i znalazł swych adeptów nietylko wśród młodzieży uniwersyteckiej z chłopstwa pochodzącej, lecz poniekąd i wśród synów obywatelskich. Sprzyjali mu ci zwłaszcza, którzy znajdowali się pod wpływem nurtujących wówczas wśród młodzieży na uniwersytetach prądów ludo-worewolucyjnych. Najczynniejszym na Żmudzi auszrystą był ziemianin Mieczysław Dowojna—Sylwestrowicz (* 1852 † 1919), który gorliwie zbierał podania, pieśni, bajki, przysłowia ludowe, materjał biograficzny i bibliograficzny do dziejów piśmiennictwa litewskiego i t. p. („Podania Żmudzkie", 1894; zbiór materjałów do biografji Daukantas'a — „Medžiaga S. Daukanto biografijai", wyd. w Ame-

ryce, 1898). W kraju pracuje też słynny lingwista, wówczas znany jeszcze tylko szczupłemu gronu uczonych i miłośników języka litewskiego, profesor seminarjum kowieńskiego, później akademji petersburskiej, ksiądz Kazimierz **Jaunius** (* 1853 † 1908). Oddawna już pracował nad gramatyką i słownikiem, lecz teraz dopiero doczekał się, że ziomkowie zainteresowali się jego pracami, ks. Michał Mieżynis (Mieżytowicz, † 1887, gramatyka wyd. 1886, słownik litewsko—polsko—rosyjski 1894).

Poza krajem pracują: w Krakowie antykwarjusz Maurycy Stankiewicz (*1857 † 1892) nad bibljografją litewską i ogłasza parę prac dużej wartości („Wiadomość o biblii litewskiej 1663 r.", 1886 oraz bibliografja litewska do w. XVIII, w rękopisie historja biblji litewskiej, historja śpiewów kościelnych). W Petersburgu urzędnik bibljoteki publicznej Sylwester Baltromaitis (*1840) opracowuje obszerną bibljografję litewską dzieł dotyczących Litwy, którą później Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne dwukrotnie (wyd. II uzupełnione) ogłasza („Sbornik bibljograficzeskich materjałow dla geografii, istorji, istorji prawa, statistiki i etnografii Litwy" z dodatkiem „Spisok litowskich i drewnie-pruskich knig", wyd. 1891 i 1904 r.) Wymienione towarzystwo, któremu w latach 70-tych dzięki niefortunnemu wyborowi, a może nie zupełnie odpowiedniemu po temu czasowi, nie udało się zbadanie ludu litewskiego, w latach 80-tyh było o wiele szczęśliwsze, rozporządzając ruchliwym Edwardem Wolter'em (*1856, łotysz, obecnie docent uniwersytetu petersburskiego). W ciągu lat 1883 — 1889 rokrocznie jeżdżąc do Litwy, Wolterowi udało się zawiązać masę znajomości z nauczycielami ludowemi, księżmi i wogóle z ludźmi, mającemi styczność z ludem, zainteresować ich lub zachęcić do dalszej pracy i zebrać dla towarzystwa sporo materjału etnograficznego, mitologicznego, lingwistycznego i t. p., z czego część tylko w druku dotychczas się ukazała.

Opierając się na zebranym w ten sposób materjale, jako też na odnalezionych nieraz przez niego białych krukach bibljograficznych, Wolter ogłosił w pismach naukowych rosyjskich i niemieckich oraz dziennikach masę przyczynków i artykułów w zakresie etnografji, mitologji, lingwistyki, historji piśmiennictwa litewskiego, i ogłosił kilka większych prac („Litowskij katechizis Daukši" 1886 ob etnograficzeskoj pojezdkie po Litwie i Żmudi, 1887. Spiski nasielonnych miest Suwalskoj gubiernii 1901, „Litowskaja christomatija", 1901 i 1904). W Kazaniu nad językiem litewskim pracuje prof. Aleksander Aleksandrow (*1861, — Litowskije etiudy, 1888).

W nauce niemieckiej litewszczyzna lubo straciła już urok nowości, lecz stała się naogół koniecznym przedmiotem wykładowym. Ostro krytykowano pracę Edmunda Veckenstedt'a: „Die Mythen, Sagen und Legenden der Žamaithen", 1883. Życie ludu litewskiego zainteresowuje romansopisarza niemieckiego Ernesta Wiechert'a (*1831 † 1902). — „Litauische Geschichten" 1881, „Mutter und Tochter" 1887)

Historja litewska zwłaszcza w nauce rosyjskiej, czyni coraz większe postępy. Oprócz wymienionych już w okresie poprzednim, pracują: Aleksander Barbaszew (*1858 — Witowt i jego politika, 1885), profesor kijowski Mikołaj Daszkiewicz (*1852 — Zamietki po istorii litowskago gosudarstwa, 1885). W Krakowie Stanisław Smolka (*1850) ogłasza Rok 1386 w dziejach Polski i Litwy (1885). W Pińsku Konst. Skirmunttówna oddaje się długoletnim studjom nad przeszłością Litwy (Dzieje Litwy popularne, 1885, w przekładzie litewskim 1888, Nad Niemnem i nad Baltykiem w zaraniu dziejów" cz. I 1892 i 1897, cz. II — 1903).

Chociaż „Auszrze" udało się w części osiągnąć postawione przez się zadanie i zachęcić ogół inteligencji litewskiej do pracy społecznej, lecz kierunek tej pracy, jaki pragnęli jej nadać założyciele pisma i wogóle prawowierni auszryści, odrazu już nie odpowiadał życzeniom wielu, zwłaszcza duchowieństwa, stopniowo też tracił swą popularność. „Auszra" starała się połączyć we wspólnej pracy wszystkie grupy inteligencji i unikać drażniących tę lub ową grupę kwestji, lecz duchowieństwo, które przed ukazaniem się „Auszry" miało wsród ludu wpływy wyłączne, odrazu z niedowierzaniem zaczęło się do niej stosować, jakby rozumiejąc, że działalność jej rozpoczyna okres jego walki z inteligencją świecką o te wpływy. Gdy w „Auszrze" ukazało się parę artykułów, których tendencja lub nawet tylko poszczególne wyrażenia miały podobno, jak twierdzili księża starej daty obrażać uczucia religijne, całe prawie duchowieństwo litewskie zajęło wrogie stanowisko względem niej i całego ruchu narodowego przez nią kierowanego, ksiądz zaś (wkrótce biskup) A Baranauskis wystosował w „Przeglądzie katolickim" przeciwko działalności auszrystów artykuł protestujący. A jednak. mimo że się nie udało „Auszrze" pociągnąć ku sobie duchowieństwa, wywierała ona wpływ pewien, przynajmniej pośredni, na najmłodszą generację tegoż. Już r. 1884 w akademji duchownej w Petersburgu dostrzegano wsród wychowańców — litwinów pewne poruszenie umysłów.

Bądźcobądź w tym czasie ruch narodowy wśród księży mało się jeszcze ujawnił nazewnątrz; duchowieństwo poprzestawało na wydawaniu książeczek religijnych, książek do nabożeństwa (kilka wydań „Auksa Altorius") i t. p.

Ziemiaństwo w Litwie na ogół pozostało poza sferą wpływów, „Auszry", oprócz paru jednostek, zwłaszcza z pośród młodzieży uniwersyteckiej. Do przekonania spolszczonego ogółu ziemiańskiego nie trafiały, o ile dochodziły, nawoływania patrjotyczne „Auszry", i nie odczuwał on potrzeby zbliżenia się ku „chłopstwu, bałamuconemu przez warchołów"...

Wśród inteligencji rdzennie litewskiej „Auszra", jak wiemy cieszyła się wielką popularnością, lecz w miarę tego, jak się poglądy inteligencji coraz bardziej pogłębiały, znajdowała wśród niej i niezadowolonych z obranego przez nią kierunku. Już jeden z jej redaktorów, znajdujący się pod wpływem partji „Proletarjatu" (studenterji polskiej) J. Szliupas probował umieszczać w pismie korespon-

dencje o ciężkiem położeniu robotników wiejskich i poruszyć w ten sposób kwestję socjalną, lecz spotkał się z oporem wielu auszrystów, starannie unikających tej tak drażliwej kwestji.

Inteligencja najmłodsza, przeważnie młodzież gimnazjalna w Marjampolu i nauczyciele ludowi, rwie się już do bardziej realnej pracy, mianowicie do szerzenia oświaty wśród ludu, i coraz ostrzej powstaje przeciwko romantyczno patrjotycznemu, inteligenckiemu kierunkowi „Auszry". Z początku w pisemkach gimnazjalnych, później w samej „Auszrze" młodsi ludowcy nawołują do zajęcia się naukami społecznemi i pracy bezpośredniej nad ludem, jednocześnie próbują swych sił na polu popularyzacji. Są to zaczątki tego nowego prądu, realistyczno — ludowego, który charakteryzuje okres następny. Na czele ruchu stają w tym czasie: faktyczny redaktor dwu ostatnich numerów „Auszry", były nauczyciel ludowy Józef Andziułaitis, i poeta społecznik Jan Mačys (*1867 †1902). Wyłącznie się oddawał popularyzacji, nie wdając się w głębszą ideologję, wspomniany już **P. Vilejszys** (pseudonim: Neris); popularnością cieszyły się jego „Tris pamokslai apie gaspadoryste (Trzy nauki o gospodarstwie 1883). Bezpośrednio nad oświatą ludu pracował przeciwnik nowoczesnego ruchu litewskiego ks. Jan Katelė (Kociełło, *1830 †1908), który całą swą parafję czytać nauczył. W latach 1880 — 1886 wydano 200 druków litewskich, w tej liczbie gotykiem 100.

Lata 1886 — 1896.

Jednolity naogół w poprzednim okresie ruch litewski zaczyna się różniczkować. Auszryści usuwają się na drugi plan. Na czele ruchu staje młodsze pokolenie inteligencji, rwące się do pracy pozytywnej, starając się oprzeć ją na ludzie. Młodsze duchowieństwo staje do walki z wpływami świeckiemi, niektórzy zaś z pośród niego próbują brać udział w pracach inteligencji świeckiej, jako też ta ostatnia (studenci moskiewscy) — w pisemku wydawanym przez księży „Szwiesa".

Powstaje ruch narodowy wśród wychodźców litewskich w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, burzliwy, namiętny. Rozwija się tam radykalna, przeważnie ożywiona zapałem polemicznym, prasa litewska. Wychodźtwo z Litwy do Ameryki w większych rozmiarach rozpoczęło się po „latach głodu" (1867 i 1868) i odtąd wciąż wzrastało, lecz poziom kulturalny, a tem bardziej uświadomienie narodowe wychodźców, w kraju rolników, w przybranej zaś ojczyźnie przeważnie robotników fabrycznych lub w kopalniach, aż do przyjazdu Szliupas'a był bardzo nizki. Jeszcze r. 1874 polak Michał Twarowski namawiał wychodźców litewskich do założenia własnego pisma, w końcu zaś r. 1879 wydał kilkanaście numerów „Gazieta Lietuviška" (w New-Yorku), lecz nie potrafił wzbudzić zainteresowania szerszego ogółu. Dopiero gdy r. 1884 do Stanów Zjednoczonych przybył wygnany z Prus redaktor „Aušry" J. Szliupas, ten z właściwą sobie energją rozpoczął społeczno—narodową agitację, któ-

rą poruszył umysły. W wydawanem przez Twarowskiego polsko — litewskiem pismie „Unja“ (1884—1885, New — York), a zwłaszcza w pismie „Lietuviškasis Balsas“ (Głos Litewski, 1885—1889, New—York), w niezliczonych przemówieniach, zebraniach i t. d. Szliupas gorąco bronił idei samodzielnego rozwoju kulturalnego i politycznego litwinów, zachęcał ich do pracy narodowej w kierunku radykalizmu społeczno—politycznego. Spotkał się z oporem ogółu litewskiego, bałamuconego przez małointeligentnych wychodźców polskich lub spolszczałych litwinów, podjudzanego przeciwko niemu przez księży, zarówno polaków, jak i litwinów, przeważnie o bardzo nizkim poziomie kulturalnym i moralnym. Przeciwko uroszczeniom polskim Szliupas walczył z całą bezwzględnością, radykalną zaś inteligencję stara się pozyskać broszurą „Litwini i Polacy“ (po polsku, 1887). Przeciwko księżom z początku występował jako poszczególnym jednostkom, później poddał ostrej krytyce działalność duchowieństwa w Litwie, wreszcie natarł na katolicyzm jako taki, lecz wkrótce był zmuszony zmienić taktykę i przeciwstawić agitacji troszczących się tylko o swą kieszeń księży kontragitację księży narodowo uświadomionych, mianowicie (1889) sprowadzając z kraju prześladowanego za litewskość przez władze duchowne i ziemiaństwo wileńskie księdza Aleksandra Burbę (* 1856 † 1898). Gorący patrjota i agitator, autor miernej wartości poezji i opowiadań (przeważnie tłumaczeń lub przeróbek z litewskiego), ks. Burba w krótkim stosunkowo czasie potrafił utworzyć niezależne od polskich parafje litewskie i rozszerzyć ruch narodowy na te warstwy ludowe, do których nie mógł dotrzeć Szliupas ze swą jaskrawo—antykatolicką agitacją.

Działalność związku narodowego (Susivienijimas lietuvių Amerikoje, założ. 1886, — m. innemi wydał dzieła Daukantasa), towarzystwa naukowego (Lietuvių mokslo draugystė, założ. 1889 — m. inn. wydało 1890 historję literatury litewskiej — Lietuviškiejie raštai ir raštininkai — Szliupas'a), przedstawienia teatralne (pierwsze 1889), rozmaite zgromadzenia i stowarzyszenia coraz szerzej ogarniały masy wychodźcze, coraz bardziej pogłębiały ich kulturę narodową.

Szlupas i Burba z początku pracowali dosyć zgodnie, idąc na pewne kompromisy jeden względem drugiego. Dzięki wpływom Burby, założyciel istniejącego po dziś dzień (od 1886) tygodnika „Vienybė Lietuvininkų“ (Jedność litewska, Plymouth) Józef Paukštis oddał redakcję pisma w ręce wspomnianego już Józefa Andziulaitis'a (1890—1892), stronnika Szliupas'a. Wkrótce jednak pomiędzy szlupasistami a burbistami rozpoczęła się walka pod hasłem walki nauki z relgiją, jeszcze namiętniejsza niż szlupasowa z księżmi przed przybyciem Burby do Ameryki. Z „Vienybė Lietuvninkų“ usunięto Andżiulaitis'a, Burbę zaś z towarzystwa naukowego. Towarzystwo to zaczęło wydawać (w Prusach) miesięcznik naukowo-popularny „Apšvieta“ (Oświata, 1892—93), w którem głównie pracowali Szlupas, Andziulaitis i V. D., urządzało odczyty z nauk przyrodniczych, społecznych, dziejów religji i t. d. Po upadku „Apšviety“ niezależną od

„cenzury duchownej" popularyzacją nauk, zwłaszcza przyrodniczych, zajął się tygodnik Antoniego Olševskis'a „Lietuva" Litwa, od 1892, Chicago). Oprócz Szliupas'a (wyd. 1895 zbiór artykułów pod tytułem „Tikyba ar mokslas?" — Wiara czy nauka? 1897, „Lietuvystės praeitis, dabartis ir ateitis" — Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość litewskości) i Andžiulaitis'a z ich stronnikami, w zapasach z księżmi bierze udział (pod wpływem Szliupas'a) i emigrant z 63 roku, ksiądz Władysław Dembskis (Dębski, *1837), burzliwego temperamentu, tłumacz Lamennais („Knigos tejsibiu", wyd. w Dreźnie 1870), autor kilku ogłoszonych później pamfletów przeciwko duchowieństwu i obecnemu ustrojowi społecznemu. Szliupas bowiem również się nie zadawalniał tylko walką o wolność sumienia i myśli, lecz coraz wyraźniej propagował zasady socjalizmu rewolucyjnego. „Lietuviškasis Balsas" jeszcze wyraźniej „Apšvieta" i „Nauja Gadynė" ma charakter radykalno-rewolucyjny z zabarwieniem socjalistycznem. Socjalistyczną jest broszura Szliupas'a „Išganymas vargdienio" (Wyzwolenie pracownika, 1885, wyd. II 1897) i przezeń wydawany tygodnik „Nauja Gadynė" (Nowa Epoka, 1894—1896). Pomimo jednak szczerego zajęcia się, lecz nie przejęcia się zasadami socjalizmu, działalność Szliupas'a zawsze i głównie była skierowana ku walce przeciwko wpływom kleru.

Inteligencja krajowa, po upadku „Aušry" czas jakiś nie posiadająca własnego organu, posyłała swe prace do „Lietuviškasis Balsas", lecz niechętnie: jedni byli przeciwni radykalno-antyklerykalnemu kierunkowi pisma jako takiemu, inni uważali go za przedwczesny; byli i tacy, którzy sprzyjali ogólnemu kierunkowi, lecz nie zgadzali się na brutalne i nieoględne środki agitacji, jakich używał Szliupas. Nie solidaryzując się z jego działalnością, nie mogła jednak inteligencja już się zadowolnić i m...listemi, sentymentalno-romantycznemi mrzonkami auszrystów, powstawała przeciwko ich samoolśnieniu narodowemu i starała się zapoczątkować realną pracę— pogłębiania ideałów społeczno narodowych i rozpowszechniania oświaty wśród ludu. Na czoło tego nowego prądu wysunęli się w tym czasie studenci warszawscy, przejęci ideałami pozytywizmu warszawskiego, i moskiewscy, znajdujący się pod silnym wpływem marksizmu. Nie mogąc się narazie zdobyć na własny organ, moskiewscy zdecydowali się czasowo przynajmniej brać udział w pisemku „Szwiesa" Światło, 1887—1888 i 1890), które w Prusach założył, przeznaczając je dla Litwy rosyjskiej, bogobojny Serafin Wawrzyniec Kušeliauskis (Kuszelewski, *1821 †1889), wydawca popularnej książki do nabożeństwa „Szaltinis" i innych książek religijnych.

„Szviesa", która znajdowało się w ręku księży (pierwsze ich pismo), wypowiadało się przeciwko kierunkowi zgasłej już „Auszry", jako «walczącej przeciwko wierze katolickiej i drażniącej władzę świecką"... i zająwszy opuszczoną przez nią placówkę, starała się ją wyzyskać na korzyść katolicyzmu. Odróżniał ją od „Auszry" „inteligenckiej" i jej kierunek ludowy popularny. Na treść się składały przeważnie artykuły treści religijnej lub napoły religijnej, społecznej,

nacechowanej umiarkowanym antysemityzmem, ostrożną opozycją względem zarządzeń administracyjnych w Litwie, lecz nie względem ziemiaństwa w Litwie, gdyż „Szviesa" nakazywała ludowi zgodne z niem pożycie, jako też względem duchowieństwa — uległość i posłuszeństwo. Były też artykuły treści przyrodniczej, z hygjeny, rolnictwa i t. p., opowiadania (przeważnie tłumaczenia, oryginalne zaś Aišbė'go—pseudonim), poezje (wyróżniają się S. Z. i ks. Vanagėlis'a-Sokołowskiego, nauczyciel ludowy,*1863), autor dopiero w „Szviesie" ogłoszonej, lecz napisanej jeszcze 1883 i szeroko później znanej „Kur banguoja Nemunėlis" (Gdzie faluje Niemenek), jako też ogłoszonej 1905 r. przeróbki z czeskiego „Kde domov moj" i innych. W „Szviesie" 1887—88 umieszczali swe prace i studenci moskiewscy—pseudonimy: wymieniony wyżej Aišbė (Krikščiukaitis — opowiadania), P. Litasu. (Leonas—artykuły popularno-społeczne) i inni, przeważnie z zakresu przyrodniczo — medycznej popularyzacji, lecz poruszali nieraz i głębsze tematy o idei narodowej, o potrzebie historji litewskiej, o piśmiennictwie fińskiem i t. p. R. 1888 wydawano nawet specjalny dodatek dla inteligencji, na który się złożyły prace wymienionych studentów. Wydawca „Szviesy" założył przy niej tak zwany ‚kapitał Łaurynasa" (Laurinas — Wawrzyniec) — 2.000 rubli, z której to sumy wydano kilkanaście książeczek, prawie wyłącznie religijnych.

Wpływ „Szviesy" był nieznaczny. Inteligencja, nawet pisząca w niej, nie mogła jej uznać za wyrazicielkę swych poglądów, gdyż krępowana była ogólnym kierunkiem pisma. Niezbyt rozpowszechniało ją i duchowieństwo, narodowościowo zbyt mało jeszcze uświadomione, wskutek niezorganizowania się jeszcze inteligencji świeckiej niezmuszane do walki konkurencyjnej z nią (amerykański „Lietuviškasis Balsas" mało się zajmował sprawami ściśle krajowemi i wśród ludu był prawie nieznany, stąd nie był niebezpieczny). Lud i nadal poprzestawał przeważnie na książkach do nabożeństwa i kalendarzach.

Jeżeli w drugiej połowie lat 80-ch na polu litewszczyzny nazewnątrz dostrzegał się ruch pewien, to tylko w sferach oficjalnych i napoły oficjalnych. Uczeni oficjalni wileńscy i warszawscy — Briancew (Paweł, * 1845), Szołkowicz (Semion, * 1840 † 1886), Sprogis (Jan, * 1835), Batiuszkow (Pompejusz * 1810 † 1892, kurator wileński), Turcewicz, Karskij (Eufemjusz, * 1860, prof. warszawski) w rozmaitych artykułach i broszurach gorliwie pracowali nad tem, by dowieść światu, że właściwie w niczem prawie się nie różni i nie powinna się różnić Litwa i jej mieszkańcy od Rosji rdzennej. Powstaje projekt przetłumaczenia na litewskie prawosławnego nabożeństwa; wymieniony już E Wolter ogłosił w tłumaczeniu litewskiem „Bożestwiennaja liturgija św. Joanna Złatousta" (1887, czcionkami rosyjskiemi). Kazimierz Lalis (* 1865 † 1892) drukuje w Mitawie czcionkami rosyjskiemi litewski podręcznik krawiectwa (1887)...

Nic więc dziwnego, że postronny obserwator nic prawie ponadto nie mógł zauważyć i nie wiedział lub wiedział bardzo mało o pracy skupionej w sobie i nad sobą młodzieży inteligenckiej litewskiej:

Eliza Orzeszkowa w znanej swej powieści „Nad Niemnem" (1888) nie wychodzi prawie poza zakres tradycji przedpowstaniowych i uspołecznionych nieco interesów ziemiańskich; Marja Rodziewiczówna w „Dewajtisie (1887) zasklepia się w stosunkach ziemiańsko—szlachec kich, w „Szarym Prochu" (1890) chociaż porusza temat z życia ludu litewskiego, lecz nie wznosi się ponad tradycyjną sielankowość.

Jedynem może głośniejszem ujawnieniem się nazewnątrz litewskości (nie mówiąc o litwinach amerykańskich) było założenie w Paryżu (1886) towarzystwa litewskiego „Żelmuo", lecz i ono więcej było związane z poprzednim okresem „Aušry", niż z dążeniami pracowników okresu obecnego.

Inteligencja litewska dotkliwie odczuwała brak odpowiedniego pisma. Błąkała się myśl, by wskrzesić „Aušrę", oczywiście zmodyfikowaną, lecz później (1888) energiczniejsi od innych studenci warszawscy, wśród których niektórzy byli współpracownikami „Lietuviškasis Balsas", poparci przez moskiewskich (już pracujących w „Szviesie"), postanowili założyć nowe pismo, słynny „Varpas" (Dzwon, w Litwie pruskiej).

Miesięcznik ten (1897 — 1899 wychodził co dwa miesiące) przetrwał siedemnaście lat (1889—1905) i w historji umysłowości litewskiej zaważył niemniej prawie niż „Aušra", czas jakiś wyłącznie, później zaś częściowo kierując pracą inteligencji (świeckiej) nad sobą i nad uświadomieniem ludu, dla którego specjalnie był przeznaczony wydawany przez tę samą grupę „warpasowców" miesięcznik popularny (1894 — 1896 dwutygodnik) „Ukininkas" (Gospodarz. 1890—1905). „Varpas" się zastrzegał przeciwko wszelkim zgóry nakreślonym programom społecznym, starając się opracować plan pracy społecznej w drodze dyskusyjnej, zastosowując ją do przypuszczalnych sił uświadomionej części społeczeństwa litewskiego; stąd polemiki co do taktyki względem rządu, w kwestji stosunku względem polaków (wogóle), w szczególności do ziemian litewskich, do księży, do sprawy robotniczej, stworzenie inteligentnej rodziny litewskiej i t p. Nie marząc już jak „Aušra", o połączeniu wszystkich litwinów we wspólnej pracy narodowej, lecz też i nie starając się, jak to czynił „Lietuviškasis Balsas", z góry odsądzić od niej żywioły umiarkowane (księży i ziemian), przeważnie jednak „Varpas" odźwierciadlał prądy, nurtujące wśród inteligencji radykalnie usposobionej. Łączył on w pracy kulturalno-oświatowej obydwa już się dające dostrzedz wśród niej (inteligencji radykalnej) odcienie myśli społecznej, które się później ukształtowały w dwa odrębne kierunki, mianowicie: odcień bardziej umiarkowany, wyrosły na gruncie pozytywizmu warszawskiego a stwarzający później kierunek ludowo — demokratyczny (Litewska Demokratyczna Partja), i odcień marksistyczny, którego znaczna część przedstawicieli połączyła się później (1896) z odłamem polskim socjalistów w Litwie, z grupami zorganizowanych w Wilnie, Kownie i t. p. robotników i inteligencji miejskiej, wykształconych prze-

ważnie na literaturze P. P. S., i wspólnie z niemi utworzyła Litewską Socjalno—Demokratyczną Partję.

W obecnym okresie grupa marksistów organicznie się nie wyodrębniała od reszty warpasowców, owszem wspólnie z nią pracowała nad uświadomieniem ludu w zakresie potrzeb kulturalno—narodowych i polityki i wywierała na nią (resztę varpasowców) duży wpływ przy kształtowaniu się poglądów społeczno-politycznych tejże. Na swoją rękę marksiści — varpasowcy brali udział tylko w pismach socjalistycznych amerykańskich — „Apšvieta“ i „Nauja Gadynė“, wydali parę broszurek socjalistycznych — „Genių Dėdė“ (1892 przeróbka „Ojca Szymona“), «Krumplių Jonas» (1895, przer. «Janka Bruzdy“) i inne. Na tem polu wyróżniają się pseudonimy P. Miškinis, J. Szidaras. W «Varpasie» marksiści poważnie się zajmują naukami społecznemi i stosunkami społeczno—ekonomicznemi z punktu widzenia materjalizmu dziejowego — artykuły P. Liūtas'a, J. Szidaras'a i innych. Poglądy teoretyczne marksistów naogół się nie spotykają z krytyką, wyłączywszy jednego może z najzdolniejszych publicystów „Varpas'a, M. Joniškis'a (pseudonim Macieja Lozoraitis'a, * 1866 † 1907), który w temże „Varpas'ie zasadniczo się wypowiadał przeciwko „stawianiu sprawy narodowej na gruncie robotniczym“.

Ogólny kierunek Varpas'owi nadawał z początku (1889—1891) oględny publicysta Szernas (pseudonim Józefa Adomaitis'a) i prawie jedenaście lat (1889—1899) stojący na czele pisma lekarz Wincenty **Kudirka** (po polsku Kudyrko * 1858 † 1899), który jako publicysta zasłynął swemi feljetonami „Tėvynės varpai“ (Dzwony ojczyste); ani jeden ani drugi nie był marksistą. Oprócz nich i wymienionych wyżej marksistów w „Varpas'ie zaznaczyli się swemi pracami, przeważnie publicystycznemi, następujący przedstawiciele pseudonimy obu wskazanych wyżej odcieni: Jan Gaidys, Pranys Ašakaitis, Paulius (właściwie Piotr Matułajtis lekarz * 1868 † 1909), Greitakojis, Jogvilietis, K. G. Draugaitis, Żemkalnis (właściwie Gabryel Landsberg, † 1917—stosunki polsko—litewskie), Bitė (właściwie Gabryela Pietkiewiczówna, — kwestja kobieca, narodowościowa i t. p.) i inni. Z historji nie było prawie żadnych prac oryginalnych (J. Bitaitis pseud. popularyzował prace archeologiczne Tadeusza Dowgirda). Nad ugramatyzowaniem i pisownią języka litewskiego pracuje K. Obelatis (pseudonim jednego z najgłębszych znawców tego języka J. Jabłonskis'a).

Literatura piękna w „Varpas'ie (w tym okresie) przedstawia się bardzo słabo. Z belletrystyki ukazują się przeważnie tłumaczenia z polskiego i rosyjskiego, z oryginalnych zbiorowemi siłami układana i niedokończona powieść tendencyjna „Antanas Valys“, tendencyjno-patrjotyczne opowiadania Żmony (pseudonim), pierwsze próby Bitė („Vilkienė — Wiłkasowa). Sam jeden prawie reprezentuje poezję, belletrystykę i krytykę literacką „Varpas'a“ różnostronnie utalentowany W. Kudirka. Zbiór jego poezji „Laisvos valandos“ (Wolne chwile 1899) cieszy się wielką popularnością wśród ogółu litewskiego. Tłumaczenia „Dziadów“ Mickiewicza, „Kiejstuta“ Asnyka, „Min-

dowe" Słowackiego, „Dziewicy Orleańskiej" i „Wilhelma Tella" Schillera, „Kaina" Byrona nieraz każą czytelnikowi zapomnieć, że się ma przed sobą tłumaczenie. Żywo są napisane obrazki z życia „Virszininkai" (Naczelnicy), „Vilkai" (Wilcy) i inne. Oprócz poezji Kudyrki spotykamy w „Varpas'ie" nieco przyciężkie wiersze wspomnianego już w zeszłym okresie Jana Mačys'a, nieudolne próby tłumaczeń romansów rosyjskich i polskich A. B. P., poezje oryginalne i tłumaczenia Sziauleniškis'a (pseud.), autora popularnej przeróbki na litewski „Ukaži mnie takuju obitiel" Niekrasowa.

Większość wymienionych i wielu innych warpas'owców gorliwie pracowała w pisemku ludowem „Ukininkas, starając się oświecić i uświadomić włościan pod względem narodowościowym i politycznym. W „Ukininkas'ie" z początku przeważają wiadomości z zakresu rolnictwa, hygjeny i nauk przyrodniczych, porady prawne i t.p. wiadomości praktyczne i stopniowo tylko publicystyka wysuwa się na pierwszy plan. Propagują się akcje zbiorowych petycji o zwrócenie druku i solidarnego przeciwstawienia się wszelkiemu uciskowi ze strony administracji. Słynna sprawa krożańska (1893) odpowiednio zostaje wyzyskana. Kształci się w czytelnikach pewien krytycyzm względem księży. Opowiadania w Ukininkas'ie naturalnie przeważnie są to tendencyjne tłumaczenia lub przeróbki, również poezje-bajki P. Arminas'a, Kryłowa (w tłum Kudyrki).

Wielce są rozpowszechnione wśród ludu wydawane przy pismie kalendarze i specjalne dodatki — książeczki popularno-naukowe, opowiadania i t. p. Przy „Ukininkas'ie" ukazują się tendencyjne opowiadania Baltrušisa (pseud.), nieśmiało okazujące obraz przyszłości — panowanie socjalizmu („Vakaras Tilviko pirktelėje", 1891), („Ant nakvynės", 1894), realistycne obrazki **Aiszbe** „Kas teisybė, tai ne melas" (Co prawda to nie kłamstwo, 1892) i tegoż przeróbka znanej powieści Jokaja „Poruszymy z posad ziemię" (Pajudinkim, vyrai, žemę! 1892), opowiadanie „Kas kaltas" (Czyja wina? 1894, Antoniego Lingisa (lekarz) *1894—1900), które zrobiło huczek wśród księży. Popularna później komedja „Amerika pirtyje" (Ameryka w łaźni, 1895) Keturakis'a (włośc Józefa Vilkutajtisa, gospodarza z gub. Suwalskiej). O parę lat poźniej ukazała się, ułożona jeszcze przed 1890 r, przeróbka dramatu L. Tołstoja „Włast' t'my" (Prilips ožys liepto galą" 1899), której autorem był zdolny współpracownik „Ukininkas'a", inżynier Antoni, brat Józefa, Vilkutajtis (*1859—†1903).

Varpasowcy byli to przeważnie inteligentni synowie (studenci, lekarze i t. p.) włościan suwalskich i wpływami swymi ogarniali przedewszystkiem ich światlejszą część. Założony przez księży z djecezji żmudzkiej, redagowany przez zakonnika Józefa Angrabajtisa dwutygodnik ludowy „Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga" (Przegląd żmudzki i litewski, 1890—1896, w Tylży), wzorujący się na „Przeglądzie Katolickim" i mający za zadanie „obronę katolicyzmu i litewskości", a przedewszystkiem walkę z wpływami „Varpas'a" i „Ukininkas'a", z gub. suwalskiej przedostającemi się na powstałą Litwę, rozpowszechniony przeważnie na Zmudzi. Jak i „Szviesa" na-

kazując posłuszeństwo względem księży i zgodne pożycie z ziemiaństwem, „Apžvalga“ daleko ostrzej występowała przeciwko administracji w Litwie i żydom i prowadziła nieustanną i zażartą walkę przeciwko „bezbożnikom“ z „Varpas'a“ i „Ukininkas'a“ i amerykańskiemu Szliupasowi. Przeważały w niej artykuły religijne lub publicystyczne z zabarwieniem religijnem; popularyzacji i wiadomości praktycznych było bardzo niewiele (nieco więcej było ich w kalendarzach wydawniczych przez „Apžvalgę“.

W publicystyce jej brali udział, oprócz redaktora, pseudonimy: Dėdė Atanazas, ks. Pakalniškis, piszący też pod innemi pseudonimami, Adomas Jakštas i inni. W belletrystyce, przeważnie tendencyjnej, wyróżniały się pierwsze próby pseudonimów—wymienionego tylko co Dėdė Atanazas'a i Savasis'a.

W „Apžvalga“ i w pismach amerykańskich umieszczał swe poczciwe opowiadania i wiersze Gužutis (właściwie Aleksander Fromm, ziemianin z rosieńskiego powiatu, * 1822 † 1900), autor popularnych później na scenie litewskiej, lubo dosyć słabych dramatów „Ponas ir mužikai“ (Pan i chłopi, wyd. 1893), z czasów pańszczyznianych, „Eglė žalčių karalienė“ (Egle królowa wężów, wyd. 1893), z podań mitologicznych, i innych. Na czele poetów—„apžvalgowców“ stoi największy bodaj po Duonelaitis'ie i ks. Baranauskis'ie poeta litewski Maironis (właściwie ksiądz—profesor Jan Maculevičius, * 1863), którego zbiór poezji liryczno — patrjotycznych „Pavasario balsai“ (Głosy wiosenne, 1895 i 1905) cieszy się zasłużoną popularnością; słabszy jest poemat „Per skausmus į garbę“ (Przez bóle do chwały, 1895, pod nowym tytułem „Jaunoji Lietuva“ — Młoda Litwa, 1907), chociaż się i w nim znajduje sporo pięknych ustępów; zupełnie chybione libretto do opery „Kur išganymas“ (Gdzie zbawienie, 1865—1905); ksiądz. M. jest też autorem popularnej historji litewskiej (1891, 1903, 1907) i dołączonych do niej (1907) dziejów piśmiennictwa litewskiego. Wpływowy i jeden z najbardziej utalentowanych publicystów z obozu klerykalnego Adomas Jakštas (właściwie ksiądz—profesor Aleksander **Dambrauskas**, po polsku Dąbrowski, * 1860) zebrał swe z mozołem opracowane, lecz gładkie a zawsze prawie jakąś myśl religijną lub społeczną zawierające poezje w „Dainų skrynelė (Skrzynka piosnek, 1894, 1899, 1906).

Poezje Maironis'a i Jakštas'a, parę opowiadań i artykułów wskazywały, że księża litewscy mogli się zdobyć na coś lepszego niż „Apžvalga“. Już w tym czasie niektórzy księża nie solidaryzowali się z jej kierunkiem, chociaż w braku innego pisma w niej pisywali. A przecież „Apžvalga“ ma i niespożytą zasługę w dziejach oświaty litewskiej, gdyż zastępuje wydawnictwa bisk. Valančius'a i jego współpracowników, nieodpowiednie już dla danego okresu, bardziej odpowiednią lekturą („Szviesa“ stosunkowo dosyć mało była rozpowszechniona) dla tych warstw ludowych, do których inteligencja świecka dostępu jeszcze nie miała, — coraz wyraźniej propaguje ideę biernego, lecz stanowczego oporu względem wszelkich prób,

przędsiębranych przez administrację miejscową lub centralną w celu sprawosławienia i zruszczenia litwinów, — na szpaltach swych prowadząc polemikę, choćby nawet niezbyt wybredną, z inteligentami świeckimi, a przynajmniej przeciwko propagowanym przez nich lub podsuwanym im ideom, kwestjonuje niejako wyłączność swych „praw“ na kierownictwo „sprawami duchowemi“ ludu, jakgdyby upoważnia go do samodzielnego rozstrzygnięcia sporu...

Praca varpasowców i apžvalgowców nazewnątrz, poza społeczeństwem litewskim, prawie się nie ujawniała. O intensywności jej obcym świadczyły jedynie przechwytywane na granicy prusko — rosyjskiej lub też znajdowane podczas licznych rewizji na wsi w wielkiej ilości poszczególne numery pism i książeczek litewskich, oraz niewyraźne, tu i owdzie błądzące po Litwie pogłoski o kółkach, zebraniach i t. p. „oddanych rządowi litwomanów“... Spory polsko—litewskie nieco przycichły, a przynajmniej rzadziej były omawiane w prasie; głośniejsza polemika z powodu książki J. Szliupas'a „Litwini i Polacy“ (w „Kraju“ Jan Witort „Litvomani“ i inni, 1889—1890).

Kwestja zwrócenia druku litewskiego traktuje się coraz poważniej. Kolonja litewska w Petersburgu 1892 założyła towarzystwo dobroczynności (Peterburgo lietuvių ir žemaičių labdarių draugija), które wkrótce zaczęło urządzać przedstawienia amatorskie w języku litewskim, koncerta i t. p. i jednocześnie przez poszczególnych swych członków starała się pozyskać dla sprawy litewskiej wpływowych rosjan ze sfer naukowych i urzędniczych. E. Wolter, który obcując z litwinami szczerze się oddał ich sprawie, prof. Włodzimierz Łamańskij (1833) i inni pomagali im w naukowych przedsięwzięciach (wydanie Bibljografji Baltromaitis'a przez towarzystwo geograficzne, oddanie redakcji słównika Juszkiewiczów w ręce litewskie i t. p.), w końcu r. 1893 utworzyli przy towarzystwie geograficznem istniejącą parę lat specjalną komisję litewsko-łotewską, w której miejscowi i przyjezdni inteligenci litewscy i młodsi uczeni rosyjscy, zajmujący się językiem litewskim, odczytywali referaty nietylko w kwestjach teoretycznych litwologji, lecz i praktycznych, naprz. o konieczności ze względów naukowych i praktycznych zezwolenia na używanie czcionek łacińskich w drukach litewskich. W tej kwestji litwini petersburscy przygotowali parę referatów na pierwszy zjazd w Petersburgu drukarzy rosyjskich (1895). Wogóle inteligencja petersburska niechętnie patrzyła na wciąż wzrastającą akcję przeciwrządową „Varpas'a“, uważając ją za szkodliwą dla sprawy, i sądziła, że się uda odzyskać druk w drodze odpowiednich starań i zabiegów u administracji. Wstąpienie na tron (1895) cesarza Mikołaja II, zmniejszenie się prześladowania za książki litewskie, a nawet przepuszczanie niektórych książek przez cenzurę, chwilowo przemawiały za „taktyką petersburską“ i upoważniały szersze warstwy społeczeństwa litewskiego do jej wyzyskania: do Petersburga w większej niż dotąd ilości zaczęły napływać zbiorowe petycje włościan o zwrócenie druku, na koronację udała się specjalna deputacja włościańska z gub. suwalskiej i paru inteligentów wniosło podanie o pozwolenie

na wydrukowanie pisma litewskiego w kraju („Artojas“—Oracz)... Lecz wkrótce już znowu się rozpoczęły represje i zaprzestano marzyć (lecz nie w Petersburgu o pokojowem oddziaływaniu na administrację.

Dzięki staraniom kółka petersburskiego obudzono bądź-cobądź wśród pewnych grup inteligencji rosyjskiej zainteresowanie się sprawami litewskiemi. W nauce rosyjskiej i polskiej zajęcie się litwologją rozwijało samo przez się, lecz niewątpliwie miało na nią pewien wpływ i spotężnienie ruchu litewskiego. Założone w końcu 80-ych lat pisma petersburskie „Żiwaja starina“ (red. przez W. Łamanskij'a) i moskiewskie „Etnograficzeskoje Obozrenie“ (red. przez Mikołaja Janczuk'a) chętnie zamieszczają prace badaczy rosyjskich i litewskich w zakresie etnografji, antropologji, bibljografii, litewskiej. Polska „Wisła“ w Warszawie (red. przez J. Karłowicza) również zamieszcza sporo materjału etnograficznego litewskiego, zebranego przeważnie przez inteligencję o kulturze polskiej w Litwie. Młodzi uczeni rosyjscy, za przykładem lingwistów niemieckich, coraz się częściej udają dla studjów do Litwy, lecz nie wydają z pośród siebie żadnego wybitnego litwologa. Sumiennym badaczem jest prof. warszawski Grzegorz Uljanow (*1859, ucz. Fortunatowa, prace w „Russkij Fiłołogiczeskij Wiestnik“). A Koczubinskij (prof. odeski *1845) dał ciekawą próbę zastosowania danych lingwistycznych do geografji historycznej („Territorija doistoriczeskoj Litwy“, 1897). Jan Bystroń (uczeń Brugmanna i Leskiena, *1860—ogłasza w Krakowie (1891) „Katechizm Ledesmy w przekładzie wschodnio-litewskim, z wydania z r. 1605“, i zaopatruje go we wstęp gramatyczny i słownik. Oskar Wiedemann ogłasza „Handbuch der litauischen Sprache“ (1896). Litwologją zajmuje się finn Józef Mikkola (*1866), francuz Franciszek de Saussure i inni. Est Michał Weske (*1843 †1890, „Sławiano-finskija kulturnyja otnoszenija po dannym jazyka“, 1890), duńczyk Wilhelm Thomsen (*1842 „Berövinger meltem de finskie og de baltiske sprogs“, 1890) zwracają uwagę na stosunek historyczny języka litewskiego do fińskiego. Litwini Baranauskis, Jaunius, Jan **Jabłonskis** (po polsku Jabłoński, *1860), wielce cenieni przez swoich i obcych, w ruchu naukowym niewielki biorą udział.

Drobne przeważnie prace J. Basanavičius'a z zakresu etnologji, archeologji i t. d., artykuły, przyczynki, przeważnie pisane po litewsku, jak i w poprzednim okresie nie są jeszcze znane szerszemu ogółowi uczonych. Słynny Rudolf Virchow (*1821 †1902), Władysław Olechnowicz, Juljan Talko-Hryncewicz pracują nad antropologją litwinów. Tadeusz Dowgird (*1852), E. Wolter i inni nawiązują nić badań archeologicznych z pracami przedpowstaniowemi Eust. Tyszkiewicza (*1814 †1873), Kirkora i innych. Wśród historyków rosyjskich ożywia się i pogłębia praca nad historją społeczną, w szczególności nad prawem litewskiem, oparta przeważnie na Statucie, Metryce litewskiej i ogłaszanych przez wileńską komisję archeograficzną aktach (kilkadziesiąt tomów): moskiewski profesor Maciej Lubawskij (*1860) — Obłastnoje dielenije i miestnoje uprawlenije litowsko-russkago gosudarstwa (1892), Litowsko-russkij sejm (1900); petersburscy

Sergjusz Berszadskij (*1850 †1899) — O nasledowanii w wymoroczennych imuszczestwach po litowskomu prawu (1892), Litowskij statut i polskija konstitucii (1893), i Stanisław Ptaszycki (*1853, polak) — K istorii litowskago prawa posle tretjago statuta (1893); kijowscy Mikołaj Maksimiejko — Istoczniki ugołownych zakonow litowskago statuta (1894), Sejmy litowsko-russkago gosudarstwa do Lublinskoj unii (1902), G. Demczenko — Nakazanije po litowskomu statutu (1894), J. Malinowskij — Uczenije o prestuplenii po litowskomu statutu (1894).

Wymienieni na początku niniejszego okresu oraz inni przedstawiciele oficjalnej nauki pozostają poza wpływami nauki wolnej od tendencji politycznych i nadal rozwijają swe poglądy przed urzędniczo-popowskiem audytorjum. Sekretarz kowieńskiego komitetu statystycznego, Konstanty Gukowskij, mniej może niż inni urzędnicy zarażony zapałem rusyfikacyjnym, w redagowanym przez siebie w ciągu lat 20 roczniku „Pamiatnaja knižka kowienskoj gubiernii na... god" korzysta z pomocy nauczycieli ludowych i podaje nieraz dosyć cenne materjały statystyczne, historyczne, etnograficzne, a nawet lingwistyczne (artykuły Jaunius'a). Historycy polscy (galicyjscy) Latkowski, Lewicki, wyzyskują nowe źródła lub zgłębiają dawniej znane: Juljusz Latkowski — Mendog król litewski (1892), Feliks Koneczny (w Krakowie * 1862—Jagiełło i Witold (1822), Anatol Lewicki — Powstanie Świdrygiełły (1892). „Żelmuo" paryskie ogłasza popularną „Historję Litwy" (1895) Bolesława Limanowskiego (* 1836).

Litwini pruscy byli pozostawieni własnym siłom —varpasowcy, nawet przedstawiciele redakcji w Prusach, prawie nie brali udziału w ich ruchu; wobec różnicy stosunków, zachodzących pomiędzy Wielką i Małą Litwą, nie czując się uzdolnionymi do kierownictwa w obu częściach Litwy, nie oczekując zbyt wielkich rezultatów pracy nad uświadomieniem ludu prusko — litewskiego, tyle bądź co bądź energji pochłaniającej, wreszcie obawiając się narazić na niebezpieczeństwo drukujące się w Prusach, a przeznaczone dla Litwy rosyjskiej pismo litewskie. „Varpas" więc w stosunku do ruchu prusko—litewskiego ograniczał się do roli pisma bratniego przychylnego, lecz wyłącznie prawie informacyjnego. Ruch zaś wśród litwinów pruskich i nadal był bardzo słaby. Od czasu do czasu tylko miejscowi auszryści, przeważnie M. Jankus, wydawali jakie pisemko, które się nie opłacało. Śpiewano i deklamowano patrjotyczne piosnki Sauerveina. Wilhelm Kalvaitis ogłasza parę antologji poezji litewskiej 1886, 1894. „Birutė" wegetowała. Założone (1890) litewskie towarzystwo konserwatywne, dopiero po upływie kilku lat potrafiło przeprowadzić do reichstagu i landtagu po jednym pośle litwinie, przyczem pomogło mu jako środek agitacyjny usunięcie (1892) ze szkół przez rząd języka litewskiego nawet z wykładów religji, w których on dotąd jeszcze pozostawał. Drukarz książek i pism litewskich, niemiec wolnomyślny Otto von Mauderode (* 1852 † 1909) od r. 1890 wydaje (czcionkami gotyckiemi) dwa razy tygodniowo

„Nauja Lietuviška Ceitunga“ (Nowa gazeta litewska), która szczerze i śmielej niż subsydowanje przez rząd pisemka konserwatywne broni potrzeb narodowych litewskiej ludności kraju i przychylnie się stosuje względem ruchu wśród litwinów rosyjskich, czasami informuje o nim czytelników swoich, lecz nie jest odeń zależne i dlatego też utrzymuje się dotąd i wywiera pewien wpływ, podczas gdy inne pisma. aczkolwiek jaskrawiej od niej zabarwione narodowościowo, lecz czerpiące swój kierunek, poczęści i treść, z pism przeznaczonych dla Litwy rosyjskiej, prędko upadały. Z niemców przeważnie złożone t. zw. Litewskie towarzystwo naukowe coraz bardziej zanika; z za pomogi udzielonej mu przez sejm pruski ogłasza (1886 — 1889) Krystjana Bartsch'a († 1890) „Dainū balsai“ (melodje pieśni litewskich), i Wilhelma Hoffheinza († 1897) „Giesmių balsai (1894). — W latach 1886—1896 ukazało się koło 700 druków litewskich, w tej liczbie w Ameryce przeszło 120 i gotykiem również przeszło 120.

Lata 1896 — 1904.

Inteligencja litewska w pracy swej nad uświadomieniem społeczeństwa spotykała poważne przeszkody natury zewnętrznej, rządowo—administracyjnej. Przeszkody te większości inteligencji uniemożliwiały lub też utrudniały dłuższą pracę społeczną.

Zarządzenia administracyjne po roku 63 w Litwie względem „lic polskago proischożdienija“, dzięki niczem nieuzasadnionej interpretacji, były stosowane i względem tych wszystkich litwinów, którzy dzięki swej inteligencji określanej zwykle cechami zewnętrznemi wyodrębnili się z ludu. Zarządzenia te zmuszały większość inteligencji litewskiej do zarobkowania poza krajem. Tylko księża i praktykujący po miasteczkach lekarze stanowią pod tym względem szczęśliwy wyjątek. Inteligenci zwykle też pozostawali w blizkim stosunku z krajem i społeczeństwem krajowem i oddawali się pracy społecznej dopóty tylko, dopóki nie ukończyli studjów naukowych, po przeniesieniu się zaś w głąb Rosji na posady rządowe lub ziemskie coraz bardziej się od niej usuwali, o ile wciąż wzrastające po miastach kolonje litewskie (w Petersburgu, Rydze, Mitawie i t. d.) nie zaciągały ich do pracy lokalnej. Usunięcie się np. z kraju kilku wybitnych warpasowców w r. 1894—1895 odbiło się niekorzystnie nietylko na treści pism, lecz i na ich stanie finansowym. Z drugiej strony wzrastające prześladowanie za przemycane z Prus i Ameryki wydawnictwa litewskie nie tylko odstraszało wielu od pracy społecznej, szczerzej zaś jej oddanych zmuszało do zwężenia swej działalności, lecz też coraz częściej odrywało od niej najdzielniejszych pracowników. Głośna sprawa inteligencji litewskiej z gub. suwalskiej 1897—1899 r., oskarżonej o agitację narodowościową i przeciwrządową i skazanej w drodze administracyjnej na więzienie i zesłania w głąb Rosji, lubo nie przerwało już w latach 1895—1897 szeroko rozwiniętej pracy wśród włościaństwa nadniemeńskiego, lecz zadało jej cios dotkliwy, co się odbiło i na stanie pism oraz innych

dawnictw. „Varpas“ w r. 1897—1899 musiał się zamienić na dwumiesięcznik, „Ukininkas“ zaś zamiast wychodzić co dwa tygodnie, znowu się zaczął ukazywać co miesiąc. Na czele „Varpas‘a“ stanął niezmordowany Kudirka, suchotnik w ostatnim stopniu, który pracował za kilku lub może kilkunastu i gorącymi artykułami swymi zachęcał ogół do wytrwania w pracy; napisana przez niego „Lietuva tėvyne mūsų“ (Litwo, ojczyzno nasza, 1898) stała się wkrótce hymnem narodowym litewskim. Uszczuplone wskutek prześladowania i nieco zdezorganizowane szeregi bojowników o samodzielną kulturę narodową, stopniowo tylko wzmacniane przez nowe zaciągi, nie mogły odrazu nawiązać gwałtownie rozrywanej nici pracy społecznej, wskutek czego w latach 1897—99 dostrzega się w kraju pewne osłabienie ruchu. Natomiast wzmaga się i wysuwa na pierwszy plan w r. 1896—99 praca narodowa wśród litwinów amerykańskich.

Hałaśliwa walka szlupasistów z burbistami znużyła wreszcie społeczność litewską w Stanach Zjednoczonych. Dawni wodzowie zaczęli utracać swój wpływ i usuwać się z widowni publicznej, na czoło zaś ruchu czasowo się wysunęły żywioły o cechach mniej ostro zarysowanych, umiarkowane, o taktyce pojednawczej. Kierownikiem ruchu staje się prezes Związku Litwinów Amerykańskich, ksiądz Jan Žilinskas (po polsku Żyliński). Dzięki umiejętnemu zażegnywaniu zazwyczaj osobistych nieporozumień i sporów udało mu się nadać związkowi na jakiś czas znaczenie dominujące w życiu litwinów amerykańskich, skoncentrować w nim pracę kulturalno-oświatową, w taktownie prowadzonem organie związku „Tėvynė“ (Ojczyzna, 1896—1901 miesięcznik, od 1900 tygodnik) skupić najlepsze miejscowe, poczęści i krajowe pióra litewskie i zainteresować nim ogół, wszędzie wysuwając na pierwszy plan ideę pracy narodowej jako takiej nie odporządkowywanej ani kościołowi, ani też jego przeciwnikom. Za przykładem ks. Ž. i inni księża, zwłaszcza niedawno przybyli z kraju, jęli się pracy kulturalnej. Środkami związku, obrótnego księdza Antoniego Milukas‘a i innych ogłasza się cały szereg wydawnictw, przeznaczonych dla sfer narodowo uświadomionych: poezji Duonelaitis‘a (1897), prace Valančius‘a (Biskupstwo żmudzkie, 1897), Ivinskis‘a (1898), „Lietuviškas albumas“ (Album litewskie, 1898 i 1900, 3 części — widoki, typy, oraz podobizny pisarzów litewskich Milukas‘a, „Lietuviška chrestomatija“ (Wypisy litewskie, 1901) tegoż i t. p. Prace ks. Ž. (pseud. Ir. Jonas): „Lietuviai Amerikoje“ (litwini w Ameryce, 1899, szkic statystyczno-historyczny), „Lietuviški dainiai pradžios XIX šimtmečio“ (Poeci litewscy na początku XIX stulecia, (1899, teksty), «Diedai, Gražina, Konradas Valenrodas» (tłumaczenia z Miekiewicza, 1899). Wydawany przez ks. Milukas‘a kwartalnik „Dirva“ (Rola, 1898—1902) ogłasza zebrane przez M. Dovoina-Silvestraitis‘a materjały do biografji Daukantas‘a (1898), prace J. Basanavičius‘a, podręczniki historji starożytnej, fizyki, powieści Rodziewiczówny (Anima Vilis), Sienkiewicza (Potop). Powiastki i komedyjki, jakie się ukazują w tym czasie w „Tėvynė“ lub osobno, zwykle to tłumaczenia z polskiego.

Związek kilkakrotnie i naturalnie bezskutecznie protestuje przeciwko postępowaniu rządu rosyjskiego względem pozostałych w kraju litwinów; między innemi posyła mu ułożoną przez emigranta rosyjskiego Matrosow'a (pseud. hrabia Leliwa) broszurę „Położenije litowskago naroda w russkom gosudarstwie" (1896, tłumacz. litewskie też 1896). Związek inicjuje i poparty przez litwinów europejskich, urządza na wystawie paryskiej 1900 r. dział etnograficzny litewski, który zwraca powszechną uwagę. Przy udziale ks. Ż. i innych układa się dlań statystyka wydanych po zabronieniu druku książek i pism litewskich („Suskaita visų lietuviškų atspaustų knygų Prūsuose nuo 1864 ligi pabaigos 1896 m" 1897. „..knygos bei laikraščiai išleisti nuo 1896 ligi 1900 m.", 1900; „Suskaita visų lietuviškų knygų, atspaustų Amerikoj ligi 1900 m", 1900), która to statystyka, jako też specjalna odezwa, wystosowana „do całego świata cywilizowanego" w języku litewskim, polskim, francuskim, angielskim i niemieckim, ma na celu poinformowanie Europy o obecnem położeniu litwinów pod panowaniem rosyjskiem i przekonanie jej o żywotności ruchu litewskiego. Odczytany na międzynarodowym zjeździe etnograficznym, który się odbył w Paryżu podczas wystawy, referat ks. Žilinskas'a o pochodzeniu litwinów zaznajamia naukę Europejską z teorją J. Basanavičius'a o ich trackiem pochodzeniu i samegoż ks. Ż. o ich pochodzeniu od getów albo gudów. Po zamknięciu wystawy ks. Ż. ogłasza (1902) „Albumas lietuviškos parodos Paryžuje" (Album działu litewskiego na wystawie paryskiej).

Pożyteczną jest działalność założonego 1896 r. a niezależnie od Związku się rozwijającego Stowarzyszenia miłośników ojczyzny (Tėvynės Mylėtojų Draugystė), o kierunku radykalnym, które rokrocznie wydaje 1—2 książki: tłumaczenia Kudirki z Schillera i Asnyka popularyzacje rozmaitych autorów z historji litewskiej (Poddaństwo w Litwie, Polacy i litwini), nauk przyrodniczych (geologja, chemja, anatomja, fizjologja i t. d.), społeczno—politycznych (Socjalizm i robotnicy, Rewolucja i jej przyczyny), poezje, dramaty...

Polityka pokojowa kierowanego przez ks. Žilinskas'a Związku, polegająca na kompromisach i łagodzeniu wszelkich waśni i namiętniejszych sporów, w ciągu paru lat miała za sobą uznanie większości uspołecznionych litwinów amerykańskich, a i w kraju trafiała do przekonania. Nie wszystkich jednak mogła ona za sobą pociągnąć: wielu, może większość księży pragnęła przywrócenia Związkowi kierunku konfesjonalnego, jaki go cechował za czasów ks. Burby, żywioły zaś wolnomyślne niechętnie patrzały na to, że bądźcobądź Związek pozostawał pod kierownictwem księży. Zatargi pomiędzy księżmi, a parafjanami dają niemało powodów do niezadowolenia. Spokojny tygodnik „Lietuva" Olševskis'a, kierowany przez wybitnego popularyzatora nauk przyrodniczych Szernas'a (pseudonim J. Adomaitisa, — geologja 1896, hygjena 1897, geografja 1899, paleontologja 1901, biologja 1901, etnologja 1903, siły natury 1904, pochodzenie świata organicznego 1905, historja pisma 1905, anatomja porównawcza 1906, meteorologja 1907 i inne), coraz ostrzej występ-

puje przeciwko księżom, historję zatargów parafjan chicago'wskich ze swym proboszczem ogłaszając w dużej książce „Istorija Chicagos lietuvių" (1906). Wincenty Karalius wydaje w Baltimorze pisma antywyznaniowe („Kardas" 1896—98, „Galybė" 1898, „Nauja Draugija" 1899) i pamflety przeciwko duchowieństwu („Krituliai šviesos bei abrozdai" Bevardis'a 1896, „Vaišės J. Kristaus pas popiežių Pijų IX" — Hugo 1896, Inkankiai Szventos inkvizicijos", 1897). Na czele „Vienybė Lietuvninkų" Paukštis'a od r. 1897 staje P. Mikolainis, który przedtem pod przybranem nazwiskiem M. Noveskis'a rozwinął szeroką działalność wydawniczą w Litwie pruskiej (wydawnictwa przeznaczone dla litwinów rosyjskich), i w Związku prowadzi energiczną agitację przeciwko księżom. Wobec roznamiętnienia stron ks. Žilinskas usuwa się od kierownictwa Związkiem i „Tėvynė", natomiast przywódcy obu stron wysuwają się na czoło jego; na widownię publiczną wraca znowu J. Szliupas.

R. 1900 otworzył się Związek Litwinów wolnomyślnych (Susivienijimas lietuvių laisvamonių), który ogłasza szereg broszur, w w tej liczbie pamflet przeciwko biskupowi Valančius'owi, znienawidzonego przez księży ks. Dembskis'a p. t. „Ar vyskupas Valančius nebuvo viliugium lietuvystės" (1901). Po dwuletniej walce Związek się rozbija (1901) na „narodowy", znajdujący się pod wpływem „wolnomyślnych" i utrzymujący dawną nazwę Susivieniimas lietuvių Amerikoje, i katolicki, znajdujący się pod kierownictwem ks. A Milukas'a, redagującego nowe pismo „Žvaigždė" (Gwiazda, od 1901). W r. 1904 od wolnomyślnych odłączają się i tworzą własną organizację socjaliści (organ „Kova", (Walka), od 1905), którzy zyskują coraz większy wpływ wśród emigrantów. Wydawca „Vienybė Lietuvninkų" oddaje kierownictwo pisma w ich ręce.

Różniczkowanie się życia społecznego wśród litwinów amerykańskich, coraz mniej zależne od wpływów tych lub owych działaczy a coraz bardziej uzależnione od interesów i dążeń grup społecznych, znamionuje jego rozwój. Pomimo to, jako też mimo żywe interesowanie się emigrantów ruchem wśród pozostałych w kraju, wpływ intelektualny emigracji jako takiej na ruch ten upada. Osłabione 1896—1899 życie społeczno—narodowe w Litwie wysuwało na czoło ruchu zasobną w pieniądz zorganizowaną i nienarażoną na prześladowanie emigrację, która umożliwiała urzeczywistnienienie rozmaitych przedsięwzięć i wydawnictw w kraju uplanowanych, lecz na które siły krajowe były zasłabe, i zmuszała do liczenia się z nią i zajętem przez nią stanowiskiem w tej lub innej obchodzącej ogół krajowy kwestji. Tymczasem spotęgowanie tegoż życia w kraju od r. 1899 coraz bardziej uniezależnia je od wpływów emigracyjnych, chociaż rola Ameryki popierającej pieniężnie rozmaite przedsięwzięcia i nakładzcy wielu wydawnictw, w tym czasie jest jeszcze poważniejszą niż przedtem.

Słaby ruch rozwija się wśród wychodźców litewskich w Szkocji i Anglji. R. 1899 ukazuje się pierwsze pisemko „Vaidelutė" (Wajdelotka). Zakładają się parafje litewskie, stowarzyszenia.

W Litwie praca społeczna oświatowa i narodowa nie przerywała się ani na chwilę. Prześladowanie (sprawy suwalczan 1897 — 1899, kowieńczan 1900 — 1902, znowu suwalczan 1903 — 1904) wywierało i ten skutek, że ogół coraz bardziej się uświadamiał o niezbędności porzucenia taktyki biernego oporu i wyczekiwania i zastąpienia jej przez śmielszą i energiczniejszą. Tylko kolonja petersburska i wogóle „żywioły umiarkowane", przeważnie zamożniejsze sfery urzędniczo—inteligenckie i duchowieństwo, obstawały, aczkolwiek bezskutecznie, za tem, by „niedrażniono rządu" i nie przeszkadzano im w zabiegach u niego. Warpasowcy, napierani zwłaszcza przez socjalnych demokratów, coraz energiczniej pracują nad politycznem uświadomieniem ludu. Zaczynają kursować odezwy „Broliai Lietuviai" (Bracia Litwini, 1897), „Tautiečiai!" Rodacy! 1897), „Broliai ir sesers" (Bracia i siostry, 1899), „Kas turi ausis, teklauso!" (Kto ma uszy, niech słucha! 1900), „Tėvynė pagelbos šaukiasi"! (Ojczyzna o pomoc woła, 1901) i t. p. Broszury polityczne: „Lietuviai po maskolių jungu" (Litvini pod jarzmem moskiewskiem, 1897), „Maskolių valdžia ir žmonės" (Rząd moskiewski i lud, 1898) i inne w tym rodzaju z zakresu polityki. Bunty uczniów mitawskich, połągiańskich, libawskich (1896) i szawelskich (1897), w których przeważny udział brali litwini; przedstawienia legalne w Petersburgu, Rydze, Połądze (głośne przedst. 1899 r.), później zaś i nielegalne (od r. 1900) w samej Litwie; zebrania poufne, słynne majówki szawelskie (coroczne lub z pewnemi przerwami w ciągu lat piętnastu aż do Wojny Wszechświatowej) i t. d., a zwłaszcza nieustanne prześladowanie administracyjne, — wszystko to świadczyło o rozwoju ruchu narodowego i nastroju opozycyjnym ogółu uświadomionego. Ruch się przerzuca do gub. kowieńskiej i ogarnia młodzież inteligencką, jako też wschodnie powiaty.

Zaczynają się ruszać i litwini wileńscy, w Wilnie coraz częściej osiada inteligencja litewska, rozpoczyna walkę o język litewski w kościele (po długich staraniach pozyskano kościół św. Mikołaja, 1901), urządza wieczorki i t. p., zakłada pierwsze w Litwie towarzystwo litewskie wzajemnej pomocy (1904): Wilno powoli się staje ośrodkiem pracy litewskiej.

W pracy społeczno-politycznej coraz bardziej się wyodrębniają socjalni demokraci i coraz większy zdobywają wpływ na masy. Pierwsze parę lat (1896—99) po połączeniu się socjalno-demokratycznej inteligencji wiejskiej i miejskiej w Litewską socjal-demokratyczną partję organizacja wileńska (o kulturze polskiej) i nadal kierowała pracą, niewiele się troszcząc o proletarjat wiejski (rdzennie litewski), inteligencja zaś wiejska w dalszym ciągu pracowała w instytucjach warpasowskich, w stosunku do partji s. d. ograniczając się do roli pomocniczej; redagowało w języku litewskim wydawane równolegle i po polsku pisma „Lietuvos Darbininkas" (Robotnik Litewski 1896—1899, trzy numery), „Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo" (Echo życia robotniczego w Litwie, 1899), tłumaczyła parę broszur-Liebknechta (1896), Szterna (1898), próbowała (w „Varpas'ie) pole-

mizować z przeciwnikami materjalistycznego poglądu na świat. Okres ten pracy partyjnej opowiedzieli działacze literaci L. S. D. ukryci pod pseudonimami A. Lietuvis N. N. w broszurze: „Augis darbininkų judejima Lietuvoja“ (Rozwój ruchu robotniczego w Litwie, 1900). Po rozbiciu organizacji wileńskiej (1899) i upadku pracy wśród proletarjatu miejskiego (mówiącego po polsku): wpływy naczelne w partji zyskała młodsza inteligencja, biorąca gorący udział i w ruchu ogólno-litewskim, która z zapałem zaczęła rozpowszechniać idee socjalizmu międzynarodowego wśród ludu wiejskiego, zwłaszcza tych warstw, które uprzednia praca grupującej się koło „Varpas'a“ i „Ukininkas'a“ inteligencji radykalnej uświadomiła pod względem politycznym i kulturalnym. Kółko petersburskie (P. L. S. R.) r. 1899—1900 ogłosiło parę broszur.

Wkrótce zaczęły się ukazywać drukowane w Ameryce, a ułożone w kraju broszury: Žmogus'a (pseudonim A. Janulaitisa, pisał i pod wielu innemi pseudonimami: — „Ar socijalistas gali būt kataliku?“ (tłum, 1900), „Baudžiava Lietuvoje“ (Pańszczyzna w Litwie, z Römera 1901), „Mūsų dielės“ (Nasze pjawki, 1901), Gražys'a (właściwie Jan Bilūnas, *1879 † 1907) — „Užmušimas caro Aleksandro II“ (zabójstwo cesarza Aleksandra II, 1903) i inne, — „Kur mūsų išganynas?“ (W czem nasze wyzwolenie, 1902), „Kunigija ir svietiška valdžia“ (Duchowieństwo i władza świecka, 1902) i t. p. Od r. 1901 L.S.D.P. zaczęła wydawać „Darbininkų Balsas“ (Głos Robotniczy, 1901—1906), w którym się drukowały artykuły, oprócz wymienionych Žmogusa i Gražys'a, jeszcze Kugis—Mugis'a, Apuokas'a i innych, opowiadania Nežinomas'a, Artojo Vaikas'a („Ašis“—oś), wiersze rewolucyjne Gylys'a I Mėmelė i in. Od r. 1902 L.S.D.P. zaczęła ogłaszać szereg broszur, przeważnie tłumaczonych z wydawnictw P.P.S. (Kto z czego żyje, Gzy teraz jest pańszczyzna, O czem każden robotnik wiedzieć i pamiętać powinien i t. p.) Marks'a Lassalle'a Kautsky'ego, jako też oryginalnych: Gražysa «Iš mūsų praeities» (Z naszej przeszłości, 1903), Kugis — Mugis'a „Seniems kanauninkams ir pralotams, klebonams ir jauniems-kamendoriams“ (Do starych kanonikow i prałatów, proboszczów i młodych wikarjuszów 1904) i in. Od r. 1903 rozpowszechniają się litewskie odezwy socjalistyczne; już „Jauniems kareiviams“ (Do rekrutów) wywiera duże wrażenie.

Pracując jednocześnie i w rozmaitych instytucjach warpasowskich, które stopniowo tylko opuszczali, socjalni demokraci wywierali duży wpływ na resztę radykalnej inteligencji grupującej się koło „Varpas“ i „ūkininkas“. Niektórzy dawniejsi marksiści przechodzili do szeregów nowoukształtowanej (1902) Litewskiej Demokratycznej Partji (Lietuvių Demokratų Partija), lecz jednocześnie inni wpływowi warpasowcy stopniowo ewolucjonizowali w kierunku s. d. i wstępowali do L. S. D. P. Będąc wyrazicielami dążeń najinteligentniejszej i najenergiczniejszej części społeczeństwa, ktora coraz szybciej radykalizowała się i rewolucjonizowała, te dwa pisma również bardzo szybko się posuwały w tym kierunku. „Varpas“ coraz

bardziej tracił charakter pisma społeczno — dyskusyjnego i stawał się informacyjno-politycznem. Literatura piękna, która coraz pocześniejsze w nim zajmowała miejsce, służyła zwykle tendencji, miało przeważnie charakter felietonów społeczno - politycznych, obrazków tendencyjnych, poezji bojowej.

Kierownicy lub też wpływowi współpracownicy pisma—I. Szidaras, I. Beržėlis (pseudonim, interesował się sprawami ekonomicznemi Litwy, art. Praca legalna i rewolucyjna, 1901), P. A—s. (właściwie Paweł Višinskis, po polsku Wyszyński, * 1875 † 1906, art. „Credo", 1901), V. Kapsukas (Winc. Mickiewicz inter. historją ruchu litewskiego) uważnie się przyglądali rozwojowi ruchu rewolucyjnego wśród społeczeństwa rosyjskiego i działalności L. S, D. P., starając się zbliżyć ku nim pracę narodową; Bitė reprezentowała niejako dawny kierunek ludowy i realistyczny „Varpas", ściśle związany z imieniem Kudirki, lecz rewolucjonizowanie się społeczeństwa i ją pociągało za sobą (felietony «Pasišnekejimai" — Pogadanki). «Ūkininkas" coraz bardziej przestawał być popularyzacyjno — oświatowem pisemkiem, interesującem się przeważnie sprawami gminnemi i parafjalnemi, zapełnianem popularnymi artykułami z hygieny, rolnictwa i nauk przyrodniczych i przekształcał się w pismo rewolucyjne; sprawom oświatowo-kulturalnym i walce z supremacją duchową księży poświęcono nowy miesięcznik „Naujienos" (Nowiny, 1901—1903). Nuta społeczna i rewolucyjna dźwięczy (1900—1904) w gorącej poezji, monologach, obrazkach i t. p. I. Mėmelė, V. Vilkas-Pilkas'a (tłum. z Konopnickiej), Sateksnis'a, Laukinis'a, Tilvikas'a, Liepukas'a i innych (pseudonimy). Żaden z nich, oprócz Laukinis'a (później Jovaras) nie zajął wybitniejszego stanowiska w poezji litewskiej, płodny zaś Liepukas znalazł się wkrótce na ślizkiej drodze jej wulgaryzacji („Dawatkų gadzinkas"—Godzinki dewotek, 1903 i inne niezmiernie popularne wsród najmniej uświadomionych warstw ludu czytającego).

Częściowy tylko brał udział w „Ūkininkas" najzdolniejszy poeta tego okresu Franciszek **Vaičaitis** (prawnik, *1876 † 1901), tłumacz „Skąpego Rycerza" Puszkina (zbiór jego poezji lirycznych i tłumaczeń wydano w Ameryce 1903 r. p. t. „Eilės" — Wiersze, w Petersburgu tłumaczenia jego ogłoszono p. t. „Puszkin w litowskom pierewodie", 1903).

Znaczną część poetów „Ūkininkas" i wogóle jego współpracowników (¹/₃) stanowią półinteligenci i samouki chłopskie. W beletrystyce ukazują się nowe talenta. **Žemaitė** (właściwie Julja Żymontas'owa), doskonale znająca lud, jego życie i język, z prawdziwie ludowym humorem kreśli realistyczne „Obrazki" (Paveikslai, kilka serji, 1899—1901), „Aminimai" (Stypa 1902) „Kunigo nauda velniai gaudo" (Księży dobytek djabłu na pożytek 1903), „Sodžiaus vaizdeliai (Obrazki wiejskie, 1903), „Prie dvaro" (Przy dworze 1903), „Valsčiaus sūdas" (Sąd we włości, — komedyjka, 1900) i in.

Ostro się zarysowuje w tym okresie i pogłębia w następnych latach talent **Lazdynų Pelėda** (Zofja Przybyłowska pseudonim ko-

biecy) w „Našlaitė“ (Sierota, 1899) „Kas priešius? “(Kto wrogiem? z 63 roku, 1900), Sugriautas gyvenimas (Życie zrujnowane, 1901),.. „Judošius“ (Judasz z r. 1863—1902) „Klajunas“ (Włóczęga, 1903).. Nastrojowe obrazki kreśli Šatrijos Ragana (Marja Pieczkowska), która coraz bardziej się zbliżając ze sferami klerykalnemi, zyskuje rozgłos powieścią „Viktutė“ (Wikteczka, 1903), którą cechuje tendencja patrjotyczno — katolicka.

Pod wpływem ożywienia, jakie nastąpiło w literaturze pięknej Bitė—Pietkiewiczowa pisze opowiadania „Tėvas ir sūnus“ (Ojciec i syn, 1900) i „Niebepirmas“ (Jeden z wielu, 1902), to drugie zwłaszcza odznaczające się podniosłością treści i rzewnością nastroju. Nie są sceniczne jej „Kova“ (Walka 1900) i razem z Żemaite ułożone „Kaip kas išmano taip save gano“ (Jak kto rozumie, tak postępuje, 1904), „Litvomanai“ (1905), udatniejsze pod tym względem B. i Ż. „Velnias spastuose“ (Djabeł w sieci, 1902).

Jeden z najzdolniejszych publicystów ogłasza pod pseudonimem Šventinikis tendencyjne, lecz żywo napisane opowiadania z życia duchowieństwa — „Parmazonas“ (Farmazon, 1897) i „Smiertis (Smierć, 1900), które gromy ściągnęły na autora; daleko słabsze „Pragaro gelmės“ (Czeluście piekielne, 1904).

Karol Jakštas dał subtelny obrazek z przeszłości litewskiej „Vaidila“ (1902). Cieszyła się też popularnością wśród młodzieży ludowej przeróbka z powieści Jeża „W zaraniu“ p. t. „Auštant“ (1903).

Prawdziwe talenta ukazują się w zakresie popularyzacji ludowej, której się oddają nietylko pióra umiarkowane — „kulturtregerskie“, lecz i radykalne. Najpłodniejszy z nich Piotr Vileišis (już wymieniony) w kilkudziesięciu napisanych lub tylko wydanych przez siebie książeczkach nie okazał wprawdzie daru przystępnego dla szerokich mas ludowych wykładu, lecz zato zaszczytnie się zasłużyli: S. M(atułaitis) w zakresie nauk społeczno—ekonomicznych i przyrodniczych „Trūsas ir kapitolas“ (Praca i kapitał, 1896), „Apieturtų išdirbimą“ (O produkcji, 1900), „Geologija“ (1901), „Kaip sutaisytas žmogaus kūnas?“ Jak urządzone ciało człowiecze, 1901), „Kaip žmogus gyvena ant žemės“ (Jak człowiek żyje na świecie, 1903). przeważnie tłumaczone i zastosowane do poziomu umysłowego czytelnika litewskiego; P. A(vižonis). „Apsakymai apie žemę, vandenį ir orą“ (Opowiadanie o ziemi, wodzie i powietrzu, 1898), „Pasikalbėjimas apie dangų ir žemę» (Pogadanki o niebie i ziemi, 1901); wymieniony już J. Biliūnas ułożył doskonałą książeczkę „Apsireiškimai iš žemės gyvenimo“ (Z życia ziemi, 1901). Dr. A. V. (Antoni Vileišis, * 1866 † 1919 dał kilka prawdziwie pożytecznych książeczek z medycyny, hygjeny i t. p.) P. M. układał bardzo dobry i ze starannie ugrupowanym materjałem „Naujas kalendorius“ (Nowy kalendarz, 1903—1905).

Zwraca się uwagę na potrzebę podręczników, zwłaszcza elementarzy. Cieszy się popularnością „Naujas elementorius“ (1900, 1901 i in.) w przeróbce Aišbė'go „Varpas“ ogłasza krótką „Lietuviška gramatikėlė“ (Gramatyka litewska, 1898), później obszerną

„Lietuviškos kalbos gramatika“ (Gramatyka języka litewskiego, 1901), ułożona przez J. Jablonskis'a; na nich się wzoruje najnowsza pisownia litewska.

Rozwój życia narodowego w społeczeństwie litewskiem spotęgował i wśród duchowieństwa dążenia narodowe, zmusił je do liczenia się z wpływami, jakie uzyskały już wśród ludu żywioły postępowe. Zasklepiona w sferze interesów religijnych, jaskrawo dewociarska „Apžvalga“ już nie zadawalniała, i oto jeszcze za jej istnienia grono księży założyło pismo — „Tėvynės Sargas“ (Stróż ojczyzny, miesięcznik, 1896—1904), na czele którego 1897—1902 r. stał oględny publicysta Vaišgantas (właściwie ks. Józef Tumas, *1869). Jak i „A.“, pismo to („T. S.“) walczyło „z trzema głównymi wrogami“ litewskości — miejscową administracją rosyjską, żydami i „litwinami-wyrodkami“, do których zaliczało „polomanów“ z jednej, „bezbożników i socjalistów“ z drugiej strony, lecz wystrzegało się taktyki swej poprzedniczki — rzucania na przeciwników gromów, przekleństw i t. p. Uznając za bezcelowe, a nawet szkodliwe „drażnienie rządu“, czem podług „T. S.“ była nieoględna taktyka „A“, i zasadniczo się wypowiadając przeciwko rewolucjonizowaniu mas przez inteligencję radykalną, jako nie zgadzającemu się z zasadami katolicyzmu, „T. S.“ jaskrawo nieraz podkreśliło swą lojalność wobec rządu, wśród ludu zaś starało się wywołać bierny, lecz stanowczy opór wszelkim zarządzeniom miejscowej administracji, mającym na celu zruszczenie i sprawosławienie litwinów; agitowało za tem zwłaszcza w zakresie szkolnictwa, namawiając do powstrzymywania dzieci od szkół rządowych i odmawiania na nie pieniędzy, dopóki nie będzie w nich zaprowadzony język litewski i nie będą nauczali nauczyciele katolicy. Dążąc jak i „A.“ do tego, by «litwini mogli się zupełnie obejść bez żydów», „T. S.“ jednakże wystrzegało się zaognienia nienawiści rasowej i propagowało pokojową konkurencję chrześćjan z żydami, mianowicie zakładanie przez zamożniejszych włościan (później przez spółki) sklepów i rozpowszechnianie wiadomości fachowych wśród rzemieślników chrześćjańskich. O ileby „T. S.“ nie zajmowało się przytem i „Tłumaczeniem nauki talmudycznej», trudno byłoby odróżnić stosunek jego do żydów od stanowiska względem nich zajętego przez inteligentów świeckich w „Szviesa“ i „Ukininkas“ poprzedniego okresu...

Stosunek pisma do inteligencji radykalnej nie był jednolity: redakcja marzyła o połączeniu wszystkich litwinów w pracy narodowej, którаby się nie sprzeciwiała zasadom wiary katolickiej, i taktem swym a z wyrozumiałością starała się utorować drogę do zbliżenia z częścią przynajmniej warpasowców, lecz tu się spotkała z oporem większości grupującego się koło „T. S.“ ogółu, któremu do przekonania bardziej przemawiała nieskomplikowana taktyka „Apžvalga“. Redakcja starała się prowadzić przyzwoitą polemikę, wstrzymywała zbyt drażniące i namiętne artykuły, lecz zupełnie uchronić od nich pismo nie była w stanie: nieraz się ukazywały w niem ostre artyku-

ły, przypominające czasy „A.", wymierzone przeciwko warpasowcom, tym „bezbożnikom", którzy „nic nie mają przeciwko sprawosławieniu i zruszczeniu ludu litewskiego", i socjalistom, którzy „tem się tylko różnią od zwykłych złodziei i rzezimieszków, że jako panowie z łacińska się przezwali"...

Władze djecezjalne niechętnie patrzyły na to, że „T. S." mało się zajmowało sprawami ściśle religijnemi: nie podobało im się i to, że pismo to zajęło względnie niezależne stanowisko względem zwierzchności duchownej i wpływowych ziemian w sprawach językowych w parafjach. Vaišgantas musiał się wreszcie usunąć z naczelnego stanowiska, pismo zaś zmodyfikowało swą taktykę zgodnie z wymaganiami zwierzchności i życzeniom większości, poświęcając więcej uwagi sprawom religijnym i namiętniej nacierając przeciwko bezbożnikom i socjalistom.

Starając się oględną taktyką rozbroić przeciwników pisma, Vaišgantas dbał jednocześnie o to, by ono zyskało jaknajszersze warstwy czytelników. Treść popularna, styl żywy, dosadny, wiadomości praktyczne (o alkoholiźmie, o szkodliwości palenia, o chorobach i t. p., z rolnictwa, ogrodnictwa, pszczelnictwa, historyczne (życiorysy rozmaitych księży, zwłaszcza litwinów, materjały do biografji popularnego biskupa Valančiusa i t. p.), bajki, wiersze, opowiadania, komedyjki, sporo przytem umiejętnie ugrupowanych korespondencji z rozmaitych miejscowości litewskich — pociągały ku pismu warstwy ludowe, nietylko usposobione klerykalnie, lecz i mniej podlegające wpływom duchowieństwa: wielu energicznych później działaczy partji demokratycznej lub socjalnodemokratycznej—samouków włościańskich rozpoczęło swe samokształcenie od T. S. Rozpowszechnione z początku prawie wyłącznie na Żmudzi, pismo zyskało później sympatje i w innych częściach Litwy.

Przeznaczone przeważnie dla warstw ludowych, „T. S." nieraz się nie mogło uporać z materjałem mniej popularnym, dla inteligencji tedy zaczęto wydawać kwartalnie „Žinyčia" (1901—2 r.), który od r. 1903 połączył się z kwartalnikiem amerykańskim „Dirva" „Dirva — Žinynas" (1903—1904). Jakkolwiek pismo to dla inteligencji naogół nie wielką przedstawiało wartość, w niem i w „Tėvynės Sargas" ukazywały się nieraz i bardziej wartościowe prace.

Były współpracownik „Apžvalga", pracowity Dėdė Atanazas (ks. J. Pakalniškis), oprócz artykułów publicystycznych pisywał i przepojone naturalizmem niezbyt przesiąknięte tendencją, opowiadania „Obrusitėliai (1898), „Kaimynai" (Sąsiedzi, 1900), „Amerikietis" (Amerykanin, 1900), „Kandidatas į kunigus" (Kandydat na księdza, 1900) „Paveikslėliai iš sodos" (Obrazki wiejskie 1904) i inne, w których żywo odmalował stosunki społeczno—gromadzkie, polityczne i sąsiedzkie na wsi.

Savasis (właściwie Wincenty Pietaris, lekarz, * 1850 † 1902) również jeszcze w „Apžvalga" próbował sił swoich (najlepsze opowiadanie „Anuo metu", Onego roku, 1894), w późniejszych swych opowiadaniach ludowych „Keidošių Onutė (Anusia Keidoszysówna,

1899), „Kelionė“ (Podróż, 1902—1903 r.) rozwinął swój talent narvatorski i opisowy, niestety przytłoczony tendencją publicystyczną (klerykalno-antysemicką). Najlepsze cechy jego talentu — styl lekki i obrazowość opisu ujawniły się w całej pełni w powieści historycznej (z XIII w.) „Algimantas“ (w 5 tom. ogł. dopiero 1904—1906 r.), jako też w wspomnieniach z życia. („Iš mano atsiminimų“, 1905), lecz nie mogły się ujawnić w 4 aktowym dramacie historycznym „Kova ties Žalgiriais“ (Bitwa pod Grunwaldem, 1906).

Szatrijos Ragana i N. (pseudonim kobiecy) dały kilka ładnych opowiadań dla dzieci i najszerszych mas ludowych. Vaišgantas nie zawsze szczęśliwie próbował sił swoich w komedji ludowej—zbiorek „Vaizdeliai“ (Obrazki, 1902). Petliukas (pseudonim) ułożył popularną później na scenie litewskiej komedyjkę „Neatmezgamas mazgas (Węzeł nierozwiązalny, 1901). Może zamało sceniczny i nieraz naiwny w szczegółach, lecz głębiej obmyślany dramat dał V. Bevardis (pseud.) „Laimė iš svetur“ (Szczęście z obczyzny, 1901).

W poezji apžvalgowcy Maironis i A. Jakštas wciąż jeszcze nie mieli równych. Z młodszych wyróżniał się Margalis (pseud.), talent nie pośledni, lecz nie zrównoważony („Volunė“ 1900, 1907), zwracał uwagę M. Bałandis (pseudonim), Aldonas (właśc. ks. Józef Lydeikis, * 1858†1898) i Dagilėlis (pseud.) „Dainos ir sakmės“ (Piosnki i bajki, 1903) układali bajki.

Najzdolniejsi publicyści: Vaišgantas, A. Jakštas, pogromca socjalizmu ks. Antoni Kaupas (w Ameryce: „Socializmo silpnos pusės“— Słabe strony socjalizmu, 1903), Dėdė Atanazas i inni. Z powodu stuletniej rocznicy urodzin biskupa Valančius'a „Tėvynės Sargas“ i „Žinyčia“ ogłosiły ciekawe wyjątki z jego „Pamiętnika domowego“ i „Rozmaitości“, przedrukowały parę jego książeczek („Paaugusių žmonių knygelė“, 1902, „Palangos Juzė“, 1902; w Ameryce „Pasakojimas Tretininko“, 1901).

Jakkolwiek zasadniczo i wielce się różniły pomiędzy sobą trzy główne kierunki myśli litewskiej — klerykalny, demokratyczny i socjalnodemokratyczny, w społeczeństwie polskiem, nieznającem, a więc nie rozróżniającem tych kierunków, wszystkich działaczy litewskich uogólniano zwykle w wspólnem mianie „litwomanów“. O nacjonalizm pomawiani byli nawet socjalni demokraci i zmuszeni byli polemizować o to w prasie partyjnej z P. P. S. Zaznaczając w prasie litewskiej swe demokratyczne i pokojowe stanowisko w kwestji polsko-litewskiej, radykalna inteligencja litewska usuwała się od polemiki w pismach polskich i zadawalniała się przeważnie informowaniem ogółu polskiego o rozwoju ruchu litewskiego (w «Kraju» „Ogniwie“, pismach zagranicznych). Autor broszury „Odrodzenie litewskie wobec idei polskiej“ (1904) Józef—Albin Gerbačauskis (po polsku Herbaczewski) założył w Krakowie stowarzyszenie litewskie „Ruta“, które znajomiło społeczeństwo polskie z piśmiennictwem i kulturą nowolitewską. W Krakowie też ukazała się tłumaczona z niemieckiego „Gramatyka litewska początkowa“

J. Schiecopp'a (1902), która dla wielu ułatwiła poznanie języka litewskiego i literatury.

Inteligencja z „T. S." chętnie wszczynała polemikę z antagonistami ruchu litewskiego, zwłaszcza z ziemianami i władzami duchownemi (naprz. wileńskiemi), czemu poświęciła sporo miejsca w swej prasie. W języku polskim polemizował z nimi wymieniony już A. Jakštas (ks. Dambrauskas) w broszurach: „Głos Litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty" (1903), które wywoływały odpowiedzi w pismach polskich, broszurę „Przenigdy!" (1903) i t. p.

Wsród głosów polskich prasa litewska wyróżniła „W kwestji polsko-litewskiej" (1897) dr. Henryka Gierszyńskiego. Prof. J. Baudouin de Courtenay ogłosił „Kwestję alfabetu litewskiego w państwie rosyjskiem i jego rozwiązanie" (1904). Wogóle w okresie obecnym wśród polaków dostrzega się jeszcze żywsze niż przedtem zainteresowanie litewskością, zwłaszcza etnografją i językiem. Krakowska Akademja Umiejętności ogłasza „Melodje ludowe litewskie", zebrane przez ks. Antoniego Juška (Juszkiewicza), cz. I. 1900, „Obszar języka litewskiego w gub. wileńskiej" (1898) prof. Jana Rozwadowskiego, w Krakowie również się ukazuje w tym czasie w tłumaczeniu M. Hryszkiewicza „Biskupstwo żmudzkie" M. Valančius'a (1898). Zygmunt Cielichowski (bibljoteka w Kórniku 1845), który r. 1890 ogłosił „Gramatykę języka litewskiego" Akelaitis'a, r. 1897 wyd. w Poznaniu" M. Mosswida Wojtkuna przekład litewski pieśni: Te Deum laudamus, z r. 1549". W czasopismach warszawskich i galicyjskich ogłaszają swe prace mieszkańcy Litwy: Jan Witort („Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego", 1898), Michał Brensztejn („Telsze", szkic historyczny, 1903 r., i późniejsze) i inni. Prof. A. Brückner ogłosił swe szkice historyczne i mitologiczne p. t. „Starożytna Litwa" (1904). Ludwik Krzywicki (*1859) już w tym czasie badał pilekalnie litewskie („Żmudź starożytna", 1906). Jan Kazimierz Kochanowski w studjum historycznem „Witold Wielki książe litewski" (1900) z prawdziwą sympatją dla Litwy pogańskiej skreślił sylwekę litewskiego bohatera.

Józef Bieliński (lekarz, *1848) w obszernej pracy: „Uniwersytet Wileński 1579 — 1831" (3 tomy, 1899—1900) jakkolwiek nie przychylnie się odzywał o „chłopomanach litewskich" za czasów uniwersytetu wileńskiego i z pośród jego uczniów, lecz do dziejów cywilizacji Litwy dał przyczynek nadzwyczaj ważny.

Polak z pochodzenia, lecz uczony rosyjski, prof. moskiewski Wiktor Porzeziński (* 1870) kontynuje prace swego poprzednika prof. Fortunatow'a („Zamietki po dialektołogji litowskago jazyka", 1896) i wiąże niejako litwologów polskich i rosyjskich. Petersburska Akademja Nauk ogłasza „Litowskij słowar" ks. Antoniego Juška (cz. I — 1897, cz. II — 1902). Uniwersytet petersburski „Postilla Catolicka" Jakóba Wujka w przekładzie ks. Mikołaja Daukszy (1904), „Litowskaja Chrestomatija" E. Wolter'a (cz. I 1901, cz. II. — 1903). Towarzystwo Geograficzne „Sbornik bibliograficzeskich ma-

tierjałow dla geografji etc. Litwy, z dodatkiem „Spisok litowskich knig s 1553—1903 g." S. Bałtromaitis'a (wyd. II 1904 r.), owoc żmudnej i długoletniej pracy. Prof. uniwersytetu dorpackiego, łotysz Jakób Lautenbach pracuje nad poezją ludową litwinów i łotyszów: „Oczerki iz istorii litowsko-łatyszskago narodnago tworcziestwa" (1896). Historycy rosyjscy w dalszym ciągu zgłębiają społeczno-prawne dzieje Litwy: prof. M. Lubawskij („Litowsko-russkij sejm", (1900), Iwan Łappo („Wielikoje kniażestwo litowskoje 1569 — 1586 g." tom I, 1901), prof. Michał Downar-Zapolskij (Gosudarstwiennoje choziajstwo Litowskoj Rusi pri Jagiełłonach", 1901), Michał Jrsinskij („Gławnyj litowskij tribunał", 1901), Mikołaj Maksimejko („Sejmy litowsko-russkago gosudarstwa do lublinskoj unii", 1902) i inni. Prof. A. Pogodin, który się chętnie zajmuje archeologją, etnografją i filologją litewską, ogłosił sumienną pracę z historji Litwy nowożytnej. („Wileński uczebnyj okrug 1803 — 1811 g." (1902). Niesympatyczną pod względem tendencji, lecz zawierającą nieco materjałów z dziejów Litwy popowstaniowej pracę dał były kurator wileński Iwan Korniłow (* 1811 † 1902): „Russkoje dzieło w siewiero-zapadnom kraje" (1900).

Nauka niemiecka nie gra już tej dominującej roli co przedtem. Ukazują się przeważnie drobne przyczynki z filologji lub etnografji (przeważnie Litwy pruskiej), nigdy prawie z historji. Wegetujące Litauische Literarische Gesellschaft w Litwie pruskiej coraz rzadziej ogłasza swe „Mittheilungen" (drobne prace Aleksandra Kurschat'a, Jana Sembrzycky'ego, Wilhelma Gaigalat'a, Henryka Reinhold'a i innych), osobno „Litauische Märchen und Erzählungen" Krzysztofa Jurkschat'a (1898), „Kaip senieji lietuvininkai gyveno" (Jak mieszkali dawni litwini, przyczynek do etnografji, 1904). Pracowity Franciszek Tetzner, który zebrał sporo danych archiwalnych o Duonelaitis'ie, w większej swej pracy p. t. „Die Slowen in Deutschland" (1902) specjalny rozdział poświęcił litwinom pruskim.

Powoli, walcząc z zewnętrznemi przeszkodami, nie mając własnych instytucji naukowych, ilościowo przynajmniej rozwija się nauka litewska, zwłaszcza filologja i etnologja. Koło ks. Jaunius'a księża przeważnie i młodzież petersburska, koło J. Jabłońskis'a grupuje się młodzież ucząca się (J. redagował cz. II słownika Juszkiewiczów), z zapałem studjująca rozmaite narzecza języka litewskiego, oczyszczająca język literacki od obcych naleciałości i świeżo ukutych dziwolągów. Na polu etnologji, oprócz młodzieży, która zbiera dajny, melodje, notuje zwyczaje i obyczaje ludu, dokonuje antropometrycznych pomiarów i t. p. i rezultaty ogłasza w czasopismach naukowych rosyjskich, nie niemieckich lub polskich, gorliwie pracuje mieszkający w Bułgarji lekarz Jan Basanavičius (jeden z założycieli „Aušra"). „Lietuviškos pasakos" (I — 1898, II — 1902: zbiór baśni litewskich), „Lietuviškos pasakos" (4 tomy 1903—1905), „Ožkabalių dainos" (Pieśni ludowe z Oszkabal, 1902 r. 2 tomy), „Iš gyvenimo vėlių bei velnių (Z życia dusz i djabłów, 1903); Ir. Jonas (ks. Jan Žilinskas): „Gudai ir Lietuviai" (Gudowie i Litwini, 1900). Savasis (W. Pietaris) bez żadnego

przygotowania naukowego i—powodzenia zajmuje się archeologicznemi i lingwistycznemi dociekaniami: „Lietuviai amžių gludumuose“ (Litwini w zaraniu dziejów 1894). Po wycofaniu się z życia społecznego Jan Šliupas oddał się historji Litwy, ogłaszając z drugorzędnych, dorywczych i powierzchownie przestudjowanych źródeł słabe kompilacje: „Latvių tauta kitąkart ir šiandien“ (Naród łotewski niegdyś i dzisiaj, 1900), „Lietuvių pratėviai Mažojoj Azijoj“ (Przodkowie litewscy w Małej Azji, 1899), „Lietuvių tauta senovėje ir šiandien“ (Naród litewski niegdyś i dziś, 3 tomy do r. 1794, I—1904, II—1905, III—1908, IV—wiek dziewiętnasty, 19...).

Wszystkie te wydawnictwa litewskie, jako drukowane czcionkami łacińskiemi, a więc podlegające zakazowi administracyjnemu, gorliwie były prześladowane w Litwie przez władze rosyjskie. Na samych komorach celnych skonfiskowano w przeciągu lat od r. 1891 do 1893 — egzemplarzy 37.718, od r. 1894 do 1896 — egz. 40.335, od r. 1897 do 1899 — egz. 39.024, od r. 1900 do 1902 — egz. 56.182, oprócz tych egzemplarzy, które skonfiskowała policja podczas rewizji i aresztów po domach prywatnych. Wszyscy, którym dowiedziono lub których tylko podejrzewano o autorstwo, przemycanie, rozpowszechnianie lub choćby tylko trzymanie druków „łacińsko-litewskich“, w drodze administracyjnej byli skazywani na więzienie, dozór policyjny lub zesłanie w głąb Rosji. Pomimo to wydawnictwa zagraniczne rozpowszechniały się w tysiącach egzemplarzy, gdy tymczasem nieliczne wydawnictwa w języku litewskim rządowe drukowane grażdanką, butwiały w kancelarjach gminnych i inspekcji szkół, gdyż nawet narzucane mu gwałtem egzemplarze lud palił lub odrzucał ze wstrętem.

Sfery rządowe coraz bardziej zaczynały się wahać co do skuteczności zakazu czcionek łacińskich, tembardziej że społeczeństwo litewskie, aczkolwiek nie idące pod tym względem na żadne kompromisy i ustępstwa, lecz patrzące wszakże na swą działalność wydawniczą zagranicą jako na konieczne, ale tymczasowe zło, starało się i bezpośrednio na nie wpłynąć. Rokrocznie napływały do kancelarji rządowych petycje gmin rozmaitych o uchylenie zakazu. Podnoszono tę kwestję na zebraniach naukowych, zjazdach i t. p. w Petersburgu; pozyskano dla niej wpływowych rzeczników — profesorów Łamanskij'a, Fortunatow'a, Szachmatow'a i innych. Poruszano ją w prasie rosyjskiej; gorący udział przyjęły w niej „S.-Pietierburgskija Wiedomosti“, redagowane przez księcia Esperego Uchtomskij'a oraz inne pisma. Szkodliwość zakazu udawadniano z punktu widzenia państwowego, oświatowego, naukowego; względy naukowe wybornie wyłuszczono w przedstawionej do Akademji Nauk jeszcze 1878, lecz ogłoszonej przez nią dopiero r. 1898 rozprawie biskupa Baranauskis'a p. t. „Zamietki o litowskom jazykie i słowarie“.

Starano się uczynić wyłom w stosowaniu zakazu, uzyskując pozwolenia w poszczególnych razach na druki litewskie czcionkami łacińskiemi, ze względu na treść swą mogące się rozpowszechnić wśród szerokiego ogółu, co się sprzeciwiało prawu z r. 1880, które

czyniło wyjątek z zakazu tylko dla wydawnictw naukowych. W sprawach sądowych starano się udowodnić nieprawomocność zakazu. Naprz. sprawa inżyniera Antoniego Maciejauskis'a (Maciejewski) 1900—1902 r. przeciwko dyrektorowi zarządu głównego do spraw prasowych o skonfiskowanie odbitej w Petersburgu czcionkami łacińskiemi mapy ziemi litewsko-łotewskiej („Zemlapis lietuviškai — latviško krašto“, 1900). Por. też sprawę Pawła Vyšinskis'a 1902 — 1903 r. o naklejanie afisz w gub. Kowieńskiej, zawiadamiających o mającem się odbyć w Mitawie przedstawieniu litewskiem, a wydrukowanych tamże czcionkami łacińskiemi. -- Obydwie sprawy zakończyły się przychylnym dla litwinów wyrokiem senatu.

Na szkodliwość zakazu zaczęły wskazywać władze miejscowe. Zajęły się tą sprawą i władze centralne. W ministerjum oswiaty rozpatrzono ją w Uczonym Komitecie któremu członek tegoż, pracujący nad mitologją i folklorem litewsko—łotewskim, łotysz Henryk Wiszendorff r. 1898 przedstawił obszerny i wyczerpujący referat na korzyść alfabetu litewskiego: «Ob upotreblenii łatinskago szrifta w litowskoj pismiennosti“, w roku następnym ogłoszony w tłumaczeniu w prasie litewskiej w 2 wydaniach („Varpas“ i „Tėvynės Sargas“). Do ministerjum spraw wewnętrznych r. 1903 generał-gubernator Wileński książę Swiatopołk-Mirskij przysłał zredagowany przez zarządzającego kancelarją A. Charuzina specjalny memorjał, który też był ostatniem słowem w tej sprawie. D. 24 kwietnia (7 maja) 1904 r. cesarz zatwierdził uchwałę komitetu ministrów, zgodnie z którą rozkazano „zezwolić na używanie w piśmiennictwie litewskiem również łacińskiego lub innego alfabetu“.

Ruch narodowy w Litwie pruskiej wciąż był słaby. Pewne ożywienie wniosło pisemko „Saulėteka“ M. Jankus'a (1900 — 1901), dosyć żywo i zajmująco redagowane. Wymieniony przedtem W. Kalvaitis ogłosił duży tom „Prusijos Lietuvių dainos“ (Pieśni litwinów pruskich 1905), zebrane przez siebie lub też przez poprzedników ogłoszone. W miarę chylenia się ku upadkowi stowarzyszenia „Birūtė“ pod koniec tego okresu znacznie się rozwija młodsza od niej „Lietuvių Giedorių Draugystė“ (Stowarzyszenie śpiewaków litewskich) kierowana przez Wilhelma Starosta, który wkrótce zajmuje poważne stanowisko w piśmiennictwie prusko—litewskiem jako teozof—poeta.— W latach 1896 — 1904 ukazało się druków litewskich przeszło 630, w tem ogłoszono w Ameryce przeszło 250, gotykiem koło 100.

Lata 1904 — 1914.

Od r. 1904 życie społeczne i literackie litwinów podlega „normalnym“ warunkom rozwoju, jakie ustrój polityczny Rosji udziela wszystkim „inorodcom“. Uchylenie 7 maja zakazu druku łacińskiego miało na celu zwłaszcza zatamowanie wrzenia rewolucyjnego, które się coraz bardziej w Litwie wzmagało. Pierwsze lata nowego okresu zeszły przeważnie na walce politycznej i przystosowaniu środków pracy i organizacji społecznej i kulturalnej narodowej, wypróbowanych w okresie poprzednim, ku nowym warunkom.

Zycie społeczne r. 1905 — 1907 rozwija się pod wpływem przeważnie demokracji robotniczej i włościańskiej. Tygodniki socjalnodemokratyczne („Naujoji Gadynė, „Skardas“, „Zarija“) cieszą się popularnością. T. zw. „Sejm wielki“ w Wilnie (zjazd przedstawicieli gmin, partji politycznych, organizacji społecznych i t. p., odbył się w grudniu 1905 r.), następnie działalność litewskiej frakcji socjalnodemokratycznej w II Dumie Państwowej nakreślają wytyczne ruchu społecznego i politycznego.

Narodowcy i przyszli chrześcijańscy demokraci w tym czasie skupiają się przeważnie koło wydawanego przez inż. Piotra Wilejszysa pierwszego dziennika litewskiego „Vilniaus Žinios“ (od końca r. 1904), który chwilowo nabiera cech pisma rewolucyjnego, nawet z zabarwieniem socjalistycznem, lecz przeważnie poprzestaje na akcji liberalno-demokratycznej.

W literaturze panuje nastrój rewolucyjny. Jan **Biliūnas** (1879—1907) opanował formę w swych opowiadaniach, zwłaszcza w „Liūdna pasaka“ (Smutna opowieść, 1908) z czasów powstania 63 roku. Konstanty Jasiukaitis poza obrazkami z życia ludu, zwłaszcza miejskiego lub miasteczkowego, dał dramat z życia proletarjatu „Alkani žmonės“ (Głodni ludzie). Proletarjusz wiejski Jovaras (pseud. Jana Kryszczunasa) dał sporo poezji bojowej i wysunął się na czoło poetów demokracji rewolucyjnej, lecz talent jego wkrótce się rozproszkował w atmosferze reakcji, jaka nastąpiła.

Lata nastrojów i walki rewolucyjnej ustąpiły wkrótce na rzecz reakcji, która wypowiedziała walkę „polityce“ (ściślej: demokracji rewolucyjnej) i „postępowi bez Boga“ (ruchowi wolnomyślnemu). Na arenę społeczną wystąpiła średnia jak na warunki litewskie, burżuazja chłopsko-mieszczańska, kierowana przez narodowców i chrześcijańskich demokratów. Skupia się ona koło miesięcznika kowieńskiego „Draugija“ (Towarzystwo, od r. 1907), dziennika wileńskiego (od r. 1913, lecz trzy razy tygodniowo ukazywał się jeszcze od r. 1907) „Viltis“ (Nadzieja), tygodnika sejneńskiego „Šaltinis“ (Źródło, od r. 1906). Na czele „Draugija“ w ciągu przeszło dziesięciu lat znajduje się ks. Aleks. Dambrauskas (wyżej wymieniony), głównym zaś kierownikiem i ideologiem „Viltis“ oraz grupy wiltisowców — narodowców był Antoni Smetona. Organizacje narodowe, a zwłaszcza chrześcijańsko-demokratyczno-ekonomiczne, oświatowe i inne ogarniają całą Litwę.

Ruch liberalny i demokratyczny rozproszkowuje zarówno ciężka atmosfera reakcyjna jako też przesunięcie się paru wybitnych kierowników jego (naprz. A. Smetony) do obozu ściśle narodowego. Ruch ten opiera się o tygodnik ludowy „Lietuvos ūkininkas“ (Gospodarz Litewski, od końca r. 1905), który rozwija pracę dawnego „ūkininkas“ tylżańskiego, i o dziennik „Lietuvos Žinos“; pisma te ukazują się w Wilnie.

Ruch socjalno—demokratyczny w ciągu paru lat może się ujawnić jedynie w miesięczniku społeczno-narodowym i literackim „Visuomenė“ (Społeczeństwo, red. M. B-ka 1910—1911) i dopiero

od r. 1914 ostro się zaznacza w ryskiem pismie robotniczem „Vilnis“ (Fala). Podczas gdy od r. 1908—1909 aż do r. 1913—1914 ruch robotniczy w Litwie zaledwo daje się dostrzegać, litewskie organizacje robotnicze, i prasa socjalistyczna w Szkocji i Stanach Zjednoczonych oczywiście nie tylko utrzymują się na powierzchni, lecz się rozwijają pomyślnie.

Reakcja polityczna, poczęści nawet walcząca przeciwko polityce wogóle, nie przerwała jednak dokonywającego się procesu różniczkowania się społeczeństwa i pogłębiania życia kulturalnego i narodowego. W połowie r. 1914 ukazuje się przeszło 65 pism litewskich rozmaitych kierunków społecznych i odcieni politycznych: 25 w granicach państwa rosyjskiego (10 w Wilnie, m. in. 2 dzienniki, 8 w Kownie, 4 w Sejnach, 3 w Rydze), przeszło 25 w Stanach Zjednoczonych (6 socjalistycznych), 1 w Szkocji (socjalistyczne), koło 15 w Litwie mniejszej (pruskiej). Podczas gdy w st. XVI wydano przeszło 25 książek litewskich, w XVII — przeszło 35, w XVIII — koło 130, 1801—1864 r. koło 625, — 1864—1904 r. koło 2 tysięcy, — w latach 1904—1914 ogłoszono koło 3 tysięcy wydawnictw rozmaitych.

Budzi się sztuka litewska z genjalnym Mikołajem **Cziurlionis'em** na czele (1876—1911), Piotrem Rymszą, Antonim Żmujdzinowiczem i in., którzy się grupują przeważnie w wileńskiem «Lietuvių Dailės Draugija» (Towarzystwo Sztuki Litewskiej). Siły naukowe pracują przeważnie na polu języka litewskiego, folkloru, literatury i historji, zespalając swą pracę zwłaszcza w wileńskiem „Lietuvių Mokslo Draugija“ (Litewskie Towarzystwo Naukowe, założ. 1907), na czele którego stoi sędziwy założyciel „Aušry“ dr. Jan Basanavičius; rocznik prac towarzystwa — „Lietuvių Tauta“ (Naród Litewski). Teatr amatorski opanował prowincję, docierając do najciemniejszych zakątków. Repertuar składa się przeważnie z tłumaczeń, lecz się ukazują też autorowie właśni: Żemaitė, Żemkalnis (pseud. Gabrjela Landzberga † 1917. — „Blinda“, dramat 1908 osnuty na tle zdarzeń prawdziwych słynnego przed kilkudziesięciu laty rozbójnika żmudzkiego — „wyrównywacza świata“), Šiaulėniškis (pseud.—dram. „Sparnai“, Skrzydła, 1907) i in.

Wybitne stanowisko we współczesnej literaturze litewskiej zajął **Vydūnas** (Wilhelm Storosta z Tylży, *1867). Idealista — teozof (autopisma „Šaltinis“, Źródło 1905—1909, „Jaunimas“, Młodzież 1911—1915), entuzjastyczny wielbiciel dawnej Litwy, w swych dramatach symbolicznych i misterjach, które przerastają siły i środki współczesnego teatru litewskiego („Probočių šešėliai“, Cienie przodków, 1908; „Amžina ugnis“, Wieczny ogień, 1913; „Mūsų laimėjimas“, Nasze zwycięstwo, 1913), stawia przed społeczeństwem głębokie problematy narodowe i ogólnoludzkie.

Wincenty **Krėvė** (pseud.) stworzył z podań i śpiewów ludowych poemat dramatyczny, nieraz o niezwykle silnem napięciu dramatycznem „Szarunas, Dainavos Kunigaikš'tis“ („Szarunas książę Dajnawy, 1910 — 1911). W ciągu paru lat na początku

ostrzejszych starć obozu postępowego i wolnomyślnego z klerem interesowano się paru utworami i artykułami Jaunutis'a-Vienuolis'a (pseud. Józ. Alb. Herbaczewskiego). Wyróżnili się też: ks. M. Gustaitis tłum. „Sonetów Krymskich" i Ludwik Gira, popularny wśród sfer klerykalno-narodowych liryk, próbował też sił swych na polu poezji dramatycznej (1910: «Svečiai» — Goście, „Kerštas" — Zemsta). Godni wymienienia: M. Vaitkus, Józ. Mikuckis, Z. Gėlė (S. Gaidamavičius, *1894 †1912), Edm. Steponaitis (*1892 †1908), Putinas (pseud).

W belletrystyce się wyróżnili autorowie opowiadań: Józ Gurauskis (†1911), K. Vairas (K. Račkauskas), A. Vienuolis (pseud.), J. Gerulis (ks. J. Balvočius). W ciągu ostatniego pięciolecia przed wojną ukazują się powieści: „Klaida" (Omyłka) Lazdynų Peledy, „Blūdas" (Zmora) Dobilas'a (pseud.), „Žemės giesmė" (Pieśń ziemi) Kaz. Puidy, „Bangos siaučia" (Szumią fale) i „Kuprelis" (Garbusek) Ign. Šeinius'a (pseud.) i in.

SPROSTOWANIA.

Oprócz drobnych niedokładności w druku, zmiękczeń niepotrzebnych lub braku ich, opuszczonych kropek i przecinków i t. p., wreszcie niejednostajnej pisowni zwłaszcza nazwisk litewskich (Szliupas, Szlupas, Šliupas), dostrzegliśmy też nieco zmyłek poważniejszych:

Str.	Wiersz	Wydrukowano	Ma być
12	23 od góry	die	dii
13	18 „ dołu	Walenewicz	Walenowicz
16	26 „ „	od A do Z	od A do L
20	12 „ „	Kwestoriusz	Kwestorius
22	7 „ góry	i Żmudzka	Żmudzka
23	6 „ „	o bogach	(o bogach
„	14 „ „	raauto	autora
„	12 „ dołu	*	†
24	21 „ „	1865	1864
25	1 „ „	Кантигкосъ	Кантичкосъ
27	9 „ góry	prusko (litewskie	prusko-litewskie
„	10 „ „	—	(
32	4 „ dołu	Vištšlius	Vištalius
„	2 „ „	1877.	1877
33	17 „ góry	†	*
„	12 „ dołu	i innych	innych
36	3 „ „	Wiechert'a	Wichert'a
39	26 „ „	litewskiego	polskiego
41	14 „ góry	Litasy	Liūtas

43	13	od dołu	Obelatis	Obelaitis
44	2	„ „	powstałą	pozostałą
45	8	„ góry	wydawniczych	wydawanych
„	10	„ „	Atanazas,	Atanazas (
50	20	„ dołu	odporządkowanej	podporządkowanej
52	17	„ góry	laisvamonių	Iaisvamanių
54	4	„ „	judėjima Lietuvoja	judėjimo Lietuvoje
„	22	„ dołu	I	I.
„	20	„ „	Gzy	Czy
„	19	„ „	Marks'a Lassalle'a	Marks'a, Lassall,a,
55	25	„ góry	Satekšnis'a	Šatekšnis'a
56	17	„ „	Šventinikis	Šventmikis
„	13	„ dołu	A (vižonis).	A (vižonis):
59	2	„ góry	narvatorski	narratorski
„	19	„ „	Volunė	Volungė
„	16	„ dołu	klerykalny	t. zw. przez przeciwników klerykalny, który przyjął wkrótce nazwę chrześćjańsko-demokratycznego
61	11	„ góry	Jrsinskij	Jasinskij
„	19	„ dołu	Slowen	Slawen
„	7	„ „	nie niemieckich	niemieckich
„	6	„ „	.	:

SPIS RZECZY.